

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

XVI. YÜZYILDA

BURSA'DA YAYGIN OLAN KİTAPLAR

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

A. İhsan KARATAŞ

Danışman
Doç. Dr. Osman ÇETİN

BURSA 1995

İÇİNDEKİLER

İçindekiler.....	IV
Önsöz.....	VIII
Kısaltmalar.....	X

GİRİŞ

I- SİCİL VE TEREKE DEFTERLERİNİN ÖNEMİ.....	1
A- Şer'iyye Sicilleri.....	1
B- Tereke Defterleri.....	2
II- ARAŞTIRMADA İZLENİLEN METOD.....	6
III- FETHİNDEN XVI. ASIR SONUNA KADAR BURSA.....	8

BİRİNCİ BÖLÜM

XVI. YÜZYIL BURSA'SINDA KİTAPLAR

I- TEREKE KAYITLARI VE KİTAPLAR	14
A- Kitapların tereke kayıtlarında Yer Alış Şekilleri.....	14
B- Kitap İsimlerinin Yazılışı.....	15
C- Toplam Kitap Sayısı.....	16
D- Kitapların Servete Oranı.....	17
II- KİTAPLARIN COĞRAFİ DAĞILIMI	
A- XVI. Asır Bursa Mahalleleri.....	17
B- Kitapların Mahallelere Göre Dağılımı.....	18
III- KİTAP FİYATLARI	
A- Kitapların Servet İçerisindeki Yeri.....	25
B- Konularına Göre Kitap Fiyatları.....	26
C- XVI. Yüzyılda Kitap Fiyatlarındaki Değişme.....	30
D- Kitap Fiyatlarının Diğer Eşya Fiyatlarıyla Karşılaştırılması.....	33

İKİNCİ BÖLÜM

KİTAPLARIN KONU VE YAZARLARI

I- KİTAPLARIN DEĞİŞİK İLİM DALLARINA GÖRE DAĞILIMI

A- Kur'an ve Kur'an İlimleri.....	36
B-Tefsir.....	38
C- Hadis-Sünnet.....	39
D- Fıkıh.....	40
E- Akaid-Kelâm.....	42
F- Felsefe.....	43
G- Gramer.....	43
1- Sarf.....	43
2- Nahiv.....	44
H- Belağat.....	45
I- Tasavvuf-Edebiyat ve Ahlâk.....	45
İ- Tarih.....	52
J- Lugat.....	52
K- Tıp.....	53
L- Mantık.....	55
M- Astronomi-Matematik.....	56

II- ÇOK OKUNAN KİTAPLAR

A- Kur'an-ı Kerim.....	59
B- Tefsir.....	59
C- Hadis.....	60
D- Fıkıh.....	61
E- Tasavvuf ve Ahlâk.....	63
F- Akaid-Kelâm.....	66
G- Lugat.....	67

H- Belağat.....	68
I- Gramer.....	68
İ- Edebiyat.....	69
J- Tarih.....	74
K- Tıp.....	75
L- Felsefe.....	76
M- Mantık.....	76

III- KİTAPLARI ÇOK OKUNAN ALİMLER

A- Ali Kuşçu.....	77
B- Cevherî.....	78
C- Hocazade.....	78
D- Molla Hüsrev.....	79
E- Cürcanî.....	79
F- Taftazanî.....	79
G- Ebu'l-Leys Semerkandî.....	80
H- Attar.....	80
I- Nizamî.....	81
İ- Sa'di Şirazî.....	81
J- Hafız Şirazî.....	82
K- Ahmedî.....	82
L- Süleyman Çelebi.....	83
M-Yazıcıoğlu.....	83
N- Câmî.....	83
O- Lamîî.....	84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KİTAP SAHİPLERİ

I- KİTAP SAHİPLERİNİN MESLEK VE SOSYAL STATÜLERİ

A-İlmiye Sınıfı.....	88
B- Esnaf Sınıfı.....	91
C- Kadınlar.....	92
D- Azatlı Köle ve Cariyeler.....	93
<i>II- KİTAP SAHİPLERİNİN EKONOMİK DURUMU</i>	94
<i>SONUÇ</i>	98
<i>BİBLİYOGRAFYA</i>	100
<i>EKLER</i>	106

ÖNSÖZ

Osmanlı siyasi tarihiyle ilgili bir çok araştırma yapıldığını biliyoruz. Günümüzde ise sosyal tarih araştırmalarının ağırlık kazandığı görülmektedir. Ancak, bu sahanın önemli konularından biri olan insan-kitap ilişkisi hakkında henüz ciddi bir çalışmanın yapılmadığı bilinmektedir. Her ne kadar medrese ve tekkelerde okunan eserler hakkında bazı araştırmalar yapılmışsa da bunların, Osmanlı kitap dünyasını kapsamayacağı açıktır. Alimden köleye , esnaftan kadına bütün bir halkı içine alacak şekilde kitap-insan ilişkisini incelemenin gereğini düşündüğümüzden böyle bir araştırma yapmaya karar verdik.

Araştırma konusunun genişliği ile ters orantılı olarak zamanımızın kısa oluşu, çalışmamızı belli bir zaman ve mekanla sınırlamamızı gerektirdi ve tez konusu "XVI. Yüzyılda Bursa'da Yaygın Olan Kitaplar" olarak belirlendi.

Araştırmanın ana kaynağı Bursa Şer'iyye Sicilleri arasında yer alan "Tereke Defterleri"dir. XVI. yüzyıla ait ikiyüz civarındaki şer'iyye sicili tek tek incelenmiş ve bunların içinde yer alan tereke kayıtlarındaki kitap isimleri tespit edilmiştir.

Araştırma bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde şer'iyye sicilleri ve tereke kayıtlarının önemi üzerinde durularak, fetihten XVI. yüzyıl sonlarına kadar Bursa'nın gelişimi kısaca anlatılmıştır. Birinci bölümde kitapların kayıtlarda yazılış şekli, coğrafi dağılımı ve fiyatları üzerinde durulmuş, bu konuyla ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. İkinci bölümde tespit edilen kitaplar kaynak gösterilerek konularına göre ayrılmış, XVI. yüzyıl

Bursa toplumunu etkileyen kitaplar ve yazarları hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde ise kitap sahiplerinin meslekleri, sosyal statüleri ve ekonomik durumları üzerinde durularak, kimlerin hangi kitapları okudukları açıklığa kavuşturulmuştur.

Bu vesileyle, tezimin hazırlanmasında maddi-manevi yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Osman Çetin'e, zaman zaman bilgilerine müracaat ettiğim İlahiyat Fakültesi'ndeki hocalarıma ve tezin bilgisayarla yazımı aşamasında yardımcı olan Araştırma Görevlisi Adem Apak'a en içten saygı ve teşekkürlerimi sunarım.

A. İhsan KARATAŞ

KISALTMALAR

a.g.e.	:Adı geçen eser
a.g.m.	:Adı geçen madde
B.Ş.S.	:Bursa Şer'iyye Sicilleri
c.	:Cilt
çev.	:Çeviren
D.İ.A.	:Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
haz.	:Hazırlayan
İ.A.	:İslâm Ansiklopedis
İFM.	:İktisat Fakültesi Mecmuası
İÜEF.	:İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Mecm.	:Mecmuası
No.	Numarası
OA.	:Osmanlı Ansiklopedisi
s.	:Sayfa
sy.	:Sayı
T.D.A.V.	:Türk Dünyası Araştırma Vakfı
T.D.E.A	:Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi
Terc.	:Tercüme eden
ts.	:Tarihsiz
T.S.M.K.	:Topkapı sarayı Müzesi Kütüphanesi
vd.	:Ve devamı

GİRİŞ

I- SİCİL VE TEREKE DEFTERLERİNİN ÖNEMİ

A- ŞER'İYYE SİCİLLERİ

Osmanlı İmparatorluğu döneminde kadılar tarafından verilen kararları, hukukî olayları, yargıyla ilgili konuları ve hüccetleri ihtiva eden defterlere şer'iyye sicilleri denir.¹ Kadılar bu tür kararları yanlarında bulundurdukları defterlere kaydederlerdi.² Bu kayıtlar sonucunda oluşan defterlere, şer'iyye sicilleri denirdi.

Siciller, Osmanlı toplumunun birçok yönünü aydınlatabilecek zengin veriler ihtiva etmektedir.³ Osmanlı İmparatorluğu'nun ictimai yapısı, ekonomik ve kültürel durumunu belirlemek için sicillere baş vurmak bir zorunluluktur.⁴

Osmanlı tarihinin kaynakları arasında şer'iyye sicillerinin önemli bir yeri olmakla birlikte, şehir tarihleri ve çeşitli bölgelere ait ilmi araştırmalar için de ilk elden kaynaklardır.⁵

¹ Sertoğlu, Mithat, Osmanlı Tarih Lugatı, s. 324; Akgündüz, Ahmet, Şer'iyye Sicilleri, I, 17

² Akgündüz, a.g.e., I, 17

³ Yediyıldız, Asım, Şer'iyye Sicillerine Göre Bursa'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı, Vakıflar Dergisi, XXIII, 176

⁴ Gündüz, Tufan, Şer'iyye Sicilleri ve Tarihi Kıymeti, Türk Yurdu Dergisi, Temmuz 1992, s. 50-51

⁵ Akgündüz, a.g.e, I, 12; Halaçoğlu, Yusuf, Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru, İÜFTD, sy.30, s.99

Geçmiş olduğu gibi gösteren siciller, ait oldukları bölgenin ihracat ve ithalatını, üretimini, tahsil edilen vergileri doğru olarak ihtiva etmesiyle, o yerin iktisadî hayatına dair kaynak olma bakımından da ilk sırada yer alırlar.⁶

Eldeki tarihi kaynaklar, daha çok belli mevkilerde olan kişilerin hayatlarından ve sosyo-ekonomik durumlarından bahsettiği için, toplumun bütün kesimleri hakkında bilgi edinme imkanı sağlanamamaktadır. Siciller sayesinde ki, Anadolu'nun bir çok yerinde farklı sınıflara mensup kişilerin yaşadıkları hayat tarzı, sosyal ve ekonomik durumları hakkında yeterli bilgi sahibi olabilmekteyiz.⁷

Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılıp Türkiye toprakları dışında kalan bölgelerin tarihlerinin doğru şekilde yazılması için de, sicillerin incelenmesi gerekmektedir.⁸ Şer'iyye sicilleri, merkez ile taşra arasındaki ilişkileri göstermesi bakımından da önemli belgelerdir.

Osmanlılara ait en eski siciller, Bursa Şer'iyye Sicilleri arasındadır.⁹ İmparatorluğun temellerinin Bursa'da atılması, ilk idarî ve hukukî uygulamaların burada tatbik edilmesi, toplum yapısının buradan şekillenmeye başlaması tarih yazıcılığında Bursa sicillerinin önemini artırmaktadır.¹⁰

B- TEREKE KAYITLARI

Tereke; ölen kişinin bıraktığı şeylerdir.¹¹ Buna Muhallefat da denir.¹² Çoğunlukla "tereke" olarak kullanılan bu tabirin aslı "terike"dir.¹³ Tereke veya muhallefatın bir başka ismi de, "Metrukat"tır.¹⁴

⁶ Akgündüz, a.g.e, I, 15-16

⁷ Akgündüz, a.g.e, I, 15-16

⁸ Akgündüz, a.g.e, I, 12

⁹ İnalçık, Halil, XV.Asır Türkiye İktisadî ve İctimaî Kaynakları, İFM, sy.XV,s.51

¹⁰ Çetin, Osman, Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları, s. 1

¹¹ Cürcanî, Ta'rifat, s.38; Sami Şemseddin, Kamus-i Türki, s. 339; Pakalın, M.Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü, III, 460; Bilmen Ö.Nasuhî, Hukukî İslâmiyye ve İslahat-ı Fikhiyye Kamusu, V, 209

¹² Pakalın, a.g.e, III, 460; Bilmen, a.g.e, V, 209; Sertoğlu, a.g.e, s. 208; Devellioglu, Ferit, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat, s. 797

¹³ Pakalın, a.g.e, III, 460

¹⁴ Şemseddin Sami, a.g.e, s. 1177; Muallim Naci, Naci Lugatı, s. 689

Tereke defteri, ölen şahısların bıraktıkları malların tesbiti ile bu malların şeriat eseslarına göre "Kassam" tarafından taksim edildiğini gösteren kadı defterleridir.¹⁵ Tereke defterlerinin oluşması ve siciller içerisinde tereke kayıtlarının yazılması, bir başka deyişle, ölen kişinin metrukatının kassam tarafından kaydedilip daha sonra mirasçılar arasında taksim edilmesi için belli şartlar gerekmektedir. Bunlar:

1-Varislerin veya varislerden birisinin metrukatın taksim edilmesi için mahkemeye müracaat etmesi¹⁶

2-Vefat eden şahsın hiç varisi yoksa, terekenin beytü'l-male devredilmesi için kadı'nın terekeye el koyması.¹⁷

3-Varisler mecnun veya henüz rüşt çağına ermemiş ise, yetimin hakkını korumak amacıyla kadı'nın terekeye müdahale etmesi¹⁸

Görüldüğü üzere kadı tarafından terekenin taksim edilmesi yukarıdaki şartlara bağlıdır. Elde mevcut olan tereke defterleri ancak mirasçıları tarafından taksim edilmesi talebinde bulunulan metrukatı ihtiva etmektedir.¹⁹

Askerî sınıfa mensup olanların terekeleri, kadıların tesbit ve taksim ettiği terekelerin içerisinde olmayıp, bunlar kadıasker adına, askerî kassamlar tarafından taksim olunmakta idi.²⁰

Terekeler tesbit ve taksim edilirken, masraflar düşüldükten sonra terekenin kalan yekününe oranla belli bir miktar ücret alınmaktaydı ki, binde yirmi²¹ olarak alınan bu ücrete "resm-i kısmet" denirdi.²² Kassam tarafından alınan bu ücret, terekenin gerçekleri yansıtıp yansıtmaması hakkında bazı şüpheleri akla getirmektedir. Çünkü, Kassam daha fazla ücret almak için fiyatları yüksek

¹⁵ Pakalın, a.g.e, III, 564; İnalçık, a.g.m, s. 52

¹⁶ Molla Hüsrev, Dürer-Gurer, II, 733; Özdeğer, Hüseyin, Bursa Şehri Tereke Defterleri, s.10

¹⁷ Özdeğer, a.g.e, s.10-11

¹⁸ Molla Hüsrev, a.g.e, II, 735; İnalçık, a.g.m, s.52

¹⁹ İnalçık, a.g.m. s. 54

²⁰ İnalçık, a.g.m, 53

²¹ İnalçık, a.g.m, 54

²² Pakalın, a.g.e, "Resm-i Kısmet", III, 30; İnalçık, a.g.m, s.54

tutmaya çalışırken, varisler de daha az ücret vermek amacıyla mal saklama yoluna gitmişlerdir.²³ Zaman zaman bu tür aksaklıklar olmakla beraber, terekelerin bir hey'et huzurunda kaydedilmesi ve piyasa değerini iyi bilen bir bilir kişi hey'eti tarafından fiyatların tespit edilmesi²⁴ kayıtların sihhati konusundaki şüpheleri ortadan kaldırmaktadır. Bu yolla bir kısım eşyanın gizlenerek, diğer varislerin mağdur olması önlenmiş, mal ve eşya fiyatlarının yüksek tutulması engellenerek fazla ücret alınmasının önüne geçilmiştir.²⁵

Terekeler kaydedilirken belli bir metod takip edilmiştir:

1-İlk önce tereke sahibinin adı, mesleği, mahallesi, zevcesi, çocukları ve terekenin kaydedildiği tarih zikredilir.

2-Ölen kişinin sahip olduğu eşya, köle, cariye, gayrimenkul, alacakları ve borçları sıralanarak alt kısımlarına değerleri akçe olarak yazılır.

3-Son olarak, terekenin yekününden borçlar, tachiz. tekvin, dellaliye, vasiyyet ve resmi-kısmet gibi masraflar düşülerek, kalan miktarın varisler arasında paylaşımının gösterilmesi yazılır.²⁶

Terekelerin incelenmesiyle, toplumu oluşturan ailelerin iktisadî durumu, refah seviyesi, ne gibi mallara sahip olduğu ve sosyal statüleri öğrenilebilir.²⁷ Osmanlı toplumunun ictimâî ve iktisadî yapısı hakkında araştırma yaparken, terekelere müracaat edilmeden yapılan çalışmalar eksik olacaktır.

Tereke kayıtlarıyla miras sahibinin ictimâî durumu ve menşei öğrenildiği gibi, ailesinin nüfus sayısı hakkında da kesin bilgiler elde edilebilir.²⁸ Bu kayıtlar bize, ait olduğu dönemde, farklı ülke ve milletlere mensup insanların, tereke kayıtlarının bulunduğu bölgelere hangi amaçla gelip yerleştiklerini öğrenme

²³ İncalcık, a.g.m, s.54

²⁴ Molla Hüsrev, a.g.e, II, 734; Özdeğer, a.g.e, s.12

²⁵ Özdeğer, a.g.e, s.9

²⁶ İncalcık, a.g.m, s.54; Özdeğer, a.g.e, s.13

²⁷ Özdeğer, a.g.e, s.9

²⁸ İncalcık, a.g.m, s.54; Özdeğer, a.g.e, s.9

fırsatı vermektedir.²⁹ Bursa'da bir çok acemin varlığı, hatta böyle bir mahallenin olması bunun bir örneğidir.³⁰

Kültür tarihimizde önemli yeri olan kişiler hakkında zaman zaman verilen yanlış bilgiler, bu şahıslara ait tereke kayıtlarının incelenmesiyle düzeltilebilir. Bu şahısların vefat tarihleri, ailesi, ekonomik durumları hakkındaki gerçek bilgiler, çoğu defa terekesinin incelenmesiyle elde edilebilmektedir.³¹

Terekelerin incelenmesiyle çeşitli eşya fiyatlarının, yıllara göre değişmesi tesbit edilebilir. Böylece o dönemin para piyasasında gerçekleşen değişmelerin ne şekilde cereyan ettiğini tesbit etmek mümkün olur.

Terekenin yekünü taksim edilmeden önce, metrukat sahibinin vasiyeti de dikkate alınmıştır.³² Üçte bir vasiyet hakkına sahip olan şahsın³³ vasiyeti yerine getirilirken, terekelere kayıt düşülmektedir. Bu kayıtlardan hareketle, o dönem insanların vasiyetlerine yansıyan duygu, düşünce ve eğilimleri öğrenilebilir.

Ayrıca, hangi tür eşyanın daha çok kullanıldığı göz önünde bulundurularak, terekenin ait olduğu dönemin günlük hayatı hakkında da fikir yürütülebilir. Ölenlerin metrukatı içerisinde zaman zaman kitap isimleri de yer almaktadır. Faklı sınıf ve mesleklere mensup insanların sahip olduğu bu kitapların incelenmesi, ait olduğu dönemin kültür hayatıyla ilgili, önemli bir çok özelliği ortaya çıkaracaktır. Yine, okunan kitapların muhtevassından hareketle kitap sahiplerinin bilgi seviyelerinin tespit edilmesinin yanında, sahip oldukları sosyal statü ve meslekleri de dikkate alınarak hangi sınıfa mensup kişilerin ne tür kitapları okudukları belirlenebilir.

Tereke kayıtlarından hareketle kitap sahiplerinin maddi durumları tespit edilebilir. Ayrıca metrukat içerisindeki kitapların toplam fiyatlarının toplam servete oranı ortaya çıkarılarak, kitapların servet içerisinde oluşturduğu pay öğrenilebilir.

²⁹ İnalçık, a.g.m, s.54; Çetin, a.g.e, s.23

³⁰ Köseoğlu, Neşet, Tarihte Bursa Mahalleleri, s. 9

³¹ Erunsa, İsmail, "Lamii Çelebi'nin Terekesi", Fahir İz. Armağanı, I, s.179

³² Özdeğer, a.g.e, s.13

³³ Molla Hüsrev, a.g.e, II, 741

Terekelerde geçen eşyanın alt kısımlarına fiyatları da kaydedilmekteydi. Bu vesileyle terekelerin ait oldukları dönemdeki kitap fiyatlarını öğreniyoruz. Kitap fiyatlarını diğer eşya fiyatlarıyla karşılaştırarak, tespit ettiğimiz kitapların kıymet olarak eşya içerisindeki yerini bulmak mümkün olacaktır. Ayrıca kitapların kendi aralarındaki fiyat farklılıklarının da tespit edilmesinin yanında aynı isimdeki kitapların yıllar içerisinde değişen fiyatları dikkate alınarak kitap fiyatlarında gerçekleşen değişiklikler ve bunun sebepleri ortaya çıkarılabilir.

Metrukat içerisinde yer alan kitapların dilinin belirlenmesiyle o dönem toplumunun gerek konuşmada, gerekse ilmi sahada tercih ettiği dilleri tespit etme fırsatını bulabiliyoruz. Tespit edilen kitapların hangi yıllarda yoğunlaştığı göz önünde bulundurularak, farklı dönemlerde kitaba olan rağbetin ne şekilde cereyan ettiğini öğrenmemiz mümkün olmaktadır. Kitapların hangi mahallelerde yoğunlaştığı göz önüne alınarak, şehirlerin "Kültür haritası'nın" ortaya çıkarılması da düşünülebilir.

Yine kitapların telif, tercüme, şerh ve haşiye oluşları gibi özelliklerinin belirlenmesiyle kitapların orijinalliğinin öğrenilmesinin yanında, yazarlarından hareket ederek o dönemde hangi yazarların kitaplarının daha çok okunduğu, başka bir deyişle çağa damgasını vuran alimlerin kimler olduğunun tesbit edilmesi mümkün olacaktır.

II-ARAŞTIRMADA İZLENİLEN METOD

İnsanlığın yükselmesi, ilerlemesi, müreffeh bir hayat sürebilmesi ve bu durumu uzun bir müddet devam ettirebilmesi eğitim ve öğretimle yakından alakalıdır. Eğitim ve öğretime önem veren milletler, mevcudiyetlerini uzun yıllar devam ettirmiş, bunu önemsemeyenler ise zamanla yok olup gitmişlerdir.³⁴ Eğitim ve öğretimin temel unsurlarından biri kitaptır. Kitaplar tarih boyunca bilimin ve ilerlemenin vazgeçilmez unsuru olmuş, insanlığın aydınlatılmasında en önemli rolü oynamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan sonra, özellikle ilk bir kaç yüzyıl içerisinde ilme ve ilim adamlarına verilen önemden dolayı, toprakları yabancı ülkelere gelen ilim adamlarının akınına uğramış³⁵ ve kısa sürede

³⁴ Atay, Hüseyin, Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, s. 9; Öcal, Mustafa, XIV, y.yıl Osmanlı Kültüründe Tasavvuf ve İslâmiyet Bütünlüğü, s. 206

³⁵ Uzunçarşılı, İ.Hakkı, Osmanlı Tarihi, II, 629; Banarlı, N.Sami, Resimli Türk Edebiyatı, I, 557

ülkede ilmi merkezler oluşmuştu. Bu merkezlerden biri de Bursa idi.³⁶ Zamanla Bursa halkının elinde pek çok kitap toplandı. Bunların bir kısmı kütüphanelere intikal etti. Devrin ilmi seviyesini tespit işte bu kitapların incelenmesiyle mümkün olacaktır. Bunu yapmanın en kestirme yolu da, bu kitapların yer aldıkları kütüphanelere başvurmaktır. Ancak bu yol, bize, ait oldukları dönemlerde halkın bu kitaplarla hangi ölçüde alakadar olduğu bilgisini vermez. Bunu anlamak için tereke defterlerini incelemek ve kimde hangi kitapların bulunduğunu araştırmak gerekir. İşte bu tezimizde biz, bunu araştırmaya çalışacak ve XVI. y.yılda Bursa'da halk-kitap ilişkisini ortaya çıkarmaya çalışacağız.

Bu araştırmamızın temel kaynağı Bursa Şer'iyye Sicilleri'dir. Siciller, 1990 yılı sonlarında Ankara'da bulunan Milli Kütüphane'ye taşınmıştır. Bu araştırma için XVI. Yüzyıla ait olan yaklaşık ikiyüz adet şer'iyye sicili incelenerek bu döneme ait kitaplar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Şer'iyye sicilleri arasında tamamen tereke kayıtları içeren ³⁷ kassam defterleri de yer almaktadır. Diğer mahkeme defterleri arasında hiç tereke kaydına rastlanmayanlar bulunduğu gibi, yer yer tereke kayıtlarını ihtiva eden defterler de³⁸ bulunabilmektedir. Bütün defterler gözden geçirilerek kitaplarla ilgili kayıtlar bulunmaya çalışılmakla birlikte, asıl ilgi alanımızı "tereke (kassam) defterleri" oluşturmuştur. Kassam defterlerindeki bütün kayıtlar en küçük ayrıntısına kadar okunmuş ve bu kayıtlar arasında mirasa konu olan kitaplar tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca tereke sahibinin oturduğu mahalle, vefat tarihi, mesleği, sosyal statüsü ve toplam serveti gibi bilgiler de toplanmıştır.

Kayıtlardan bir çoğunun kolay okunmasına rağmen, yazı değişikliği dolayısıyla bazı kayıtların okunmasında zorluk çekildi. Kayıtlarda geçen bir kısım eserlerin okunamaması, diğer bir kısmının defterin yıpranmasından dolayı yırtılmış veya silinmiş olması, bazı eserlerin ise eksik yazılmış olması araştırmanın zor yanlarını oluşturdu.

Bununla birlikte, o dönemde yaşayan yüzlerce kişinin sahip olduğu binlerce kitap ismi tespit edildi. Şüphesiz devrin bütün kitapları tespit

³⁶ Banarlı, a.g.e, I, 558

³⁷ B.Ş.S. A165/401-vb.

³⁸ B.Ş.S. A 190/796 vb.

edilenlerden ibaret değildir. Çünkü vefat eden herkesin terekesi kaydedilmemiş, sadece çeşitli nedenlerle kadıya müracaat edenlerin metrukatı sicillerde yer almıştır.³⁹ Yine de elde edilen bu bilgilerden hareketle bazı genellemeler yapmak ve sicillere yansımayan kitaplar hakkında bazı şeyler söylemek mümkün olabilmektedir.

XVI. asır Bursa'nın ilmi hayatıyla ilgili isabetli bilgiler vermek maksadını güderek ve parçanın incelenmesiyle bütün hakkında fikir yürütebileceğimiz düşüncesiyle tespit ettiğimiz eserlerin yazarlarını ve muhtevasını belirtmek için kitap ve kitap müelliflerinin konu edildiği kaynak eserler taranmıştır. Bu eserlerden en önemlileri; Katip Çelebi'nin "Keşfü'z-Zunun"u, Bursalı Mehmed Tahir'in "Osmanlı Müellifleri", Mehmed Mecdi'nin, "Şakaik-i Numaniye" tercümesi olan "Hadâiku's-Şakâik"i, Hoca Sadettin Efendi'nin "Tâcu't-Tevârih"i, kütüphanelere ait bir çok yazma ve basma eserleri içeren kataloglar vb. dir.

Araştırma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kitapların mahallelere göre dağılması ve kitap fiyatları, ikinci bölümde kitap konuları, çok okunan kitaplar ve çağa damgasını vuran alimler, üçüncü bölümde ise, kitap sahipleriyle ilgili konular işlenecektir.

III. FETHİNDEN XVI. ASIR SONLARINA KADAR BURSA

Bursa, asırlarca Bizanslıların elinde kaldıktan sonra 1326'da Orhan Gazi tarafından fethedilerek Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olarak ilan edilen ve Orhan Gazi'nin cülusunun ikinci yılında gümüş sikkeler bastırılarak imparatorluğun bağımsızlığının perçinleştiği bir şehirdir. Yaklaşık olarak seksen yıl devam eden başkentliği sırasında sosyal ve ekonomik bakımdan oldukça gelişmiş, asırlarca etkisini devam ettirecek bir konuma ulaşmıştır.⁴⁰

Başkentliği ve daha sonraki dönemlerde padişah, devlet büyükleri ve varlıklı hayır severler tarafından çok iyi bir şekilde imar edilmiş, bir çok cami,

³⁹B.k.z "Tereke kayıtları" bölümü.

⁴⁰Uzunçarşılı, a.g.e, I, 118-120; Akdağ, Mustafa, Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi, I, 459 vd.; Ateş, Mustafa, Bursa Kılavuzu, s. 12; Darkot, Besim, İ.A, "Bursa", II, 808; Çetin, a.g.e, s. 1

türbe, medrese, han ve hamamlar yaptırılmıştır⁴¹ Bu imar faaliyetlerine paralel olarak konumunun elverişli oluşu, merkezi bir yerde bulunması, güvenliğinin çok iyi bir şekilde sağlanmış olması ve ipek yolunun batıdaki uç noktasında bulunması nedeniyle, doğu ile batı, kuzey ile güney arasında ara merkez durumunda olan gelişmiş bir ticaret merkezi konumuna yükselmiştir.⁴²

Bursa, uluslararası bir ticaret merkezi olmasının yanında ipek üretiminde de önemli bir yere sahipti.⁴³ XVI. asır başlarında bin ipek tezgâhının bulunduğu⁴⁴ şehirde ipek sanayii oldukça gelişmiş, bu vesileyle halkın büyük çoğunluğunun refah seviyesi oldukça yükselmişti.⁴⁵ Hatta ipekçi esnafı esir tüccarlarından köle satın alarak, bir müddet ipek üretiminde çalıştırdıktan sonra serbest bırakmaktaydılar.⁴⁶

İpek üretiminin yanında hayvancılığın da önemli bir yer tuttuğu şehirde halk, Uludağ çevresinde sürüler halinde koyun yetiştirmekteydi. Bursa çevresinde bulunan Akkoyunlu aşiretinin sahip olduğu koyunlardan devlet ayrıca vergi almaktaydı.⁴⁷

XVI. asır ortalarına kadar ekonomik yönden oldukça iyi olan Bursa halkı, bu yüzyılın ortalarında, Avrupa'da meydana gelen ekonomik değişmelerin, Osmanlı devletinde yüksek enflasyon gibi olumsuz etkiler göstermesiyle birlikte zor günler yaşamaya başladı.⁴⁸

Yüksek enflasyonla birlikte XVI. yüzyıl sonlarına doğru çıkan "Celali İsyanları" dolayısıyla yol güvenliğinin kalmaması⁴⁹, yine XVI. yüzyılda Osmanlı

⁴¹ Uzunçarşılı, a.g.e, I, 118; Akdağ, a.g.e, I, 459 vd.; Baykal, Kazım, Bursa ve Anıtları, s. 18; Ateş, a.g.e, s.12; İnacık, Halil, XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar, Belleten, XXIV, 41; DİA, "Bursa", VI, 448; Bursa Yılığ, s. 1-16; Hızlı, Mefail, XIV-XVI. yüzyıllarda Bursa Medreseleri, s. 158

⁴² İnalçık, Belleten, XXIV, 41 vd.; DİA, "Bursa", IV, 448; Yalman, Bedri, Bursa, s.17; Orhan, Ş. Yüksel, Osmanlı İmparatorluğu'nun İlk Başkenti Bursa, Tarih Mecmuası, Şubat 1964, I, 1; Öztuna, Yılmaz, Büyük Türkiye Tarihi, XII; 252; Yurt Ansiklopedisi, "Bursa", III, 635-36

⁴³ Akdağ, a.g.e, II, 213 vd. ; Üsküdari, Faruk, Eski Bursa'dan Notlar, s. 107; Çetin, a.g.e, s. 20

⁴⁴ İnalçık, Belleten, XXIV, 41 vd. ; DİA, "Bursa", IV, 448; Öztuna, a.g.e, XII, 252-53

⁴⁵ İnalçık, DİA, "Bursa", VI, 448

⁴⁶ İnalçık, a.g.m, VI, 448

⁴⁷ Akdağ, a.g.e, II, 198

⁴⁸ Akdağ, a.g.e, II, 161 vd.

⁴⁹ Baykal, a.g.e, s. 18

İmparatorluğu'nun İran'a uyguladığı ambargo⁵⁰, üst üste uzun yıllar devam eden kıtlıklar, yangınlar ve bu yörenin bir kaç kez uğradığı çekirge istilası gibi sebeplerde Bursa halkını ekonomik yönden olumsuz olarak etkilemişti.⁵¹

Bursa, ekonomik bir merkez olmanın yanında siyasi bir merkez olarak ta asırlarca önemini muhafaza etmiştir.⁵² Fetihden sonra Osmanlı devletine başkent olmakla siyasi bir merkez haline gelen şehir, başkentliği sırasında ve daha sonraki dönemlerde çeşitli eserlerle muhteşem bir şekilde imar edilmiştir.⁵³ Özellikle II. Murad devrinde çok gelişmiş olan Bursa, Edirne'nin başkent olmasıyla bile önemini kaybetmemiş, Fatih'in vefatına kadar padişahların tahta çıkış törenleri ve cenaze merasimleri, yine bu şehirde yapılmıştır. İstanbul'un fethine kadar Anadolu'nun temsilcisi durumunda olan Bursa, bu tarihten sonra yavaş yavaş merkezlik vasfını kaybetmeye başlayarak, Rumeli'nin temsilciliğini İstanbul'a bırakmıştır.⁵⁴

Bursa, XVI. yüzyıl sonlarına kadar bir çok kere siyasi çekişmelere ve taht kavgalarına sahne olmuştur.⁵⁵ Ayrıca Yıldırım Bayezid'in, Timur'a yenilmesinden sonra, Timur tarafından yağmalanan şehirde ilk Osmanlı arşivi yakılmış⁵⁶, Yıldırım'ın oğulları arasında gerçekleşen taht kavgalarına ev sahipliği yapmış, II. Bayezit ile Cem arasında geçen mücadeleye sahne olmuştur.⁵⁷

Bursa, siyasi ve ekonomik yönden olduğu kadar ilmi bakımdan da önemli bir merkez konumunda idi. XIV ve XV. asırlarda Osmanlı ilim adamları kendilerini daha iyi yetiştirmek için Mısır, Suriye, İran ve diğer Orta doğu ülkeleriyle Maveraünnehir taraflarına gidiyorlardı. Nitekim, Türk alimlerinden Davud-i Kayseri Kahire'de, Kadızade-i Rûm-i Horasan ve Maveraünnehir'de,

⁵⁰ Akdağ, a.g.e, II, 155, 288 n.; Çetin, a.e.g, s. 23

⁵¹ Ateş, a.g.e, s. 12; Yalman, a.g.e, s. 17; Baykal, a.g.e, s. 18; Danişmend, İ. Hakkı, Bursa, s. 35; Turgut, Memduh, İznik ve Bursa Tarihi, s. 99; Akdağ, a.g.e, II, 226 n.; Sedad, Bursa Yılığ, s. 11

⁵² İnalçık, Belleten, XXIV, 41 vd.

⁵³ Uzunçarşılı, a.g.e, I, 118-124; Akdağ, a.g.e, I, 149; Ateş, a.g.e, s. 12; Darkot, a.g.e, II, 808; Çetin, a.g.e, s. 1

⁵⁴ Yinanç, Halil, "Bursa", İ.A, II, 812; İnalçık, "Bursa", DİA, VI, 447; Yalman, a.g.e, s. 17; Turgut, a.g.e, s. 98

⁵⁵ Baykal, a.g.e, s. 21-22; Sedad, a.g.e, s. 10; İnalçık, a.g.m, VI, 447; Uzunçarşılı, a.g.e, I, 523

⁵⁶ Yinanç, a.g.m, II, 812; Ateş, a.g.e, s.12; Baykal, a.g.e, s. 18; İnalçık, a.g.m, VI, 446; Akdağ, a.g.e, I, 322; Sedad, a.g.e, s. 11

⁵⁷ Yinanç, a.g.m, II, 812; İnalçık, a.g.m, VI, 447

Molla Fenari Kahire'de ve Ahmedî Mısır'da ihtisaslarını tamamlamışlardı.⁵⁸ Ancak bu durum Osmanlı İmparatorluğu yöneticilerinin ilme ve ilim adamlarına verdikleri önemden dolayı XV. yüzyılın ikinci yarısından sonra değişmeye başlamış ve başta İstanbul olmak üzere Anadolu şehri bir ilim merkezi haline gelmişti.⁵⁹ Gerek dışarıya gidip ihtisas yaparak dönen alimlerin gayretleri, gerekse içeride yetişen ulemanın çabaları, ayrıca Ali Kuşçu gibi büyük iltifatlara mazhar olarak davet edilen ulemanın gelmesi ve bu topraklarda talebe yetiştirmeleri Anadolu'daki ilim merkezlerinin cazibesini artırmıştır. İşte bu esnada Bursa, sahip olduğu medrese ve diğer eserleriyle Osmanlı devletinin en önemli ilim ve kültür merkezi olma konumuna gelmiş⁶⁰ ve bu nedenle bir çok yerli ve yabancı âlim Bursa'ya gelerek ilim ve kültür hayatının yükselmesinde etkili olmuşlardır.⁶¹

XV. ve XVI. yüzyılda Osmanlı medreselerinin sayısı kesin olarak bilinmemekle beraber 500 civarındaydı.⁶² Bursa'da ise XVI. yüzyılın sonlarında 50 civarında medrese ve bir o kadar da sıbyan mektebi vardı.⁶³ 1530'larda, Bursa'da 8 imaret, 22 medrese, 18 cami, 130 mescit, 10 zaviye ve 10 büyük han olduğu⁶⁴ dikkate alınır, VI. yüzyılın ikinci yarısında Bursa'da yapılan medrese sayısının o zamana kadar yapılanlardan daha çok olduğu görülür.

Fetih sırasında Bursa'nın nüfusu on binin altında idi ve bu nüfusun çoğunu ortadoks Rumlar oluşturuyordu.⁶⁵ Fetihten sonra siyasi ve ekonomik yönden gelişmesine paralel olarak Anadolu'nun diğer yerlerinden gelen göçmenlerle burası, büyük çoğunluğun Müslüman Türklerin oluşturduğu ve kısmen Hristiyan ve Yahudilerin de bulunduğu kozmopolit bir yapıya büründü⁶⁶

⁵⁸ Uzunçarşılı, a.g.e,I, 520 vd; II, 629; Öztuna, a.g.e, X,292; Erünsal, İsmail, Türk Kütüphaneleri Tarihi, II, 5; Hızlı, a.g.e, s. 222 vd.

⁵⁹ Uzunçarşılı, a.g.e, I, 520-521; Banarlı, N.Sami, a.g.e, I, 557; Baltacı, Cahit, Osmanlı Medreseleri, s. 617

⁶⁰ Banarlı, , a.g.e, I, 557

⁶¹ Uzunçarşılı, a.g.e, I, 522-23; Banarlı, a.g.e, I, 557

⁶² Baltacı, a.g.e, s. 19

⁶³ Hızlı, a.g.e, s. 158

⁶⁴ İnalçık, "Bursa", DİA, VI, 447

⁶⁵ İnalçık, a.g.m., VI, 447; Çetin, a.g.e, s. 20-22

⁶⁶ İnalçık, a.g.m, VI, 447; Çetin, a.g.e, s. 20-22

Tahrir defterlerine göre XV. yüzyıl ortalarında Bursa'da beş bin hanesinin⁶⁷, sonlarında ise altı bin beşyüz avarız hanesi⁶⁸ bulunmakta idi. Bir avarız hanesinin beş kişiden oluştuğunu kabul ettiğimizde XV. yüzyıl ortalarında Bursa nüfusunun 25.000, sonlarında ise, 32.500 civarında olduğu söylenebilir.

XVI. yüzyıl başlarında nüfus ve hane sayısında fazla bir değişiklik olmamakla birlikte, bu yüzyılın sonlarına doğru, 1573 tahrir defterlerine göre hane sayısı 12.832'ye ulaşmıştır.⁶⁹ Buna göre, bu yüzyılın sonlarında Bursa nüfusu yaklaşık olarak 64.000 civarındadır. Buna 4500 dolayındaki Hristiyan ve Yahudi nüfusunu da⁷⁰ ilave ettiğimizde, şehrin 70.000 kişiyi barındırdığı ortaya çıkar.

⁶⁷ İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu ve İnkışaf Döneminde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerine Bir Tetkik Münasebetiyle, Belleten, XV, s. 629-690; DİA; VI, s. 447

⁶⁸ Özdeğer, a.g.e, s. 37

⁶⁹ Özdeğer, a.g.e, s. 37

⁷⁰ İnalçık, "Bursa", DİA, VI, 447

BİRİNCİ BÖLÜM

XVI. YÜZYIL BURSA'SINDA KİTAPLAR

I-TEREKE KAYITLARI VE KİTAPLAR

A-Kitapların Tereke Kayıtlarında Yer Alış Şekilleri

Sicil defterlerinde dağınık olarak bulunan tereke kayıtlarının yanında⁷¹, tamamen bu maksatla düzenlenmiş tereke (kassam) defterleri de bulunmaktadır.⁷² Tereke kayıtlarında ölen kişinin metrukatı cinsine ve değerine bakılmadan ayrı ayrı yazılmış, kitaplar da bunlar arasında yer almıştır.⁷³ Kitaplar, metrukat içerisine farklı şekillerde yazılmaktadır:

1- Eşyadan ayrı olarak "kütüb" başlığı altında yazılan kitaplar: Özellikle kendi devrinin şartlarına göre özel bir kütüphane oluşturacak kadar kitaba sahip olan kişilerin metrukatı yazılırken, kitapları diğer eşyadan ayrılarak "kütüb" başlığı altında kaydediliyordu.⁷⁴ Bunların daha çok ulema ve üst gelir gruplarına mensup kişilerden olduğu görülmektedir.⁷⁵

2- Bazen, metrukat arasında yer alan kitaplara kayıt sırasında öncelik verilirdi. Kitaplar tek tek yazıldıktan sonra diğer eşyaya geçilirdi. Bu bir ölçüde, kitaba verilen değeri ifade etmektedir.⁷⁶

⁷¹ B.Ş.S. A90/10b, A134/159a

⁷² B.Ş.S. A91; A134.....nolu sicil defterleri gibi

⁷³ Bir tereke kaydının nasıl tutulduğu ile ilgili olarak bk.araştırmanın giriş bölümü

⁷⁴ bk. belge 1

⁷⁵ B.Ş.S. A71/79a

⁷⁶ bk. belge 2

3- Çok sayıdaki kitabın kaydın son kısmında⁷⁷ veya ortasında⁷⁸ toplu olarak yer aldığı da olurdu.

4- Kitaplar, metrukat içerisinde, eşya ile karışık olarak kaydedilirdi.⁷⁹

5- Kur'an-ı Kerim'in eşyadan önce, diğer kitapların ise yukarıda geçen maddelerden herhangi biri şeklinde yazıldığı da olurdu.⁸⁰

Bundan da anlaşıldığı gibi, metrukatın kaydedilmesinde kitaplarla diğer eşya arasındaki yazım ilişkisi kesin kurallarla belirlenmemiştir. Katibin veya kassamın, kendi tercihlerine göre metrukatı kaydettikleri anlaşılmaktadır.

B- Kitap İsimlerinin Yazılışı

1- Kitaplar, zaman zaman yazar isimleriyle birlikte kayda geçirilirdi.⁸¹ Bu şekilde yazılan kayıtlarla, kitabın kime ait olduğunun anlaşılması kolaylaşmaktadır.

2- Yazarı belirtilmeden sadece ismi zikredilen kitaplar da vardı. Bu tür kayıtlarda eğer zikredilen kitap, aynı isimle başka bir kişi tarafından telif edilmemişse⁸² yazarının tesbip edilmesi kolaydır. Ancak, "Yusuf ve Zeliha"⁸³, "Leyla ve Mecnun"⁸⁴ ve "Mevlid"⁸⁵ gibi bir çok kişi tarafından yazılan eserler kaydedilirken, yazarları zikredilmeyince bunların kime ait olduğunu tesbit etmek güçleşmektedir.

3- Bazı kitaplar orjinal isimleriyle değil de, halk arasında meşhur olan isimleriyle kayda geçiriliyordu. "Kudurî"⁸⁶, "Keşşâf"⁸⁷ gibi.

⁷⁷ bk. belge 3

⁷⁸ B.Ş.S. A191/12b

⁷⁹ B.Ş.S. A77/21b

⁸⁰ B.Ş.S. A165/177a

⁸¹ B.Ş.S. A91/30a (Tezkiretü'l-Evliya li Sinan Paşa gibi)

⁸² Mesabihu's-Sünne (A191/20b), Tenbihu'l-Gafilin (A165/181a) gibi

⁸³ B.Ş.S. A90/30a, A191/40a

⁸⁴ B.Ş.S. A165/176b, A185/8b

⁸⁵ B.Ş.S. A22/64b, A194/4a.....

⁸⁶ B.Ş.S. A91/56b, A137/10b.....

⁸⁷ B.Ş.S. A71/26b, A163/52b.....

4- İsimleriyle değil, müellifleriyle meşhur olan kitaplar da vardı. Genellikle bunlar kaydedilirken kitabın adı değil, yazarın adı yazılıyordu. "Kitab-ı Ali"⁸⁸, "Haşiye-i Seyyid"⁸⁹ gibi.

5- Birden çok şerh veya haşiyesi olan eserlerin sadece şerhi ya da haşiyesi zikredilebiliyordu. "Haşiye-i Metâli"⁹⁰, "Şerh-i Fusûs"⁹¹ gibi. Bu tür eserlerin de kime ait olduğu anlaşılmamaktadır.

6- Kitapların "kitap"⁹², "risale"⁹³, "mecmua"⁹⁴ gibi hangi kitap olduğu belli olmayan ifadelerle yazılması da söz konusudur. Bu şekilde yazılan kitaplar, daha çok katibin, ismini ve mahiyetini bilmediği eserlerdir.

7- Katip tarafından ismi bilinmeyen ancak içeriği bilinen kitaplar, "Kitap mine'l-Hadis"⁹⁵, "kitap minel-Hesap"⁹⁶ gibi konusu ve ilim dalı belirtilerek yazılabiliyordu.

C- Toplam Kitap Sayısı

İncelediğimiz tereke defterleri ve muhallefat kayıtlarında 670 değişik isim altında toplam 2098 adet kitap tespit edilmiştir. "Mushaf-ı Şerif"⁹⁷, "Kelâm-ı Kadim"⁹⁸ ve "Cevherî"⁹⁹, "Sihah-ı Ceherî"¹⁰⁰ gibi aynı kitabın değişik yerlerde farklı isimlerde zikredilmesi de dikkate alındığında, 670 değişik isimdeki kitabın yaklaşık olarak 400 civarına indiği görülmektedir.

⁸⁸ B.Ş.S. A137/122b

⁸⁹ B.Ş.S. A 71/79a

⁹⁰ B.Ş.S. A56/177a

⁹¹ B.Ş.S. A71/61a, A191/20b

⁹² B.Ş.S. A37/43a, A194/9b.....

⁹³ B.Ş.S. A91/30a, A165/176a

⁹⁴ B.Ş.S. A27/76a, A90/6a

⁹⁵ B.Ş.S. A71/59a, 65a

⁹⁶ B.Ş.S. A71/65a

⁹⁷ B.Ş.S. A31/16, A146/776....

⁹⁸ B.Ş.S. A91/42b, A185/8b...

⁹⁹ B.Ş.S. A71/26b, 65a

¹⁰⁰ B.Ş.S. A91/30a, A165/181a

Okunamayan veya gözden kaçan kitapların varlığı da hesaba katılırsa, yukarıda kitap yekünü olarak gösterilen 2098 rakamının daha yukarılara çıkabileceğini söyleyebiliriz. Kitap isimlerini, hangi kitabın kaç ayrı yerde bulunduğunu, fiyatlarını, kitapların geçtiği defter ve sayfa numaralarını "konularına göre kitaplar" bölümünde zikredeceğimizden burada da bu kadarla iktifa ediyoruz.

D- Kitapların Servete Oranı

Kitaplar, tereke sahiplerinin durumuna göre, toplam servetleri içerisinde, değişik oranlarda bulunmaktadır. Çok zengin olan bir metrukat sahibinin hiç bir kitabı bulunmazken, bazen bir¹⁰¹ veya bir kaç¹⁰² kitabı bulunan, bazen de metrukatının önemli bir bölümünü kitaplarının oluşturduğu¹⁰³ tereke sahiplerine rastlanmaktadır. Bunlarla birlikte servet bakımından orta veya zayıf¹⁰⁴ durumda olanlar arasında çok sayıda kitabı bulunan¹⁰⁵ veya hiç kitabı bulunmayan¹⁰⁶ kişiler de bulunabilmektedir.

Hiç şüphesiz kitapların servetlere oranları, tereke sahiplerinin sosyal statülerine göre değişmektedir. Metrukatında kitap bulunan 200 kişinin sahip oldukları servetlerin toplamı 10.792.398 akçedir. Aynı kişilerin sahip oldukları kitapların toplam fiyatı ise 182.118 akçedir. Bu rakamlara göre kitapların toplam fiyatı, toplam servetin yüzde %1.7'ini oluşturmaktadır.

II- KİTAPLARIN COĞRAFİ DAĞILIMI

A- XVI. Asırda Bursa Mahalleleri

Fetihten hemen sonra yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmesine paralel olarak Bursa'nın nüfusu artmış, şehir yeni mahallelerle iyice büyümüştü.¹⁰⁷ Fetihten sonra oluşan mahallelere baktığımızda isimlerini, çoğunlukla fetih

¹⁰¹ B.Ş.S. A191/33a

¹⁰² B.Ş.S. bk. A190/242b

¹⁰³ B.Ş.S. A165/189b

¹⁰⁴ Servetlerine göre, zengin veya fakir sınıflaması için bk. İnalçık, XV: Asır Türkiye'nin İctimai ve İktisadi Kaynakları, İÜİFMecmXV, 55

¹⁰⁵ B.Ş.S. A165/67b

¹⁰⁶ Sicillerde yüzlerce kayıt vardır.

¹⁰⁷ Özdeğer, a.g.e, s. 32

önemli etkinlikler gösteren devlet adamları, ilim ve fikir hayatına katkıda bulunan ulema, halkın manevi hayatını düzenleyen tasvvuf erbabı ve ticaret maksadıyla buraya gelip yerleşen önemli kişilerden aldıklarını görüyoruz.¹⁰⁸

XVI. yüzyılda, Bursa'daki mahalle sayısı hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Halil İnalçık 168 mahalle olduğunu söylerken¹⁰⁹, sicillere dayalı olarak Bursa mahalleleri hakkında araştırma yapan Neşet Köseoğlu, eserinde 247 mahalle ismi vermektedir.¹¹⁰ XVII. yüzyılda yaşamış olan Evliya Çelebi ise, kendi asrında, büyük çoğunluğunda Müslüman Türk'lerin oturduğu ikiyüz mahalle bulunduğunu zikretmektedir.¹¹¹ Bu mahallelerin hemen hepsinin XVI. ve XVII. yüzyıllarda mevcut olduğunu¹¹² düşünürsek, o dönem şartları içerisinde Bursa'nın büyük bir merkez haline geldiğini söyleyebiliriz.

B- Kitapların Mahallelere Göre Dağılımı

XVI. asra ait Bursa'daki tereke kayıtlarında tespit ettiğimiz kitap sahiplerinin ikametgâhlarına baktığımızda bunların, 108 mahalleye¹¹³ dağıldıklarını görüyoruz. Bursa'daki mahalle sayısını 274 olarak kabul edesek, tereke defterlerindeki kayıtlara göre bu mahallelerin %40'ında kitap bulunduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu, başka mahallelerde oturanların hiç kitaplarının bulunmadığı anlamına gelmez. Hatta, bu 108 mahallede bizim tespit ettiğimiz şahısların dışında kitap sahibi kişilerin olmadığını düşünmek te son derece yanlış olacaktır. Çünkü, genellikle varisler, bir ihtilaf ortaya çıkarsa miras taksimi için "kassam"a baş vururlardı. Hatta "resm-i kısmet" adı ile belli miktar vergi alınması, normal şartlarda varislerin mahkemeye müracaatını engellerdi. Bu sebeple mahkemeye intikal ettirmeden mirası kendi arzu ve iradeleri ile kuşkusuz yine cari miras hukukuna bağlı olarak-, aralarında paylaşanların sayısı çok fazla

¹⁰⁸ Köseoğlu, a.g.e, s. 4; Özdeğer, a.g.e, s. 32

¹⁰⁹ İnalçık, "Bursa", DİA, VI,447

¹¹⁰ Köseoğlu, a.g.e, s. 7 vd..

¹¹¹ Evliya Çelebi, Seyahatname, II, 11

¹¹² Çetin, Osman, a.g.e, s. 18

¹¹³ Aynı mahalle olmasına rağmen, zaman zaman Türkçe veya Arapça olarak farklı isimlerle yazılan mahalleler bulunmaktadır. Örneğin, bir yerde "İbn Habîb (B.Ş.S. A165/213b) olarak yazılan bir mahalle, başka bir yerde "Habiboğlu" (B.Ş.S. A22/19a) yazılmıştır. Bu ve bunun gibi farklı şekillerde yazılan mahalle isimleri tek isim altında toplanarak listeye kaydedildi.

idi. Bu durum, binlerce kitap sahibinin ve onbinlerce kitabın tereke kayıtlarına geçmesini önlüyordu. Burada biz, tereke defterlerinde ve bazı şeriye sicillerinde yer alan metrukat arasında tespit edebildiğimiz kitaplarla bu kitapların sahiplerini inceleme konusu olarak ele alabiliyoruz.

Hangi mahallede kaç kişide kitap bulunduğunu öğrenmek ve mahallelerde bulunan kitapların toplam servetleri içerisinde oluşturduğu oranı tespit etmek istediğimizde aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır.

<i>Mahalle</i> <i>Adı</i>	<i>Kişi</i> <i>Adedi</i>	<i>Kitap</i> <i>Adedi</i>	<i>Top. Kitap</i> <i>Fiyatları</i>	<i>Toplam</i> <i>Servet</i>	<i>Kit. Servete</i> <i>Oranı</i>
Abdal Mehmed	2	107	10.005	410.309	2.43
Ahmed Dâî	2	2	302	---	---
Alaaddin	1	16	1190	12.857	9.25
Alaca Hırkalı	1	16	870	1.170	74.35
Alaca Mescid	3	9	380	160.816	0.23
Ali Paşa	2	81	10.332	50.137	20.60
Altıparmak	1	1	87	5.788	1.57
Azab Bekir	1	1	670	---	---
Aziz Efendi	1	27	1.788	9.551	18.72
Baba Zakir	3	8	1.745	509.113	0.34
Bâb-ı Zindan	1	25	435	128.465	0.33
Bahadır Ağa	2	16	1.473	120.724	1.22
Balkalı	1	25	1.398	---	---
Başçı Hacı	1	1	200	2256	8.86
Bayezid	2	5	815	---	---
Câmiu'l-Kebir	3	12	998	37.492	2.66
Çıkrıkçızade	1	6	850	18.295	1.91
Çırak Bey	2	46	1.978	80.374	2.46
Dâye Hatun	3	4	314	5.796	5.41
Demirkapı	1	1	30	399.352	0.007
Emir Sultan ¹¹⁴	4	37	2.451	15.798	15,51
Emir Neccar	1	1	250	---	---
Enbiyâ	1	43	4.986	5.474	91.08

¹¹⁴ Bir yerde Seyyid Buhari olarak geçiyor.

Filboz	1	1	223	87.576	0.25
Fenâri	1	3	57	8.157	0.69
Hacı İlyas	5	16	1.200	968.024	0.12
Hacı İskender	3	48	2.961	229.616	1.28
Hacı Paşa	1	1	30	3.958	0.75
Hacı Sevinç	1	19	625	8.331	7.50
Hacı Sevendik	1	1	43	509	8.44
Hacı Seyfettin	1	4	67	678	9.88
Hamamlı Kızık	1	6	475	1.223	38.83
Hamza Bey	1	33	989	192.261	0.51
Hisar	1	2	72	1.558	4.62
Hocalar	4	6	2.673	77.572	3.44
Hoca Ali	1	1	5	36.465	0.01
Hoca Dursun	1	1	100	2.234	4.47
Hoca Mehmed	1	1	100	9.650	1.03
Hoca Sündüs	1	2	72	7.555	0.95
Hoca Yûnus	1	2	70	15.432	0.45
İbn Bezîrî	1	2	300	425	70.58
İbn Harîrî	1	2	500	12.885	3.88
İbn Kazzâz ¹¹⁵	5	19	1.865	488.821	0.38
İbn Şa'b	1	23	665	6.187	10.74
İbrahim Paşa	7	42	3.874	382.314	1.01
İncirli	1	1	---	---	---
İnebey	1	10	158	17.959	0.87
İmaret Sultan	6	40	4.272	403.207	1.05
İsâ Bey	6	107	22.091	302.749	7.29
Kademerî	1	1	700	29.201	2.39
Kapan Mûsa	2	23	677	35.542	1.90
Kaplıca	1	4	---	---	---
Kara Ağaç	1	1	11	150	7.33
Kara Şeyh	1	10	1.365	588.470	0.23
Karye-i BüyükKumla	1	1	280	11.941	2.34
" Kara Balçık	1	1	30	3.829	0.78

¹¹⁵ Üç yerde Kazazoğlu olarak geçiyor.

" Şeyhler Kızık	2	2	1.300	89.286	1.45
Kavaklı	6	32	3.795	66.573	5.70
Kavalalı	1	1	400	48.030	0.83
Koca Naib	1	1	400	4.376	9.14
Konevî	1	1	86	----	---
Kostantiniyye ¹¹⁶	2	46	1.323	153.890	0.85
Köseler	1	28	---	---	---
Kurşunlu	1	2	764	46.500	1.64
Lala Şahin	1	1	15	2.717	0.55
Maksem	4	116	3.846	101.586	3.78
Mantıcı	1	7	245	28.408	0.86
Mes'ud Makramavî	2	4	650	8.655	7.51
Meydancık	2	3	941	30.643	3.07
Musalla	2	3	388	3.853	10.07
Muradiye	2	15	773	111.745	0.69
Nakkaş Ali	1	126	19.972	84.017	23.77
Nalbantoğlu	5	7	1951	559.675	0.34
Orhan	2	6	230	7.783	2.95
Orta Pazarcık	1	6	184	12.840	1.43
Oruç Bey	1	1	80	----	---
Panayır	1	89	2.483	77.654	3.19
Pınarbaşı	2	6	203	18.235	1.11
Sâdi Fakıyye	1	1	600	70.037	0.85
Saray	1	31	995	58.292	1.70
Sarı Abdullah	1	1	900	15.310	5.87
Selçuk Hatun	4	123	6.673	11.262	5.99
Sivasîler	1	1	---	2.083	---
Sultan Mehmed	2	5	259	124.864	0.20
Sultan Murad	1	132	17.739	301.604	5.88
Suğra Emir	1	4	270	33.082	0.81
Şahabüddin	1	1	1.000	22.547	4.43
Şehreküstü	1	17	590	4.250	13.88

¹¹⁶ Bursa'da böyle bir mahalle yok. Bu şahıslar İstanbul'da ikamet etmişlerdir. Fakat Bursa'da öldükleri için buraya kaydedilmişlerdir.

Şeker Hoca	2	2	500	18.921	2.64
Şeyh Paşa	3	34	2.027	60.241	3.36
Şeyh Tâcüddin	1	1	195	91.652	0.21
Taşkın Hoca	1	1	200	23.495	0.85
Tatarlar	1	1	500	8.253	6.05
Tayyip Hoca	1	1	---	2.596	---
Tekye	1	2	160	8.840	1.80
Timurtaş	2	2	249	749	33.24
Tuz Pazarı	1	2	74	2.249	3.23
Ulgarlar	1	29	4.125	812.835	0.50
Umur Bey	6	4	77	107.083	0.07
Veled-i Habib	5	55	6.109	323.856	1.88
Veled-i Hasan	1	1	305	8.164	3.74
Veled-i Saray	1	16	320	6.060	5.28
Veli Şemsiddin	6	22	4.287	668.607	0.64
Yerkapı	1	2	582	519.817	0.11
Yıldırım	3	7	529	10.035	5.27
Yiğitoğlu	2	4	59	21.398	0.27
Yunus Hoca	1	22	2.510	4.111	61.05
Za'ferân	1	3	157	15.454	1.01
Toplam 108	200	1954	182.118	10.720.459	

Tablo I: Kitap Sahiplerinin İkamet Mahalleler ve Bu Mahallelerdeki Kitap ve Servet Durumu.

Mahallesi tespit edilen kitap sahibi 200 kişinin metrukatının geçtiği mahalle sayısı 108'dir. Bu mahallelerin isimleri ve hangi mahallede kaç kişi kitabın sahibi olduğu yukarıdaki tabloda belirtilmiştir. Buna göre, tereke kayıtlarında ne kadar mahallede kaç kişinin kitabın sahibi olduğu toplu olarak şöyle ifade olunabilir.

<i>Mahalle Sayısı</i>	<i>Kitap Sahibi Sayısı</i>	<i>Top.Küt. Sahibi</i>
1 mahallede	7 kişi	7
5 mahallede	6 kişi	30
4 mahallede	5 kişi	20
4 mahallede	4 kişi	16
7 mahallede	3 kişi	21

19 mahallede	2 kişi	38
68 mahallede	1 kişi	68

Toplam: 108

200

Tablo II. Mahalle ve Kitap Sahibi Kişilerin Toplu Listesi

Tablo I den de anlaşıldığı gibi, mahallelerin büyük çoğunluğunda bir veya iki kişide kitap bulunmaktadır. Ancak mahallelerdeki kişi sayısının az veya çokluğuna göre kitap adetlerinin de az veya çok oluşu doğru orantılı olmamaktadır. Herhangi bir mahallede kitap sahibi olan kişi sayısı az iken kitapları çok, bunun yanında başka bir mahallede bir çok kişinin terekesinde kitap bulunmasına rağmen toplam kitap sayısı az olabilmektedir. Bu durumun en büyük sebebi metrukat sahibinin sosyal statüsüdür. Ulema sınıfına mensup birisinin bulunduğu herhangi bir mahalle, sıradan bir çok kişinin bulunduğu diğer mahallelerden kitap sayısı bakımından oldukça fazla olabilmektedir. Örneğin: Nakkaş Ali mahallesinde kitap sahibi olarak tesbit edilen bir kişi olmasına rağmen, bu şahsın kitaplarının adedi 126'dır.¹¹⁷ Bunun yanında metrukatında kitap bulunan beş kişinin terekesinin kayıtlı olduğu Nalbantoğlu mahallesindeki şahısların, kitaplarının toplam sayısı ise yedidir. Ancak, Nakkaş Ali mahallesinde bulunan terekenin sahibi olan kişi, eserleriyle gerek kendi döneminde gerekse daha sonraki asırlarda etkisini devam ettiren Lâmiî Çelebi'dir. Onun sahip olduğu kitapların akçe olarak değeri de bir çok kişinin servetinden daha yüksektir.

Yine, Selçuk Hatun mahallesinde sakin dört kişinin kitap sayısı 123¹¹⁸, Maksem mahallesi ahalisinden dört kişinin sahip olduğu kitap sayısı ise 116 iken¹¹⁹ altı kişinin bulunduğu İsabey mahallesinde toplam kitap sayısı 107¹²⁰ ve beş kişinin bulunduğu İbn Kazzâz mahallesinde toplam kitap sayısı 19'dur.¹²¹

Kitap fiyatları bakımından da mahalleler arasında bazı farklılıklar olduğu göze çarpmaktadır. Hocalar mahallesinde bulunan altı adet kitabın fiyatı 2673 akçe iken, Panayır mahallesinde bulunan 89 kitabın toplam fiyatı ise 2.283

¹¹⁷ B.Ş.S. A191/20b

¹¹⁸ B.Ş.S. A171/61a; A134/7a; A165/144a, 178b

¹¹⁹ B.Ş.S. A22/52b; A106/30b; A165/176b, 207a

¹²⁰ B.Ş.S. A22/50a; A37/96a; A165/67b; A191/34b

¹²¹ B.Ş.S. A165/124a, 127a, 223b; A175/38b

akçedir. Gerçi bu durumun kitapların özelliklerinden kaynaklandığını söyleyebiliriz ki, bu konuyu ileride işleyeceğiz.

Tereke kayıtlarında bazı köylerin isimlerini de görmekteyiz. Karye-i Büyükkumla¹²², Karye-i Karabalçık¹²³, Karye-i Şeyhlerkızık¹²⁴ gibi köylere ait tereke kayıtlarında bulunan kitaplar çoğunlukla avam tabakasının okuyabileceği kitapları oluşturmaktadır.

Tablo I'e bakıldığında kitapların, toplam servete oranları en yükset olan ilk on mahallenin Enbiyâ (%91), Alacahırka (%74), İbn Bezirî (%70), Yunus Hoca (%61), Hamamlı Kızık (%38), Timurtaş (%33), Nakkaş Ali (%123), Ali Paşa(%20), Aziz Efendi (%18) ve Emir Sultan (%15) mahalleleri olduğu görülmektedir. Bu mahallelerin entellektüel yapısı incelendiğinde farklı bazı durumlar ortaya çıkmaktadır.

1- İçerisinde medrese olan mahalleler: İsbey ve Ali Paşa bunlardandır. Her iki mahallede de kendi isimleriyle anılan berer medrese bulunmaktadır.¹²⁵

2- İçerisinde medrese olmadığı halde, herhangi bir alimin ikamet etmesi sebebiyle kitap oranı yüksek olan mahalleler: Örneğin, Nakkaş Ali mahallesinde herhangi bir medrese ismine rastlanmazken, Lâmiî Çelebi'nin burada ikamet etmesi, bu mahallenin kitap oranını yükseltmiştir.

3- Medresenin bulunmadığı, tereke kayıtları itibarıyla sakinleri arasında ulemanın yer almadığı, buna rağmen kitap oranı yüksek olan mahalleler: İbn Bezirî ve Enbiyâ mahalleleri bunlardandır.

Bunların dışında, içerisinde bir veya daha çok medrese bulunduran bazı mahalleler vardır ki, kitap oranları bakımında ilk ona girememektedirler. Buna karşılık, sıradan herhangi bir mahallede kitap oranı birhayli yüksek olabilmektedir. Örneğin, toplam sekiz medrese ile Ulucami, altı medreseyle Hisar, üçer medreseyle, Yıldırım, Yeşil, Muradiye, ikişer medreseyle Zeyniler ve Mûsa Baba mahalleleri, XVI. yüzyılda Bursa'da bulunan toplam 50

¹²² B.Ş.S. A15/31a

¹²³ B.Ş.S. A195/156a

¹²⁴ B.Ş.S. A179/53b

¹²⁵ Hızlı, a.g.e, s. 181

medreseden¹²⁶ 27 tanesini içlerinde barındırdıkları halde, tabloya göre bu mahallelerden hiç birisi ilk ona girememişlerdir.

Kanaatimizce, bu mahallelerde servetlerin yüksek olması kitap oranlarını düşürebileceği gibi, metrukatın kaydedilmesi için gereken şartların¹²⁷ oluşmaması da bu durumun sebebi olarak gösterilebilir. Servetin yüksekliği sebebiyle kitap oranının düşmesine bir örnek verecek olursak; Sultan Murad mahallesinde tespit edilen kitapların yekünü 17.739 akça iken, ilk on içerisine giren Alacahırkalı mahallesinde tespit edilen kitapların yekünü ise 870 akçedir. Ancak, Sultan Murad mahallesinde ikamet eden şahsın toplam servetinin 301.604 akça olması, bu mahallenin kitap oranını düşürürken, Alacahırkalı mahallesinde sakin kişinin servetinin 1170 akçe olması bu mahallenin kitap oranını yükseltmiştir.

Bu bilgiler ışığında, Tablo I'de gösterilen verilerin, incelediğimiz tereke kayıtlarının sonucu olduğunu, Bursa mahallelerinin gerçek yapısını göstermesi bakımından kesin ve doğru sonuçları yansıtmadığını söylemek mümkündür.

III. KİTAP FİYATLARI

A- Kitapların Servet İçerisindeki Yeri

Tereke kayıtları içerisinde tespit edilen 2098 adet kitabın toplam değeri, 209.916 akçedir. Bu rakama fiyatları yazılmayan¹²⁸ veya yazıldığı halde okunamayan¹²⁹ kitaplar dahil değildir. 2098 adet kitaptan 1954 adet kitap sahibinin mahallesi, 1472 tanesinin de konusu tespit edilebilmiştir.¹³⁰ Buna göre, hangi mahallede bulunduğu tespit edilen kitapların toplam fiyatı 182.118 akçe, konusu tespit edilen kitapların toplam fiyatı ise 164.204'dir. "Kitap", "risale", "mecnua" gibi çok sayıda kitabın, adet ve fiyatları, hangi mahallede bulunduğu

¹²⁶ Hızlı, a.g.e, s. 181

¹²⁷ bk. Giriş

¹²⁸ B.Ş.S. A22/19a

¹²⁹ B.Ş.S. A71/61a....

¹³⁰ bk. Tablo II

tespit edilen kitaplar içerisine dahil edilirken, konuları tespit edilen kitaplar içerisine dahil edilmemiştir.

Metrukat içerisinde geçen kitapların toplam fiyat ile, tereke sahiplerinin servetlerinin toplamı karşılaştırıldığında, kitapların servet içerisindeki yerini tespit etmek mümkün olacaktır. Buna göre, kitap sahibi toplam 200 kişinin servetlerinin yekünü 10.720.495 akçedir. Aynı kişilerin metrukatı içerisindeki kitapların değerleri toplamı ise 182.118 akçedir. Bu da toplam servetin %1.7'sine tekabül etmektedir. Bu oran genel ortalamadır. Serveti milyona ulaşan bir kişinin kitapları az olabilirken¹³¹, kitapları, servetinin büyük kısmını oluşturan kitap sahiplerinin¹³² varlığı da bilinmelidir.

B- Konularına Göre Kitap Fiyatları

Tespit edilen kitapların %70'lik bir kısmının konusu tespit edildi ki, bu rakama tekabül eden toplam fiyatın 164.205 akçe olduğunu daha önce belirtmiştik. Kitap fiyatları, çeşitli ilim dallarına göre değişimle birlikte, aynı ilim dalı içerisinde olan farklı kitaplar arasında bile fiyat bakımından büyük farklılıklar olduğu görülmektedir. Hatta farklı yerlerde bulunan aynı kitap fiyatları arasında dahi farklılıklar olduğu tespit edilmiştir ki, aşağıda bunun örnekleri verilecektir. Aynı kitabın değişik yerlerde farklı fiyatlarda olmasının bize göre değişik sebepleri vardır:

1- Kitapların yeni veya eski olması fiyatları etkilemiştir. Nitekim bazı yerlerde bu kitaplar için "köhne" tabiri kullanılmaktadır.¹³³

2- Kitapların, tam veya eksik olması ki, bir çok yerde eksik kitaplar için "pare", "nısf" ve "ebter" gibi ifadeler kullanılmıştır.¹³⁴

3- Kitapların ciltli veya ciltsiz ya da tezhipli olması da fiyatları etkilemiş olabilir. Bazı yerlerde, kitapla birlikte "mücellid" ve "müzehheb" kelimelerinin kullanıldığını görüyoruz¹³⁵

¹³¹ B.Ş.S. A163/4b, A134/37a

¹³² B.Ş.S. A71/53a, 26a, A165/181a

¹³³ B.Ş.S. 185/8b

¹³⁴ B.Ş.S. A191/59a, 21b, A165/176b

¹³⁵ B.Ş.S. A71/2a, 3b, A22/91b

Kitapların yazıldığı yazı türünün, yahut müstensih ve hattatlarının da fiyatlarda etkili olabileceği de düşünülebilir.

Konularına göre kitap fiyatlarını belirtirken, çeşitli ilim dalları içerisinde bulunup da fiyat ve adet bakımından daha fazla oluşları dikkate alınarak bir kısım eser isimleri zikredilecektir. Burada adı geçmeyip, bunların dışında kalan kitapların fiyat ve adedi için "Konularına Göre Kitaplar" bölümüne bakılabilir.

Çeşitli ilim dallarına ait kitapları ayrı ayrı belirtmeden önce, genel olarak hangi ilim dalında kaç adet ve kaç akçelik kitap olduğunu bir tablo halinde belirtelim.

<i>İlim Dalı</i>	<i>Kitap Adedi</i>	<i>Toplam Fiyat</i>	<i>Kitap Adedi Oranı %</i>	<i>Fiyat Oranı%</i>
Kur'an ve Kur'an İlimleri	307	54.854	%20.85	%33.4
Tefsir	40	9843	%2.71	%5.99
Hadis-Sünnet	64	6.853	%4.34	%4.17
Fıkıh	241	25.423	%16.37	%15.48
Akaid-Kelâm	46	4.541	%3.12	%2.76
Fesefe	11	343	%0.74	%0.2
Grammer	125	3889	%8.49	%2.36
Belağat	39	4.931	%2.64	%3
Tasavvuf-Ahlâk, Edebiyat	363	27.797	%24.66	%16.92
Tarih	39	6.502	%2.64	%3.95
Lugat	62	10.952	%4.21	%6.66
Tıp	58	4.142	%3.94	%2.52
Mantık	50	2.275	%3.39	%1.38
Astronomi-Matematik	27	1.879	%1.83	%1.14
Toplam	1.472	164.205	%99.93	%99.93

Tablo III: Çeşitli İlim Dallarına Göre Kitaplar ve Adetleri.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, değişik ilim dallarına ait kitapların toplam fiyatlarına baktığımızda, Kur'an-ı Kerim'in gerek sayı olarak, gerekse fiyat bakımından çok fazla olduğunu görüyoruz. Bir çok kitaba sahip olan şahısların kitapları içerisinde mutlaka bir veya bir kaç Kur'an-ı Kerim bulunduğu

gibi, bir tane kitaba sahip olanların da, ellerindeki bu tek kitabın çoğunlukla yine Kur'an-ı Kerim olduğu anlaşılmaktadır.

"Mushaf", "Kelâm-ı Kadîm" ve "Kelâmullah" gibi değişik isimler altında, metrukat içerisinde kaydedilen Kur'an-ı Kerim, fiyat bakımından kendi arasında oldukça fazla farklılıklar göstermektedir. 3600¹³⁶, 2000¹³⁷, 1055¹³⁸, 970¹³⁹ akçe gibi oldukça pahalı olan Kur'an-ı Kerimlerin yanında, 28¹⁴⁰, 30¹⁴¹, 50¹⁴² gibi düşük fiyatlıları da görülmektedir. Ancak bütün bu farklılıklara rağmen, 250'e yakın sayıdaki Kur'an-ı Kerim'in büyük çoğunluğu 250 ile 400 akçe arasında değişmektedir.

Konularına göre kitapların sıralamasında, Kur'an ve Kur'an ilimlerinden sonra Tasavvuf ve Edebiyat kitaplarının ikinci sırayı aldığı, tasavvuf ve edebiyat kitaplarından sonra ise fıkıh ve tefsir kitaplarının geldiği görülmektedir.

Fıkıha ait eserlerden "Dürer ve Gurer", Fetevây-ı Kâdîhan" ve "Hidâye" oldukça pahalı iken, Kenz, Kudurî'nin "Muhtasar"ı, Feraiz-i Secavendî'nin daha ucuz olduğu görülüyor. Tefsirden özellikle "Keşşâf Tefsiri" ve "Tefsir-i Beyzâvî"nin pahalı olduğunu müşahede ediyoruz. Adet olarak da, "Keşşâf Tefsiri", diğer tefsir kitaplarından daha fazladır.

Edebiyatla ilgili kitaplara bakıldığında bol miktarda divan görülmektedir. Divanlar içerisinde özellikle Câmî, Hâfız, Selman, Necâtî, Enverî ve Lâmiî'ninkiler çoğunluğu oluşturmaktadır. Divanların fiyatları 200 ile 300 akçe arasında değişirken, bu rakamın çok altında veya üstünde değer biçilen divanlar da vardır.

Divanların dışında Nizami'nin beş eserinden oluşan "Hamse"si, Lâmiî'nin "Hüsn-ü Dil", "Vis-u Ramin" ve "Ferhadname" isimli eserleri ve Mevlânâ'nın "Mesnevi"si pahalı kitaplar içerisinde yer almaktadır.

¹³⁶ B.Ş.S. A71/65a

¹³⁷ B.Ş.S. A71/42b

¹³⁸ B.Ş.S. 191/20a

¹³⁹ B.Ş.S. A106/91b

¹⁴⁰ B.Ş.S. A37/14a

¹⁴¹ B.Ş.S. A165/218a....

¹⁴² B.Ş.S. A165/51b

Tasavvuf ve ahlâk kitaplarında Gazâlî'nin "İhyâ"sı ve "Kimyây-ı Saadet"i, Sinan Paşa'nın "Marifetname"si, pahalı olmakla beraber, genel olarak bu konudaki kitaplar fazla pahalı değildir. Adet olarak Attâr, Sa'dî, Sühreverdî ve Gazâlî'nin eserleri çoğunluğu oluşturuyor.

Hadis ilimlerinden Begavî'nin "Mesabih"i, Sagânî'nin "Meşâriku'l-Envâr"ı, İmamzade'nin "Şir'atü'l-İslâm"ı, Buhârî'nin "Sahih"i adet olarak çoğunluğu teşkil etmekle beraber fiyat bakımından pahalı görülmemektedirler.

Gramere ait kitaplar fazla pahalı görülmemekle birlikte çoğunluğu "İzzi", "Maksud", "Merah", "Şafiye", "Avâmil", "Kâfiye", "Misbah" ve "Mıtavassıt" oluşturmaktadır. Beleşat ilmine dair kitapların adedi diğer bazı ilimlere göre daha az görülüyor. Ancak bukonuyla ilgili kitaplar, fiyat bakımından diğer kitaplara nazaran daha pahalıdır. Özellikle Cürcanî ve Taftazanî'nin Miftah şerhleri, Yine Taftazanî'nin "Mutavvel"i, hem adet olarak hem de fiyat bakımından diğerlerine nazaran çok daha fazla olduğu müşahede edilmektedir.

Lugat ilminden özellikle "Sihah-ı Cevheri", "Lugat-ı Ahteri" ve "Lugat-ı Halimi"nin pahalı olduğu anlaşılmaktadır. Bunların dışında sadece bir tereke kaydında bulunan "Kâmus" 2580 akçelik¹⁴³ fiyatıyla aşırı derecede pahalı bir kitap olduğunu gösterirken, adet olarak "Sihah-ı Cevheri" ve "Tarifat" isimli eserler çoğunluğu oluşturmaktadırlar.

İlmi tarihten Taberî'nin Tarih'i ve Ahmedî'nin "İskendername"si ve yazarını bilemediğimiz "Tarih-i Timur" adlı eserler diğer tarih kitaplarına nazaran daha pahalıdır. Konularına göre kitaplar bölümünde tasavvuf kısmına dahil ettiğimiz "Muhammediyye" adlı eseri tarih ilmi içerisine de koyabilirsek, hem fiyat bakımından hemde adet bakımından oldukça fazla olduğunu söyleyebiliriz.

Akaid ve Kelamla ilgili kitap fiyatları birbirinden fazla farklı olmamakla birlikte, "Mevâkır" ve şerhleri, "Akâid-i Neseî" ve Taftazanî'nin bu esere olan şerhi fiyat bakımından az da olsa diğerlerinden farklı görülmektedir.

Tıp kitaplarının fiyatlarında bir ayrılık söz konusu değildir. İbn Baytar'ın "Müfredat"ı, İbn Sina'nın "Kanun"u, Hacı Paşa'nın "Teshil"i ve İbnü'-Nefs'in "Mu'cez"i diğerlerine göre daha çok yerde görülmektedir.

¹⁴³ B.Ş.S. A137/122b

Mantık ilmine ait kitaplarda fiyatlar normal görülmekle birlikte, "Haşîye-i Metâli", "Tasavvur-u Tasdikât", ve "Husam-ı Kâti" gibi kitaplar diğerlerine göre daha çok yerde bulunmaktadır.

Astronomi, Matematik ve hey'etle ilgili kitaplar arasında da Ali Kuşçu'ya ait kitapların diğerlerine göre daha pahalı ve daha çok olduğu görülüyor. Felsefeden daha çok Hocazade'nin "Tehâfut" adlı eseri bulunmaktadır. Fiyat bakımından da pahalı sayılmayacak değerdedir.

Kitapların pahalı veya ucuz oluşunda ölçü olarak aldığımız rakam 100-150 akçedir. 100 akçenin altında olanlar ucuz, 100 ile 150 akçe arasında olanlar normal, 150 akçeden pahalı olan eserler pahalı olarak kabul edilmiştir.

C- XVI. Yüzyılda Kitap Fiyatlarındaki Değişme

Yıllara göre kitap fiyatlarında değişimin olup olmadığını tespit edebilmek için her kitabın ayrı ayrı olarak değişen fiyatlarını göstermek mümkün olsa da, böyle bir uygulamanın bir hayli yer tutacağı endişesiyle, bütün kitapların değil de, XVI. yüzyıl içerisinde, ortak tarihlerde yoğunlaşan bazı kitapları bir tablo halinde, fiyatlarıyla birlikte göstererek bu duruma açıklık getirmeye çalışacağız.

YILLAR

<i>Kitap İsmi</i>	<i>908-9</i>	<i>918-19</i>	<i>938-39</i>	<i>955</i>	<i>967-68</i>	<i>994-95</i>
Avâmil	20	30	35	—	8	—
Divân-ı Hafız	20-150	40	200	—	49	160-84
Gülîstan	30	80	80		150	45-37
Hidâye	150-300		350-550		232-380	170-666
Kâfiye	20	---	20	26	76	38
Maksud	20	30	14	—	—	34
Merah	20-50	5	22	—	47	—
Muhammediyye	300	200	50-300	400	---	660
Mukaddime-i Ebu'lleys	10	15-5	2	—	35	20
Şir'atu'l-İslâm	100	30	—	—	18-30	65

Tenbihu'l-Gafilin	180-50	---	38	---	20-50	---
Teshil	---	25	20	---	25	---
Tezkiretü'l-Evliyâ	100	---	181-200	---	---	---
Vikâye	20-50	50-100	17-80	---	240	---

Tablo IV: XVI. asırda farklı yıllardaki kitap fiyatları

Tablo IV'e bakıldığında, XVI. yüzyılda kitap fiyatlarında ciddi bir değişikliğin olmadığı görülmektedir. Yüzyılın başlarında ucuz olan bir kitap, sonlarına doğru daha pahalı olabildiği gibi, bu durumun tam tersi yani, yüzyılın başında pahalı sonlarına doğru ucuz olan kitapların varlığı da görülmektedir.

Kitapların fiyatlarını etkileyen sebepleri de göz önüne aldığımızda, tablodaki küçük değişikliklerin hangi sebeplerden kaynaklandığını daha iyi anlayabiliriz. Tablo IV'te yer almayan bazı kitaplarda fiyat bakımından aşırı yükseklik veya düşüklük görülse de bu durumun da kitapların şekli özelliğinden kaynaklandığını düşünebiliriz.

XVI. yüzyılda kitap fiyatlarında önemli bir değişikliğin olmadığı göz önüne alınarak, bütün yüzyıl boyunca kitap alımının giderek arttığı, hiç olmazsa, aynı seviyede kaldığı düşünülebilir. Ancak aşağıdaki tabloya bakıldığında, durumun böyle olmadığı görülmektedir.

<i>Yıl</i>	<i>Kitap Sahibi Kişi Adedi</i>	<i>Kitap Adedi</i>	<i>Kitap Sahibi Kişilerin Oranı</i>	<i>Kitapların Oranı</i>
1500-1525	86	728	%37	%36
1526-1550	77	673	%33	%34
1551-1575	39	395	%17	%20
1576-1600	29	179	%13	%10
<i>Toplam</i>	<i>230</i>	<i>1.975</i>	<i>%100</i>	<i>%100</i>

Tablo V: XVI. asırda kitap sahibi ve adedinin 4 ayrı döneme göre durumu.

Tablo V'te açıkça görüldüğü gibi, XVI. yüzyıl başlarıyla sonları arasında kitap sayısı bakımından uçurum denilebilecek kadar büyük farklılıklar vardır. Aynı durum kitap sahibi kişilerin sayısı için de geçerlidir.

XVI. yüzyılın ikinci 50 yılında bulunan kitap ve kişi sayısı, aynı yüzyılın ilk 25 yılında bulunan kitap ve kişi sayısından daha azdır. Yüzyılın başından sonuna doğru baktığımızda, yıllar ilerledikçe kitap ve kitap sahibi sayısının gerilediğini müşahede ediyoruz.

XVI. yüzyılın ilk 50 yılında kitap oranı %70, kitap sahibi oranı yine %70'tir. Buna karşılık ikinci 50 yılında, kitap ve kitap sahipleri olmak üzere her ikisinin oranı %30'dur. Bu durumun, kitabı olan metrukat sahiplerinin vefatlarının daha çok asrın ilk yarısına denk düştüğünü söylemek mümkün olmadığına göre, mutlaka başka bir sebebi olmalıdır. Bize göre, bu farklılığın en büyük sebebi XVI. yüzyıl Bursa'sının içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik durumdur. Aynı yüzyılın başlarında Bursa'nın gerek ekonomik gerekse ilmi açıdan oldukça iyi olduğunu biliyoruz.¹⁴⁴ Ancak, daha sonra ekonomik bunalım, Celali isyanları, kıtlıklar ve yangınlar gibi olumsuz nedenlerden dolayı halkın alım gücü düşmüştür. Bu durumun kitap alımına da yansıdığını söyleyebiliriz. Nitekim bu dönemlerde kitap alamadığından dolayı İvaz Paşa Camii'nden Kur'an-ı Kerim çalan bir kişinin mahkemelik olduğunu görüyoruz.¹⁴⁵ Ayrıca bu asrın başı ile sonu arasındaki zihniyet farklılığının da etkisi olduğu söylenebilir. Özellikle XV. yüzyılın ikinci yarısında yoğunlaşan ilmi çalışmalara¹⁴⁶ paralel olarak halkın kitaba karşı olan ilgisi artmıştır. Ancak bu durum XVI. asrın ilk yarısında devam ederken¹⁴⁷ çeşitli siyasi ve ekonomik sebeplerden dolayı gerilemeye başlamıştır. Bu yüzyılın ikinci yarısından sonra, medreselerin bozulmaya başlaması ve halkın daha çok "derd-i maişet" peşinde koşturması onların kitaba olan ilgilerini azaltmıştır.¹⁴⁸ Nitekim XVI. yüzyılın sonlarına doğru medreselerin eski haline gelmesi için III. Murad tarafından bir ferman çıkarılmıştır.¹⁴⁹

¹⁴⁴ bk. Giriş

¹⁴⁵ Dağlıoğlu, Hikmet Tarhan, Onaltıncı Asırda Bursa, s. 85

¹⁴⁶ Uzunçarşılı, a.g.e, I, 525

¹⁴⁷ Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim s. 58

¹⁴⁸ Uzunçarşılı, İlmiye Teşk. s. 241; Baltacı, a.g.e, s. 19

¹⁴⁹ Uzunçarşılı, a.g.e, s. 241

D- Kitap Fiyatlarının Diğer Eşya Fiyatlarıyla Karşılaştırılması

Zaman içinde değişen kitap fiyatlarının hangi anlama geldiğini anlamak için, bunların sabit bir değerle karşılaştırılması gerekir. Maalesef elimizde böyle sabit bir değer yoktur. Değişik devirlerdeki eşya fiyatları ile mukayase de tam bir sonuç vermeyebilir. Çünkü zamanla pek çok mal ve eşya günlük hayatın dışında kalmış, bir zamanlar ifade ettikleri değer günümüzde bir anlamı kalmamıştır. Kanaatimizce yüzyıllardır değerinden hiçbir şey yitirmeyen canlı hayvan ve etfiyatları böyle bir mukayasede rahatlıkla kullanılabilir.

Aşağıdaki tabloda, kitap fiyatlarıyla bir mukayasede bulunabilmesi için, XVI. yüzyılın muhtelif yıllarına ait sığır fiyatları verilmiş bulunmaktadır.

<i>Yıl (Hicri)</i>	<i>Sığır Fiyatı</i>	<i>Bulunduğu Sicil</i>
933	400 (çifti)	A38/63a
946	120	A41/4a
948	150	A41/98b
953	400 (çifti)	A195/57b
956	300 (çifti)	A57/8a
968	300 (çifti)	A71/42a
976	300	A85/54a
982	200	A172/64b
994	900 (üç adet)	A172/166b
1000	1000(çifti)	A194/130b

Tablo VI: XVI. yüzyılda sığır fiyatları

Tablo VI'ya bakıldığında, XVI. yüzyıl içersindeki sığır fiyatlarının ortalama olarak 150 ile 200 akçe arasında değiştiği söylenebilir. Sığır fiyatlarındaki farklılıkları, sığırın semiz veya zayıf oluşlarından da kaynaklanabileceğini göz önüne alırsak, 150-200 arası akçenin normal olduğunu kabul edebiliriz. Özellikle XVI. yüzyılın son çeyreğinde görülen pahalılık, sığırın özelliğinden kaynaklanabileceği gibi, devrin ekonomik yapısından da etkilenmiş olabilir.

Tablo VI'daki sığır fiyatlarıyla terekelerde bulunan kitap fiyatlarını karşılaştırdığımızda bir çok yerde kitapların daha pahalı olduğunu görüyoruz.

Daha önce, 100 ile 150 akçe arasında satılan bir kitabı normal değerinde kabul ettiğimizi belirtmiştik. Aslında bu fiyatlar günümüz ölçülerine göre çok yüksektir. XVI. yüzyılda 200-300 akçe kıymetindeki bir sığır fiyatına denk düşen herhangi bir kitabın, günümüz fiyatlarıyla gerçek değerini anlamak istersek, günümüzde bir sığırın 20 milyonun üzerinde bir fiyatla satıldığını düşünmemiz gerekir. İncelediğimiz dönem Bursa halkının bir veya bir kaç sığır değerinde olan oldukça pahalı kitaplar alıyor olmaları, onların kitap alabilmek için hangi fedakârlıklara katlandığını gösterir.

XVI. yüzyılda kitap fiyatlarının çok pahalı olduğu bir gerçektir. Ancak bu durumun bazı önemli sebeplerden kaynaklandığı muhakkaktır ve bunların başlıcaları şunlardır:

1- Matbaanın olmayışından dolayı kitapların elle yazılması. Uzun zaman alan ve büyük bir emek isteyen kitap istinsahı, ister istemez kitap fiyatlarını da artırıyordu. Bu artışın bir sebebi de kitap arzının talebi karşılayamaması idi. Meselâ, Molla Fenârî, müderrisi olduğu medresede, öğrenciler kitap bulmada zorlandıklarından dolayı, talebelerin okuyacakları ders kitaplarını bizzat kendilerinin istinsah edebilmeleri için haftalık tatil günü sayısını artırmıştır.¹⁵⁰ Bu sıkıntılar henüz XVI. yüzyılda da aşılamamıştı.

2- Kağıt sıkıntısı da kitap fiyatlarını artıran bir etkendi. Terekede karşılaştığımız "Hindi kağıt"¹⁵¹ ve "Dimeşk kağıt"¹⁵² gibi ifadeler dışarıdan kağıt ithal edildiğini göstermektedir.¹⁵³

¹⁵⁰ Mecdi, Hadaiku's-Şakaik s. 51; Hoca Sadettin, Tacu't-Tevarih, II, 444; Hızlı, a.g.e, 277

¹⁵¹ B.Ş.S. A71/59a, 65a

¹⁵² B.Ş.S. A37/40b, A71/65a

¹⁵³ Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, 685

İKİNCİ BÖLÜM

KİTAPLARIN KONUSU VE YAZARLARI

I- KİTAPLARIN DEĞİŞİK İLİM DALLARINA GÖRE AYRIMI

Bu araştırmamız sırasında tespit edilen kitaplar aşağıda uzun bir liste halinde verilmiştir. Bunlar, konularına göre ayrılmış, kitap ve yazar ismiyle birlikte kaç adet oldukları ve toplam fiyatları da gösterilmiştir.

Kitaplar değişik isim dallarına ayrılarak, her ilim dalının özel başlığı altında verilecektir. Aynı kitabın farklı yerlerde değişik isimlerle yazılabildiğini belirtmek için, bunlar terekelerde kayıtlı olduğu şekliyle verilmiştir. İsimleri tam olarak okunamayan ve konusu tespit edilemeyen bir çok kitap bu listeye alınmamıştır.

1- Kur'an Ve Kur'an İlimleri

Kitap Adı ***Yazarı*** ***Adedi*** ***Top.Fiyatı***

<i>Kitap Adı</i>	<i>Yazarı</i>	<i>Adedi</i>	<i>Top.Fiyatı</i>
Cüz ¹	_____	3	13
Ecza ²	_____	44	755
Enam ³	_____	23	526

¹ B.Ş.S. A22/52b; A31/108b; A56/11a

² B.Ş.S. A28/138b; A31/105a (iki adet); A71/20b, 53a, 59a, 61a (6adet), 79a (3adet), 87a (iki adet); A90/61b (18adet), A146/77b; A165/22a, 67b, 114b, 189b, 207b, 239a, 251a; A172/126a

³ B.S.Ş. A22/7b; A31/17b (2adet), 86a; A37/40b, 48b; A65/14b; 71/14b; A71/61a, 65a; A77/21b; A91/30b; A125/8b; A165/67b, 236a, 248a; A175/66b; A191/12a (2adet), 12b (2adet), 17b, 47b

Kelâm-ı Kadim ⁴	-----	62	15.057
Nısf-ı Kelâm-ı Kadim ⁵	-----	5	167
Hediye-i Şerif ⁶	-----	1	330
Kelâm-ı Şerif ⁷	-----	6	2.415
Nısf-ı Kelâm-ı Şerif ⁸	-----	3	409
Kelâmullah ⁹	-----	23	5.723
Ecza-i Kelâmullah ¹⁰	-----	16	78
Kelâm-ı İzzet ¹¹	-----	3	950
Mushaf-ı Şerif ¹²	-----	102	28.175
Sure-i Kehf ¹³	-----	1	3
Tebareke ¹⁴	-----	1	---
Havas ¹⁵	-----	3	25
Havass-ı Kur'an ¹⁶	-----	2	20
Kavaid-i Kur'an ¹⁷	-----	2	15

⁴ B.Ş.S. A15/31a; A22/70a; A28/142b; A56/11a, 12a, 20a (2adet), 25a, 37a, 48a; A71/41a, 42b, 50a; A77/12a; A78/11a; A90/5a, 32a, 33a, 44a (2adet), A91/42b (2adet), A134/7a, 28a, 37a (2 adet), 49b, 82b, 91a, 93a; A165/36a, 100a; A172/76b; A176/8b, 16b ; A179/53b; A185/8b; A191/12a (3adet), 12b, 13a (2 adet), 15b, 18b, 20a,21b, 27a, 32a, 33a, 34b, 40a, 47b (2 adet), 52b, 57b (2 adet), 58b, 59a, B1/2a, 22b, 49b

⁵ B.S.Ş. A91/24b; A191/59a (3 adet); B1/46a

⁶ B.S.Ş. A37/101b

⁷ B.S.Ş. A146/32a; A172/130a; A175/38b, 67b; A176/30b, 77b,

⁸ B.Ş.S. A172/9a; A176/98b; A191/20b

⁹ B.S.Ş. A22/59b (2 adet), 64b, 76a, 84b, 91b (2 adet), 132b, 162b; A31/17b, 29a, 33b, 46b, 50b, 84b, 86a, 101a, 105a; A37/36a; A134/9b, 10b, 51b; A165/130a; A172/126a

¹⁰ B.Ş.SA191/12a (6 adet), 12b (9 adet)

¹¹ B.Ş.S. A163/5b; A164/4a, 4b

¹² B.Ş.S. A28/125a; A31/1b, 31a; A37/14a (2 adet), 34b, 40b, 66b, 71b (2 adet), 76a (2 adet), 82a, 93b (2 adet), 95a, 110b (2 adet); A41/152a; A71/3b, 15a, 65a, 87a; A77/61a; A85/7a; A90/63b, 64b, 80b, 89a (2 adet); A106/30b, 91b, 96a (2 adet), 104a; A134/13a, 16a, 16b, 58a, 73b; A137/83a, 108a.; A146/77b (2 adet); A158/7b; A163/52b; A165/14a (2 adet), 14b, 20a, 27b, 35a (2 adet), 51b, 67b, 74b, 81a, 100a, 127a, 133a (2 adet), 148b, 160a, 166a, 163a (2 adet), 170b, 176b, 178b, 181a, 184a (2 adet), 189b, 198a, 208a, 210b, 213b, 218a, 223b, 226b, 228a, 229b, 232a (2 adet), 236a, 254b; A172/1b, 26a (2 adet), 95b, 148a; A175/15a; A176/98b; A190/239b, 242b (2 adet); A194/4a, 9b, 12b, 18a; A195/221a, B1/ 7a

¹³ B.Ş.S. A163/52b

¹⁴ B.S.Ş. A22/91b

¹⁵ B.Ş.S. A165/22a; A178/98b; A191/12a

¹⁶ B.Ş.S. A22/17a; A165/184b

¹⁷ B.Ş.S. A176/98b; A191/40a

Kıraat ¹⁸	-----	3	127
Vukûf-u Secavendî ¹⁹	İbn Tayfu'l el-Gaznevi	3	59
Zelletü'l-Kari ²⁰	-----	1	7

Toplam: **207** **54.854**

2-Tefsir

Farisi Tefsir ²¹	-----	2	204
Keşfü'l-Beyan ²²	İbrahim es-Sa'lebi	1	15
Keşşâf ²³	Zemahşeri	8	2.770
Şerh-i Keşşâf ²⁴	-----	2	120
Hâşiye-i Keşşâf ²⁵	Cürcanî	2	460
Hâşiye-i Keşşâf ²⁶	Taftazânî	3	428
Tefsir-i Beyzâvî ²⁷	Kadı Beyzavi	6	2.851
Tefsir-i Ebu'l-Leys ²⁸	E.Leys Semerkandî	2	300
Tefsir-i Şeyh ²⁹	Şihabuddin Sivasi	2	671
Tefsir ³⁰	-----	7	1.631
Tefsir-i Fatiha ³¹	-----	2	51
Tefsir-i Kebir (rubu') ³²	Fahreddin er-Razî	1	300
Tefsir-i Necmeddin Dâye ³³	Necmüddin Dâye	1	27

¹⁸ B.Ş.S.A165/176b (2 adet), 181a

¹⁹ B.Ş.S. A71/53a; A165/10b; A191/12b

²⁰ B.Ş.S. A191/12b

²¹ B.Ş.S.A71/61a; A165/176b

²² B.Ş.S. A191/20b

²³ B.Ş.S. A31/1b; A71/26b(2 adet), 49a, 53a; A163/52b; A165/176b; A191/20b

²⁴ B.Ş.S. A71/49a (2adet)

²⁵ B.Ş.S. A56/65a; A91/30a

²⁶ B.Ş.S. A56/11a (2 adet); A91/30a

²⁷ B.Ş.S. A31/1b; A56/11a; A91/30a (2 adet); A137/122b; A165/189b

²⁸ B.Ş.S. A71/20b, 53a

²⁹ B.Ş.S. A56/11a; A71/53a

³⁰ B.Ş.S. A165/236a, 252b; A191/12a, 12b (2 adet), 20b, 59a

³¹ B.Ş.S. A165/176b; A191/20b

³² B.Ş.S. A191/20b

³³ B.Ş.S. A191/20b

Tercüme-i er-Rahman ³⁴	_____	1	15
-----------------------------------	-------	---	----

Toplam: 40 9843

3- Hadis-Sünnet

Ehadis ³⁵	_____	2	35
Esmau'r-Ricâl ³⁶	_____	1	65
Hadis-i Erbain ³⁷	_____	4	46
Kitap fi Beyân-ı Nebî ³⁸	_____	6	148
Min Kütüb-i Sitte ³⁹	_____	1	40
Min Kütüb-i Hadis ⁴⁰	_____	1	23
Mesâbihu's-Sünne ⁴¹	Begavi el-Ferra	14	1484
Şerhi Mesâbih ⁴²	_____	1	150
Meşariku'l-Envâr ⁴³	İbn Muhammed Sağani	11	774
Şerh-i Meşarîk ⁴⁴	_____	5	1950
Sahih-i Buhari ⁴⁵	Buhari	5	186
Şir'atu'l-İslam ⁴⁶	İmamzade	9	1198
Şerh-i Şira ⁴⁷	_____	3	744
Tercüme-i Ehadis ⁴⁸	_____	1	10

Toplam: 64 6853

³⁴ B.Ş.S. A191/181a

³⁵ B.Ş.S. A91/56b; A165/176b

³⁶ B.Ş.S. A191/20b

³⁷ B.Ş.S. A71/10a, 21a, 52b, 61a

³⁸ B.Ş.S. A28/138b; A41/120b; A71/59a, 65a; A165/251a; A176/98b

³⁹ B.Ş.S. A71/59a

⁴⁰ B.Ş.S. A71/65a

⁴¹ B.Ş.S. A28/138b (2 adet); A71/53a, 90b; A91/30a (2 adet); A137/22b; A163/52b; A165/176b, 181a (2 adet), 189b, 251a; A191/20b

⁴² B.Ş.S. A91/30b

⁴³ B.Ş.S. A56/11a; A71/10a (2 adet), 26b, 53a, 61a; A137/122b; A165/176b (2 adet), 181a, 251a

⁴⁴ B.Ş.S. A71/49a (2 adet); A137/122b; A165/181a; A191/20b

⁴⁵ B.Ş.S. A71/26a (2 adet); A165/189b; A191/20b (2 adet)

⁴⁶ B.Ş.S. A31/1b; A71/59a, 79a; A137/122b (2 adet); A165/181a, 239a; A176/98b; A191/12b

⁴⁷ B.Ş.S. A71/53a; A91/56b; A191/20b

⁴⁸ B.Ş.S. A71/79a

4-Fıkıh

Durer-Gurer ⁴⁹	Molla Hüsrev	5	3910
Fetevay-ı Kâdıhan ⁵⁰	Kâdıhan	8	2247
Feraiz ⁵¹	Secavendi	15	434
Fıkhü'l-Ekber ⁵²	Ebu Hanife	4	94
Fıkıh(Farisi) ⁵³	—————	3	51
Fusûl-i İmadi ⁵⁴	İbn İmadüddin	2	270
Hızanetü'l-Fetevâ ⁵⁵	—————	1	47
Hızanetü'l-Fıkıh ⁵⁶	Ebu'l-Leys Semerkandi	2	17
Hidâye ⁵⁷	Merginani	13	3193
Kenz ⁵⁸	Hafizuddin en-Nesefi	19	882
Kifâye ⁵⁹	Kürlani	4	622
Kitabu'l-Envâr ⁶⁰	Yusuf b. İbrahim	2	365
Kitabu'l-Furu ⁶¹	—————	3	1030
Kudurî (Muhtasar) ⁶²	Kudurî	28	1.763
Mecma ⁶³	Saati	24	749

⁴⁹ B.Ş.S. A71/49a (2 adet); A91/30a; A137/122b; A191/20b

⁵⁰ B.Ş.S. A56/65a; A71/26a, 26b (2 adet), 53a; A137/122b; A165/251; A191/20b

⁵¹ B.Ş.S. A56/29b, 65b; A71/53a, 59a, 65a; A91/56b (3 adet), A137/87a, 122b; A165/14a, 181a, 189b; A176/98b; A191/22a

⁵² B.Ş.S. A71/61a (3 adet); A137/87a

⁵³ B.Ş.S. A71/61a; A91/24a; A191/26b

⁵⁴ B.Ş.S. A71/26b, 53a

⁵⁵ B.Ş.S. A71/65a

⁵⁶ B.Ş.S. A71/10a; A71/65a

⁵⁷ B.Ş.S. A31/1b; A71/26b, 49a (2 adet), 53a, 59a; A91/30a, 56b; A137/122b (2 adet); A165/181a, 251a, A191/20b

⁵⁸ B.Ş.S. A22/14b; A28/138b; A56/29a, 65b; A71/10a, 53a, 65a, 87a; A91/30a, 48a; A165/127a, 176b, 181a, 207b, 251a; A176/98b, A191/12b, 26b, 48a

⁵⁹ B.Ş.S. A56/11a; A71/59a; A191/20b (2 adet)

⁶⁰ B.Ş.S. A91/30b; A191/20b

⁶¹ B.Ş.S. A22/59b, 177b; A56/29b

⁶² B.Ş.S. A31/86a, 105a; A41/120b; A56/25a; A71/10a (2adet), 49a (2 adet), 53a, 86a; A91/30a (2 adet), 42b, 56a; A106/91a; A137/110b (2 adet); A163/52b; A165/114b, 176b (2 adet), 181a, 207a, 251a, 252a (2 adet); A191/26b, 40a, 47b

⁶³ B.Ş.S. A22/76a; A28/138b; A71/59a (2 adet); A90/6a; A91/30b, 42b, 56b; A137/122b; A163/52b; A165/36a, 67b (2 adet), 114b, 176b, 181a (3 adet), 184b, 228a, 252a (2 adet); A191/12b; B9/183a

Mecmeu'l-Fetevâ ⁶⁴	_____	1	200
Menar ⁶⁵	Hafizuddin en-Nesefi	4	48
Muhtar ⁶⁶	Abdullah el-Mevsili	9	236
Mukaddime-i E.Leys ⁶⁷	E. Leys Semerkandi	8	95
Mukaddime-i Gazneviyye ⁶⁸	Ahmed b. Muhammed el-Gaznevi	1	30
Muk. Kutbettin ⁶⁹	Kutbettin İzniki	2	
Muk. Mevlana ⁷⁰	" "	1	150
Risale-i Feteva ⁷¹	_____	1	15
Şerh-i Adud ⁷²	_____	2	80
" Fıkhı-ı Ekber ⁷³	Dinkoz	2	56
" Ferayız ⁷⁴	Cürcanî	16	500
" Kutbettin ⁷⁵	_____	2	120
" İhtiyar ⁷⁶	_____	2	225
" Muhtar ⁷⁷	_____	1	50
" Menâr ⁷⁸	_____	1	20
" Kuduri ⁷⁹	_____	2	900
" Kenz ⁸⁰	_____	2	335

⁶⁴ B.Ş.S. A165/181a

⁶⁵ B.Ş.S. A31/105a; A56/65b; A71/53a; A137/40a

⁶⁶ B.Ş.S. A22/23a; A28/138b; A71/53a; A91/56b; A137/122b; A163/52b; A165/181a, 207b, 251a

⁶⁷ B.Ş.S. A22/14b, 19a, 59b; A31/105a; A71/53a; A165/35a, 114b; A191/21b

⁶⁸ B.Ş.S. A165/35a

⁶⁹ B.Ş.S. A22/19a; A56/25a

⁷⁰ B.Ş.S. A165/35a

⁷¹ B.Ş.S. A165/176b

⁷² B.Ş.S. A31/1b; A91/30a

⁷³ B.Ş.S. A71/59a; A91/30a

⁷⁴ B.Ş.S. A56/65b; A71/26b; A91/30a; A137/122b (3 adet); A165/176b (2 adet), 181a (2 adet), 189b (2 adet), 251a; A191/20b, 33a, 40a

⁷⁵ B.Ş.S. A56/29b; A91/30a

⁷⁶ B.Ş.S. A91/30a; A191/20a

⁷⁷ B.Ş.S. A165/181a

⁷⁸ B.Ş.S. A91/30a

⁷⁹ B.Ş.S. A71/49a (2 adet)

⁸⁰ B.Ş.S. A71/59a; A165/251a

İsfehâni ⁹⁷	İsfehâni	7	470
Makâsıt ⁹⁸	Taftazânî	1	50
Şerh-i Makâsıt ⁹⁹	_____	2	390
Mevâkıf ¹⁰⁰	Adududdin İci	4	387
Hâsiye-i Şerh-i Mevâkıf ¹⁰¹	Hoca Zade	1	50
Şerh-i Mevâkıf ¹⁰²	Cürcanî	7	1415

Toplam: 46 4541

6- Felsefe

İhvân-ı Safa ¹⁰³	_____	2	100
Tehâfüt ¹⁰⁴	Hoca Zade	9	243

Toplam: 11 343

7- Gramer

a- Sarf

Emsile ¹⁰⁵	_____	1	3
İzzî ¹⁰⁶	İbramim ez-Zencani	11	294
Tercüme-i İzzî ¹⁰⁷	_____	1	15
Şerh-i İzzî ¹⁰⁸	_____	7	124
Maksud ¹⁰⁹	Ebu Hanife	9	172
Şerh-i Maksud ¹¹⁰	_____	2	37

⁹⁶ B.Ş.S. A91/30a (2adet); A137/122b

⁹⁷ B.Ş.S. A71/10a; A91/30a, 56b; A165/189b, 252a; A176/98b; A191/12b

⁹⁸ B.Ş.S. A91/30b

⁹⁹ B.Ş.S. A56/65b; A91/30a

¹⁰⁰ B.Ş.S. A56/65b; A71/59a; A91/30a; A163/52b

¹⁰¹ B.Ş.S. A91/30b

¹⁰² B.Ş.S. A71/79a; A91/30a (2adet), 30b, 56b; A137/122b; A165/181a

¹⁰³ B.Ş.S. A165/176b, 181/a

¹⁰⁴ B.Ş.S. A171/26b; A91/30a; A191/12b (7adet)

¹⁰⁵ B.Ş.S. A71/59a

¹⁰⁶ B.Ş.S. A22/14b, 59b, 64b; A28/138b; A37/110b; A91/42b (3adet); A165/181a (2adet); A191/40a

¹⁰⁷ B.Ş.S. A71/61a

¹⁰⁸ B.Ş.S. A22/64b; A28/138b; A91/30a, 42b, 56b; A165/67b; A191/58b

¹⁰⁹ B.Ş.S. A22/64b; A28/38b; A91/30a, 42b; A137/22b; A165/67b (2adet), 81a

¹¹⁰ B.Ş.S. A56/65b; A91/30a

Merah ¹¹¹	Ahmed b. Ali b. Mesud	8	208
Sarf ¹¹²	-----	6	92
Şerh-i Sarf ¹¹³	-----	1	24
Şafiye ¹¹⁴	İbnü'l-Hacib	4	171
Şerh-i Şafiye ¹¹⁵	-----	2	82

Toplam: 52 1222

b-Nahiv

Avâmil ¹¹⁶	Birgivi-Cürcanî	6	123
Tercüme-i Avâmil ¹¹⁷	-----	1	
Mu'rabi Avâmil ¹¹⁸	-----	2	41
Şerh-i Avâmil ¹¹⁹	-----	3	30
Kâfiye ¹²⁰	İbnü'l-Hacib	17	428
Mu'rib-i Kâfiye ¹²¹	-----	1	69
Şerh-i Kâfiye ¹²²	-----	4	56
Kavâid-i İrab ¹²³	İbn Hişam	3	41
Kitab-ı İlm-i Nahiv ¹²⁴	-----	2	39
Misbah ¹²⁵	Mutarrizi	13	500

¹¹¹ B.Ş.S. A22/64b, 55b; A28/138b; A91/42b; A71/53a; A165/35a, 114b, 181a

¹¹² B.Ş.S. A71/53a; A91/30a, 56b; 176/98b; A191/22a, 26b

¹¹³ B.Ş.S. A71/53a

¹¹⁴ B.Ş.S. A91/30a; A165/176b; A176/98b; A191/40a

¹¹⁵ B.Ş.S. A71/53a; A163/52b

¹¹⁶ B.Ş.S. A22/64b; A71/10a; A91/42b, 56b; A165/67b, 181a

¹¹⁷ B.Ş.S. A176/98b

¹¹⁸ B.Ş.S. A137/122b; A191/12b

¹¹⁹ B.Ş.S. A165/67b, 181a (2adet)

¹²⁰ B.Ş.S. A22/14b; A56/29b; A71/10a, 53a, 65a; A90/61b; A91/30b, 56b, 61b; A137/87a; A163/52b; A165/67b, 181a; A176/98b; A185/8b; A191/12b, 40a

¹²¹ B.Ş.S. A91/56b

¹²² B.Ş.S. A91/56b; A165/181a (2adet), 251a

¹²³ B.Ş.S. A71/10a; A191/12b (2adet)

¹²⁴ B.Ş.S. A22/55b; A71/59a

¹²⁵ B.Ş.S. A22/14b, 64b; A71/10a, 26b, 53a (3adet); A91/30a, 56b; A137/87a; A165/67b; A191/12b, 40a

Şerh-i Misbah ¹²⁶	_____	1	320
ŞerhiDibace-i Misbah ¹²⁷	_____	2	27
Şerh-i Dibâce ¹²⁸	_____	3	72
Mutavassıt ¹²⁹	_____	15	921+2

Toplam: 73 2667

8-Belağat

Miftahu'l-Ulum ¹³⁰	Sekkaki	3	50
Şerh-i Miftah ¹³¹	Cürcani- Taftazani	10	2220
Haşiye-i Miftah ¹³²	Müezzini	2	210
Telhisu'l-Miftah ¹³³	_____	1	50
Mufassal ¹³⁴	_____	5	356
Muhtasar ¹³⁵	Taftazani	6	179
Mutavvel ¹³⁶	Taftazani	10	1823
Haşiye-i Mutavvel ¹³⁷	_____	2	43

Toplam: 39 4940

9- Tasavvuf-Edebiyat ve Ahlâk Kitapları

Aruz ¹³⁸	_____	3	60
Avârifu'l-Meârif ¹³⁹	Sühreverdi	4	175

¹²⁶ B.Ş.S. A71/49a

¹²⁷ B.Ş.S. A91/30a, A191/40a

¹²⁸ B.Ş.S. A91/30, 56b (2adet)

¹²⁹ B.Ş.S. A56/48a, 65b; A71/10a, 26b; A90/6a; A91/30a, 56b, 130a; A137/87a; A165/67b, 181a, 207b, 232a; A176/98b; A191/12b

¹³⁰ B.Ş.S. A91/30a; A137/122b; A165/189b

¹³¹ B.Ş.S. A56/65b; A71/49a (2adet), 87a; A91/30a (4adet); A137/122b; A191/33a

¹³² B.Ş.S. A56/65b; A91/30a

¹³³ B.Ş.S. A91/30a

¹³⁴ B.Ş.S. A56/65b; A71/26b; A91/30a; A137/122b; A165/181a

¹³⁵ B.Ş.S. A71/26b; A91/56b (2adet); A165/189b; A176/98b; A185/8b

¹³⁶ B.Ş.S. A56/65a (2adet); A91/30a (3adet); A137/122b (2adet); A163/52b (2adet); A165/181a

¹³⁷ B.Ş.S. A71/79a; A91/30a

¹³⁸ B.Ş.S. A71/79a; A191/27a, 40a

¹³⁹ B.Ş.S. A71/49a; A91/20b; A163/52b; A165/17b

Baharistan ¹⁴⁰	Câmi	1	50
Battal Gazi ¹⁴¹	-----	7	268
Bidayetü'l-Hidâye ¹⁴²	Gazalî	4	92
Bustanu'l-Arifin ¹⁴³	E.Leys Semerkandi	2	71
Cönk ¹⁴⁴	-----	21	801
Destan ¹⁴⁵	-----	3	120
Divan-ı Ahmed Paşa ¹⁴⁶	Ahmed Paşa	2	66
" Aşık Paşa ¹⁴⁷	Aşık Paşa	2	200
" Câmi ¹⁴⁸	Câmi	6	298
" Celal ¹⁴⁹	Celal	1	200
" Dehlevî ¹⁵⁰	Hüsrev Dehlevî	1	21
" Enverî ¹⁵¹	A. İshak el-Ebîverdi	2	38
" Evhadî ¹⁵²	Evhadüddin	1	100
" Farisî ¹⁵³	-----	3	160
" Hâfız ¹⁵⁴	Hafız Şirazî	9	753
" Hasan ¹⁵⁵	-----	1	30
" Hüsrev ¹⁵⁶	Hüsrev Dehlevî	1	80

¹⁴⁰ B.Ş.S. A191/40a

¹⁴¹ B.Ş.S. A28/141a; A71/75b; A165/248a, 251a; A191/22a, 27a (2adet)

¹⁴² B.Ş.S. A28/138b; A71/65a; A91/30b; A163/52b

¹⁴³ B.Ş.S. A71/52b, 65a

¹⁴⁴ B.Ş.S. A56/11a; A71/49a, 52b (2adet), 53a (3adet), 61a (7adet), 65a, 90b; A91/42b (2adet); A163/52b; A265/176b; A176/98b

¹⁴⁵ B.Ş.S. A71/79a; A91/56b; A191/26b

¹⁴⁶ B.Ş.S. A71/61a; A91/30a

¹⁴⁷ B.Ş.S. A22/19a; A191/59a

¹⁴⁸ B.Ş.S. A22/59b; A71/30a, 61a; A91/30a; A165/67b, 181a

¹⁴⁹ B.Ş.S. A91/30a

¹⁵⁰ B.Ş.S. A71/59a

¹⁵¹ B.Ş.S. A71/61a; A191/20b

¹⁵² B.Ş.S. A165/181a

¹⁵³ B.Ş.S. A22/23a; A165/207b, 252a

¹⁵⁴ B.Ş.S. A22/59b (2adet); A71/59a; A91/30a; A137/87a, 122b; A165/36a, 166b, 252a

¹⁵⁵ B.Ş.S. A165/166b

¹⁵⁶ B.Ş.S. A165/181a

" Kānī ¹⁵⁷	_____	1	43
" Kasım ¹⁵⁸	_____	1	50
" Kemal ¹⁵⁹	_____	3	370
" Lamî ¹⁶⁰	Lamî	2	280
" Necatî ¹⁶¹	Necatî	2	145
" Nizamî ¹⁶²	Nizani	1	50
" Salman ¹⁶³	Salman	3	240
" Şehî ¹⁶⁴	Şehî	1	25
Ed'iyye ¹⁶⁵	_____	4	45
Esrârü'l-Arifin ¹⁶⁶	Şeyh Eüsameddin	1	52
Evrâd ¹⁶⁷	_____	7	81
Ferhadname ¹⁶⁸	Lamî	1	240
Fetevayî Sufiyye ¹⁶⁹	Muhanmed b. Eyyub	1	420
Fevzî'n-Necat ¹⁷⁰	Ebu Âî b. Miskeveyh	1	30
Fih-i ma Fih ¹⁷¹	Mevlâna Celaleddin	1	75
Fusûsu'l-Hikem ¹⁷²	İbn Azabi	4	330
Şerh-i Fusûs ¹⁷³	_____	2	413
Fütüvvetname ¹⁷⁴	_____	1	30

157 B.Ş.S. A71/61a

158 B.Ş.S. A165/166b

159 B.Ş.S. A71/61a; A91/30b; A191/20b

160 B.Ş.S. A191/20b (2adet)

161 B.Ş.S. A22/23a; A91/30a

162 B.Ş.S. A22/10b

163 B.Ş.S. A22/59b; A71/61a (2adet)

164 B.Ş.S. A165/67b

165 B.Ş.S. A22/23a; A71/87a; A165/176b (2adet)

166 B.Ş.S. A191/59a

167 B.Ş.S. A137/122b; A165/22a, 67b, 181a, 236a; A191/12b, 236a

168 B.Ş.S. A191/20b

169 B.Ş.S. A191/20b

170 B.Ş.S. A191/20b

171 B.Ş.S. A191/20b

172 B.Ş.S. A31/1b; A56/14b (2adet); A71/49a

173 B.Ş.S. A71/61a; A191/20b

Gunyetu'l-Evliyâ ¹⁷⁵	_____	6	559
Gülistan ¹⁷⁶	Sa'di	13	775
Şerh-i Gülistan ¹⁷⁷	_____	4	169
Gülşen-i Râz ¹⁷⁸	Şebisteri	3	25
Hamayıl ¹⁷⁹	_____	23	681
Hamse-i Nizâmî ¹⁸⁰	Nizâmî	4	960
Heft Peyker ¹⁸¹	Hâtifi	1	116
Hevesname-i Cafer ¹⁸²	Cafer Çelebi	1	30
Hikâye ¹⁸³	_____	11	553
Hikâye (Farsça) ¹⁸⁴	_____	2	94
Hüsn-ü Dil ¹⁸⁵	Lamiî	5	487
Hüsrev Şirin ¹⁸⁶	Nizâmî	8	799
İhyâ-u Ulumiddin ¹⁸⁷	Gazalî	5	821
İnşâu'd-Devayir ¹⁸⁸	Muhyiddin b. Arabî	1	33
Kasas ¹⁸⁹	_____	3	292
Kaside-i Ayniyye ¹⁹⁰	Süheylî	1	3
Kaside-i Bürde ¹⁹¹	Bûsirî	3	60

¹⁷⁴ B.Ş.S. A22/132b

¹⁷⁵ B.Ş.S. A71/26b; A91/30a; A163/52b; A165/181a, 251a; A191/12b

¹⁷⁶ B.Ş.S. A22/14b, 55b, 59b, 106b; A71/26a, 53a (2adet), A91/30a; A137/122b; A146/14a; A165/36a, 181a; A191/40a

¹⁷⁷ B.Ş.S. A137/87a, 122b; A191/20b (2adet)

¹⁷⁸ B.Ş.S. A165/22a, 124a; A191/59a

¹⁷⁹ B.Ş.S. A22/14b, 132b; A31/11a, 105a; A71/50a; A77/21b; A87/49a; A134/16b; A165/14a, 127a, 145a, 236a; A191/12a (2adet), 12b (4adet), 15b, 47b; A202/65a, 70a; B1/5b

¹⁸⁰ B.Ş.S. A22/59b; A71/52b; A165/181a; A191/20b

¹⁸¹ B.Ş.S. A191/20a

¹⁸² A91/30a

¹⁸³ B.Ş.S. A22/52b, 59b; A165/35a, 114b, 144a, 184b (2adet), 251a; A191/22a (2adet), 27a

¹⁸⁴ B.Ş.S. A71/52b, 61a

¹⁸⁵ B.Ş.S. A71/52b (2adet), 61a; A137/122b; A191/20b

¹⁸⁶ B.Ş.S. A22/23a; A71/52b, 79a; A91/30a (2adet); A165/14a, 67b (2adet)

¹⁸⁷ B.Ş.S. A71/52b, 59a; A165/127a, 176a; A191/40a

¹⁸⁸ B.Ş.S. A191/20b

¹⁸⁹ B.Ş.S. A71/61a; A91/42b; A191/59a

¹⁹⁰ B.Ş.S. A163/52b

Şerh-i Kaside-i Bürde ¹⁹²	_____	3	142
Şerh-i Kaside ¹⁹³	_____	2	48
Kıssa-i Semek ¹⁹⁴	_____	1	92
Kıssa-i Yusuf ¹⁹⁵	_____	4	60
Kıyafetname ¹⁹⁶	_____	1	46
Kimyay-ı Saadet ¹⁹⁷	Gazalî	4	560
Kitab-ı Ezkar ¹⁹⁸	_____	1	87
Küvi Çevgan ¹⁹⁹	Lamîf	1	17
Külliyat-ı Sadî ²⁰⁰	Sa'dî Şirazî	3	100
" Salman ²⁰¹	Salman	2	900
" Senaî ²⁰²	Senaî	1	51
Lemaât ²⁰³	Fahrüddin-i İraki	2	40
Şerh-i Lemaât ²⁰⁴	_____	1	33
Leyla ve Mecnun ²⁰⁵	Hâtîfî	5	257
Lum'a ²⁰⁶	Serrâc Tusi	1	20
Marifetname ²⁰⁷	Sinan Paşa	2	430
Maarif-i Sultan Veled ²⁰⁸	Sultan Veled	2	12

¹⁹¹ B.Ş.S. A71/61a; A137/122b; A165/67b

¹⁹² B.Ş.S. A71/59a, 61a (2adet)

¹⁹³ B.Ş.S. A71/59a; A165/176b

¹⁹⁴ B.Ş.S. A71/61a

¹⁹⁵ B.Ş.S. A22/19a, 55b; A165/176b (2adet)

¹⁹⁶ B.Ş.S. A191/59a

¹⁹⁷ B.Ş.S. A22/59a; A71/61a; A165/166b, 181a

¹⁹⁸ B.Ş.S. A137/122b

¹⁹⁹ B.Ş.S. A191/20b

²⁰⁰ B.Ş.S. A71/52b; A165/181a, 166b

²⁰¹ B.Ş.S. A91/30a, A165/181a

²⁰² B.Ş.S. A191/20b

²⁰³ B.Ş.S. A165/176b, 181a

²⁰⁴ B.Ş.S. A191/20b

²⁰⁵ B.Ş.S. A71/61a (2adet); A165/176b; A185/8b; A191/20a

²⁰⁶ B.Ş.S. A165/176b

²⁰⁷ B.Ş.S. A71/52b; A191/20b

²⁰⁸ B.Ş.S. A71/61a (2adet)

Mehzenü'l-Esrâr ²⁰⁹	Nizami	1	10
Makamât-ı Harîrî ²¹⁰	Harîrî	4	124
Mantuku't-Tayr ²¹¹	Feriduddin Attâr	3	110
Makalât ²¹²	Hacı Bektaş-ı Veli	2	105
Menâkıb-ı Bahaeddin ²¹³	-----	1	20
" Ebû Hanife ²¹⁴	-----	1	20
" Eimme ²¹⁵	-----	1	50
" Hüseyin ²¹⁶	-----	1	30
Mesnevi ²¹⁷	Mevlana C. Rumi	5	1805
Şerh-i Mesnevi ²¹⁸	-----	1	75
Mevize ²¹⁹	-----	2	70
Mevlid ²²⁰	Süleyman Çelebi	38	873
Miftâhu'l-Gayb ²²¹	Muhammed b. İ.Konevi	1	30
Mirsadı'l-İbâd ²²²	Necmeddin-i Daye	2	56
Muhammediyye ²²³	Yazıcıoğlu Mehmed	20	5015
Musibetname ²²⁴	Attâr	1	31

²⁰⁹ B.Ş.S. A165/17b

²¹⁰ B.Ş.S. A56/11a; A71/59a; A165/181a; A191/20b

²¹¹ B.Ş.S. A22/59b; A165/176b; A191/59a

²¹² B.Ş.S. A91/27a; A165/184b

²¹³ B.Ş.S. A191/20a

²¹⁴ B.Ş.S. A165/176b

²¹⁵ B.Ş.S. A165/176b

²¹⁶ B.Ş.S. A31/105a

²¹⁷ B.Ş.S. A134/39b (2adet); A165/166b, 181a; A191/20b

²¹⁸ B.Ş.S. A191/20b

²¹⁹ B.Ş.S. A91/30a; A165/176b

²²⁰ B.Ş.S. A22/64b; A31/86a (2adet); A90/80b, 101b (2adet), 105a; A41/120b; A71/87a; A90/61b; A134/9b; A137/87a (3adet); A165/28a, 35a (2adet), 114b, 124a (2adet), 239a, 248a, 251a, 259a (2adet); A172/76b; A176/98b (2adet); A190/242b; A191/12b (3adet), 26b (2adet), 47b, 59a; A194/4a; A202/7a

²²¹ B.Ş.S. A191/20b

²²² B.Ş.S. A191/20b, 59a

²²³ B.Ş.S. A22/14b; A37/40b (4adet), 96a (2adet), A71/50a; A134/37a, 122b; A158/24b; A163/5b; A164/4b; A165/124b, 259a; A176/16b; A191/12b, 59a; A202/70a; B9/183a

²²⁴ B.Ş.S. A191/20b

Münşeât-ı Câmî ²²⁵	Câmî	1	190
Münşeât-ı Lamiî ²²⁶	Lamiî	1	200
Necâtü'z-Zakirin ²²⁷	_____	1	10
Nefahatü'l-Uns ²²⁸	Câmî	1	12
Tercüme-i Nefahât ²²⁹	Lamiî	1	605
Ravdatü'l-Müridin ²³⁰	Ahmed b. Y. el-Enbarî	1	41
Risale-i Taarruf ²³¹	Muhammed el-Kalabadi	1	35
Risale-i Kudsiyye ²³²	Zeynüddin el-Hafî	6	125
Şevâhi-i Nübüvvet ²³³	Câmî	1	100
Şatbî ²³⁴	_____	5	52
Tasavvuf ²³⁵	_____	2	125
Tezkiretü'l-Evliya ²³⁶	Attâr	9	879
Vamık ve Azra ²³⁷	Câmî	1	190
Vis'u Ramin ²³⁸	Lâmiî Çelebi	2	475
Yusuf ve Zeliha ²³⁹	Āmî	4	460
Zahiretü'l-Müluk ²⁴⁰	Şehabuddin Hamedanî	1	29

Toplam:

363

27797

²²⁵ B.Ş.S. A191/20b

²²⁶ B.Ş.S. A191/20b

²²⁷ B.Ş.S. A165/176b

²²⁸ B.Ş.S. A191/20b

²²⁹ B.Ş.S. A191/20b

²³⁰ B.Ş.S. A71/61a

²³¹ B.Ş.S. A191/20b

²³² B.Ş.S. A65/14b; A71/1a; A191/59a; A31/1b; A75/53a; A165/181a

²³³ B.Ş.S. A191/20b

²³⁴ B.Ş.S. A56/11a; A71/26b; A165/114b; A191/20b

²³⁵ B.Ş.S. A91/30a; A191/20b

²³⁶ B.Ş.S. A91/30a; A134/39b (2adet); A163/52a; A165/14a, 184b, 251a; A191/42b, 59a

²³⁷ B.Ş.S. A191/20b

²³⁸ B.Ş.S. A191/20b (2adet)

²³⁹ B.Ş.S. A91/30a; A137/122b; A191/20b; A191/40a

²⁴⁰ B.Ş.S. A71/61a

10-Tarih

Düsturname ²⁴¹	Enverî	1	110
Feth-i İstanbul ²⁴²	-----	1	85
Futûh-u Mısır ²⁴³	-----	1	10
İskendername ²⁴⁴	Ahmedi	7	1356
Kitab-ı Tarihat ²⁴⁵	-----	8	170
Kuzîde ²⁴⁶	Ahmed b. Ebu Bekir	2	25
Tarih-i Taberî ²⁴⁷	Taberî	5	2933
Tevârih-i Ali Osman ²⁴⁸	Aşıkpaşazade	1	39
Tevârih-i Timur ²⁴⁹	-----	1	910
Siretname ²⁵⁰	-----	1	40
Siyerulmüluk ²⁵¹	Nizamülmülk	1	15
Siyer-i Nebî ²⁵²	İbn Hişam	7	764
Siyer-i Sağîr ²⁵³	-----	1	15
Vakayîk'ul-Ahbâr ²⁵⁴	-----	2	30

Toplam:

39

6502

11- Lugat

Kâmus ²⁵⁵	-----	1	2580
Kanunu'l-Lugat ²⁵⁶	-----	1	500

²⁴¹ B.Ş.S. A191/22a

²⁴² B.Ş.S. A191/20b

²⁴³ B.Ş.S. A191/42b

²⁴⁴ B.Ş.S. A71/61, 75b; A91/30a, 42b; A165/166b; A191/59a (2adet)

²⁴⁵ B.Ş.S. A77/21b (7adet); A176/98b

²⁴⁶ B.Ş.S. A165/251a; A191/59a

²⁴⁷ B.Ş.S. A31/1b; A71/61a; A90/4a (2adet); A165/181a

²⁴⁸ B.Ş.S. A191/59a

²⁴⁹ B.Ş.S. A191/20b

²⁵⁰ B.Ş.S. A165/14a

²⁵¹ B.Ş.S. A71/61a

²⁵² B.Ş.S. A22/19a; A71/61a; A91 /56b; A143/39b; A165/176b, 184b; A191/20b

²⁵³ B.Ş.S. A172/1b

²⁵⁴ B.Ş.S. A165/35a; A191/59a

²⁵⁵ B.Ş.S. A137/122b

²⁵⁶ B.Ş.S. A191/20b

Lugat ²⁵⁷	_____	13	655
Lugatı--ı Ahteri ²⁵⁸	Ahteri	2	655
Lugat-i- Efal ²⁵⁹	_____	3	69
Lugat-ı Esmâ ve Efal ²⁶⁰	_____	3	185
Lugat-ı Farisi ²⁶¹	_____	5	554
Lugat-ı Fıkıh ²⁶²	_____	1	50
Lugat-ı Halimî ²⁶³	Lütfullah b. Y. el-Halimî	2	460
Lugat-ı İzzi ²⁶⁴	_____	1	20
Lugat-ı Müncî ²⁶⁵	_____	1	
Lugat-ı Sıbyan ²⁶⁶	_____	1	3
Lugat-ı Sıhah'ı'l-Acem ²⁶⁷	_____	11	394
Lugat-ı Sıhah-ı Cevherî ²⁶⁸	Cevherî	11	4609
Lugat-ı Şahidî ²⁶⁹	Şahidî	1	47
Lugat-ı Tercüme-i Sıhah ²⁷⁰	_____	1	
Tarifât ²⁷¹	Cürcanî	4	171

Toplam: 62 10952

12- Tıp

Baytarname ²⁷²	_____	2	10
---------------------------	-------	---	----

²⁵⁷ B.Ş.S. A71/59a; A91/42b; A165/36a, 114b, 181a (2adet), 207b, 251a; A191/12b, 26b, 40a (3adet)

²⁵⁸ B.Ş.S. A56/65b; A71/79a

²⁵⁹ B.Ş.S. A56/14b; A71/10a, 79a

²⁶⁰ B.Ş.S. A71/52b; A165/181a; A191/40a

²⁶¹ B.Ş.S. A71/61a (3adet); A71/98b (2adet)

²⁶² B.Ş.S. A91/42b

²⁶³ B.Ş.S. A71/52b; 191/20b

²⁶⁴ B.Ş.S. A22/14b

²⁶⁵ B.Ş.S. A137/87a

²⁶⁶ B.Ş.S. A91/42b

²⁶⁷ B.Ş.S. A22/14b, 64b; A91/30a; A106/33a; A137/87a, 122b; A165/67b, 114b (2adet), 145a; A191/40a

²⁶⁸ B.Ş.S. A71/26b, 53a, 65a (2adet); A91/30a, 30b; A137/122b; A165/176a, 181a (2adet); A191/20b

²⁶⁹ B.Ş.S. A137/87a

²⁷⁰ B.Ş.S. A176/98b

²⁷¹ B.Ş.S. A71/49a; A137/87a; A165/252b; A176/98b

²⁷² B.Ş.S. A22/55b; A165/181a

Edviye-i Es'iyye ²⁷³	_____	1	53
Hayâtü'l-Hayevan ²⁷⁴	Demirî	1	230
İlm-i Tıbdan ²⁷⁵	_____	2	
İhtiyarat mine't-Tıb ²⁷⁶	_____	1	25
Kânun ²⁷⁷	İbn Sina	4	101
Kitabu't-Tıb ²⁷⁸	_____	6	1089
Mine't-Tıb ²⁷⁹	_____	3	111
Minhâcu't-Tıb ²⁸⁰	_____	1	
Minhacü'l-Beyan ²⁸¹	Yahya b. İsa	1	42
Minhac ²⁸²	_____	4	107
Mucez ²⁸³	İbnü'n-Nefs	6	187
Şerh-i Mucez ²⁸⁴	_____	2	480
Müfredât-ı İbn Baytar ²⁸⁵	İbn Baytar	3	537
Risâle-i İlm-i Tıb ²⁸⁶	_____	4	50
Şifâ ²⁸⁷	Hacı Paşa	3	519
Takvimu'l-Ebdan ²⁸⁸	Hasan Ali b. İsa	2	150
Takvimu's-Sihha mine't-Tıb ²⁸⁹	İbn Batlan	1	66

²⁷³ B.Ş.S. A71/53a

²⁷⁴ B.Ş.S. A137/122b

²⁷⁵ B.Ş.S. A137/122b (2adet)

²⁷⁶ B.Ş.S. A31/1b

²⁷⁷ B.Ş.S. A91/42b; A165/176b (3adet)

²⁷⁸ B.Ş.S. A22/177b; A31/86a; A65/14b; A71/59a; A165/207b, 228a

²⁷⁹ B.Ş.S. A71/61a (2adet), 65a

²⁸⁰ B.Ş.S. A176/98b

²⁸¹ B.Ş.S. A71/53a

²⁸² B.Ş.S. A163/52b; A165/127a; A191/20b (2adet)

²⁸³ B.Ş.S. A31/1b; A71/53a, 65a; A91/30a; A165/176b; A191/20b

²⁸⁴ B.Ş.S. A31/1b; A191/20b

²⁸⁵ B.Ş.S. A31/1b; A71/53a; A191/20b

²⁸⁶ B.Ş.S. A22/13a, 55b; A165/176b, 181a

²⁸⁷ B.Ş.S. A71/26b; A165/181a; A191/20b

²⁸⁸ B.Ş.S. A165/176b; A191/20b

²⁸⁹ B.Ş.S. A191/20b

Teshil ²⁹⁰	Hacı Paşa	9	355
Tıbb-ı Nebevi ²⁹¹	_____	1	30
Zahire-i Muradiyye ²⁹²	Mümin b. Mukbil	1	

Toplam: 58 4142

13- Mantık

Hâşiye-i Küçük ²⁹³	Cürcanî	5	230
Hâşiye-i Metali ²⁹⁴	Cürcanî	12	801
Hâşiye-i Tasdikât ²⁹⁵	_____	1	13
Hüsâm-ı Kâti ²⁹⁶	Hüsâm-ı Kâti	5	97
İsagoci ²⁹⁷	_____	2	221
Mantık (Gayr-ı Malum) ²⁹⁸	_____	1	20
Metâliu'l-Envar ²⁹⁹	Siracüddin Mahmud	1	5
Mukaddime-i Burhaniye ³⁰⁰	en-Neseffî	1	21
Şerh-i Metali ³⁰¹	_____	5	258
Şemsiyye ³⁰²	Necmüddin Ömer	1	62
Şerh-i Şemsiyye ³⁰³	_____	2	40
Şerh-i Mantık ³⁰⁴	_____	1	85
Tasavvur-u Tasdikât ³⁰⁵	_____	10	257

²⁹⁰ B.Ş.S. A22/14b; A71/49a (2adet), 53a (2adet); A91/18b, 27a, 42b, 56b (Üç yerde Hacı Paşa)

²⁹¹ B.Ş.S. A165/176a

²⁹² B.Ş.S. A165/176a

²⁹³ B.Ş.S. A91/30a; A137/122b; A165/181a, 251a, 252a

²⁹⁴ B.Ş.S. A56/65a; A71/49a (2adet); A91/30a (6adet), 56b; A163/52b; A165/252b

²⁹⁵ B.Ş.S. A91/30b

²⁹⁶ B.Ş.S. A91/12b, 30a, 56b (2adet); A137/122b

²⁹⁷ B.Ş.S. A137/122b (2adet)

²⁹⁸ B.Ş.S. A165/181a

²⁹⁹ B.Ş.S. A191/12b

³⁰⁰ B.Ş.S. A163/52b

³⁰¹ B.Ş.S. A56/65b; A91/30a (2adet); A165/252a; A191/12b

³⁰² B.Ş.S. A137/122b

³⁰³ B.Ş.S. A165/67b, 181a

³⁰⁴ B.Ş.S. A137/122b

³⁰⁵ B.Ş.S. A22/55b (2adet); A71/26b, 79a, 90b; A91/30a (2adet); A137/122b; A165/181a (2adet)

Telhisü'l-Metâli ³⁰⁶	_____	2	80
Kitab-ı Ali-Mantıktan- ³⁰⁷	Ali Kuşçu	1	85

Toplam: **50** **2275**

14- Astronomi-Matematik

Acâibu'l-Mahlukât ³⁰⁸	Zekeriyya Kazvini	1	100
İlm-i Heyet ³⁰⁹	Ali Kuşçu	4	1000
Çağmini(Mulahhas) ³¹⁰	Çağminî	1	14
Farisi Risale-İlm-i hesap ³¹¹	_____	5	82
Hâşiye-i Ali Kuşçu ³¹²	Ali Kuşçu	1	150
Heyetten Risale ³¹³	_____	1	10
İlm-i NücumdanRisale ³¹⁴	_____	2	25
Kitab(Mine'l-Hesap) ³¹⁵	_____	1	23
Kitab-ı Metni Heyet ³¹⁶	_____	1	30
Melhame ³¹⁷	Yazıcıoğlu Selahattin	2	225
Mevâkıbu'n-Nücum ³¹⁸	_____	1	20
Mücelled-İlm-i Hesap ³¹⁹	_____	1	90
Risale-i Heyet ³²⁰	_____	1	15
" Hacı Muhyiddin ³²¹	_____	1	27

³⁰⁶ B.Ş.S. A71/49a (2adet)

³⁰⁷ B.Ş.S. A137/122b

³⁰⁸ B.Ş.S. A165/181a

³⁰⁹ B.Ş.S. A56/65b; A91/30a (3adet)

³¹⁰ B.Ş.S. A71/27a

³¹¹ B.Ş.S. A22/55b (2adet); A71/65a; A163/52b; A165/181a

³¹² B.Ş.S. A91/30a

³¹³ B.Ş.S. A91/30b

³¹⁴ B.Ş.S. A31/1b, 105a

³¹⁵ B.Ş.S. A71/65a

³¹⁶ B.Ş.S. A91/30a

³¹⁷ B.Ş.S. A77/21b; A91/42b

³¹⁸ B.Ş.S. A165/176b

³¹⁹ B.Ş.S. A163/52b

³²⁰ B.Ş.S. A137/122b

³²¹ B.Ş.S. A91/56b

Tabsire fi İlm-i Heyet ³²²	_____	1	10
Zic ³²³	Uluğ Bey	3	58

Toplam: 27 1879

³²² B.Ş.S. A91/30a

³²³ B.Ş.S. A77/21b; A91/30b; A165/176a

II- ÇOK OKUNAN KİTAPLAR

XVI. yüzyıl Bursa'sında okunan kitaplara baktığımızda, bazı kitapların diğerlerine nazaran daha çok okunduğunu görüyoruz. Çok okunan kitaplar gözden geçirildiğinde, bu durumun iki şekilde izah edilmesinin mümkün olduğu görülmektedir.

1- Medreselerde okutulması dolayısıyla mekrukat içerisinde diğerlerine göre daha çok bulunan eserler.

2- Medreselerde okutulmadığı halde diğerlerinden daha fazla bulunan eserler.

XV. yüzyılda okutulan eserlerin listesini veren Hüseyin Atay³²⁴ ile 17. yüzyılda Bursa'da yaşamış olan ve Mühimmatü'l-Mü'minin isimli eserinde okunması gereken kitapların listesini veren Hüsamettin Bursevî'nin³²⁵ kitap listesine bakıldığında ve bu eserler 16. yüzyılda medreselerde okutulan eserlerle³²⁶ karşılaştırıldığında, hemen hemen birbirlerinin aynısı olduğu görülmektedir.

Bununla birlikte, medreselerde okutulmadığı halde halkın ahlâkî yapısı ve iç dünyasına hitap eden, asırlarca ellerden bırakılmayan eserler de, metrukat içerisinde diğerlerine nazaran daha çok yerde bulunmaktadır.

Medreselerde okutulan ya da halkın rağbet ettiği kitaplardan bazıları hakkında kısaca bilgi verilmesinin uygun olduğu düşünülerek çeşitli ilim dallarına ait olan bir kısım eserlerin muhtevasıyla ilgili bazı bilgiler aşağıda sunulmuştur.

³²⁴ Atay, a.g.e, s. 79 vd.

³²⁵ Hüsamettin Bursevî, Mühimmatü'l-Mü'minin fi umuri'd-Dünya ve'd-Din, T.S.K.M. Bağdat Kitap no:189; 114b (Mustafa Kara'nın özel kütüphanesinde eserin fotokopisi bulunmaktadır.); Kara, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler, II, 92

³²⁶ Hızlı, a.g.e, s. 268

A- Kur'an-ı Kerim

Hiç şüphesiz müslümanların en çok okudukları kitap Kur'an-ı Kerim'dir. Günümüzde de Kur'an, dünyada en çok okunan kitap olma özelliğini taşımaktadır. Hemen her müslüman ailenin evinde en az bir Kur'an-ı Kerim bulunmaktadır. Evlenip yeni bir yuva kuran kızlara, babalarının bir Kur'an-ı Kerim hediye etme geleneği toplumumuzda hâlâ devam etmektedir. Müslümanların okuması için Câmilere vakfedilen Kur'an-ı Kerimlerin bolluğu da dikkat çekicidir. XVI. yüzyılda da halkımızın Kur'an-ı Kerim'e karşı büyük bir saygı beslediği, onu elden bırakmamak istediğini, hemen her evde Kur'an-ı Kerim'in bulundurulmasından anlıyoruz. Tereke kayıtlarında da en çok Kur'an'a rastlanmasının sebebi budur.

Her sınıftan 250 kişinin metrukatı içinde Kur'an-ı Kerim yer almıştır. Kur'an'ın tamamını elde edemeyenlerin, Kur'an'dan cüzler bulduklarını kayıtlarda geçen "eçza-i Kelâmullah", "nısf-ı Kelâmullah' gibi ifadelerden anlıyoruz. Tereke kayıtlarına bakıldığında zengin veya fakir hangi sınıfa mensup olursa olsun kitap sahibi olan insanların hiç bir kitabı yoksa bile mutlaka bir Kur'an-ı Kerime sahip oldukları görülür. Kur'an'ın en çok okunan kitap olması, onun, kültürümüzün oluşmasına etki eden temel fatör olduğunu gösterir. Bunun için, kültürü, düşünceleri, inanaçları, davranışları ile XVI. yüzyıl insanı değerlendirilirken, değerlendirmeyi işte bu çerçevede yapıp Kur'an'ın ve Kur'an kültürünün o insan üzerindeki etkisine dikkat etmek gerekir.

B- Tefsir

Kur'an-ı kerim, nazil oluşundan itibaren kıyamete kadar geçerli olan bir kitap özelliğini taşımaktadır. İçeriği sadece uhrevi hayatla ilgili değil, muhtevası öğrenilerek pratik hayatta da uygulanması gerekmektedir. Anlaşılmaya bile bizzat kendisinin okunması da ibadet olmasına rağmen, efdal olanı anlayarak okunmasıdır. Kur'an'ın anlaşılması için sadece arapça bilmek yeterli değildir. Çünkü, Kur'andaki her çok ayet, herkesin anlayamayacağı ilmi özellikler taşımaktadır. Bu nedenle her devrin şartlarına göre temelden uzaklaşmayarak hadisler ve diğer bilgilerin de yardımıyla ayetlerin hakikatları müfessirler tarafından açıklanmıştır. Böylece, her devirde Kur'an'la müslümanlar arasındaki irtibat daha iyi sağlanmıştır.

İncelediğimiz dönemde bir çok kişinin metrukatında tefsirle ilgili kitaplara rastlandı. Bir kişinin tefsir okuması, onun Kur'an'la olan ilgisindedir. Osmanlı toplumunda Kur'an'a verilen ehemmiyeti hatırlayacak olursak, tefsir kitaplarının varlığını ve halk üzerindeki etkisini daha iyi anlayabiliriz.

Tespit ettiğimiz tefsir kitaplarının bir çoğu medreselerde okutulmaktaydı. Toplumun bu konuyla ilgili fikirlerinin oluşmasında tefsir müelliflerinin yorumlarının da etkili olduğu aşikârdır. XVI. yüzyıl Bursa halkının çoğunlukla okuduğu tefsir kitapları şunlardır.

1- Keşşâf anî'l-Hakâik: Eserin müellifi Cârullah Mahmud b. Ömer Zemahşerî (ö.538/1143)'dir. Müellif Mekke'de ikamet ettiği zaman Mekke şerifi İbn Vahas'ın isteği üzerine eseri yazmaya başlamış ve üç yıl sonra memleketi olan Urgenç'te bitirmiştir. Eserde dirayet yolu takip edilmiştir. Kur'an'ın üstünlük ve nitelikleri göz önünde bulundurularak hazırlanan eser, kendisinden sonra yazılan eserlere kaynak olmuştur. Keşşâf Tefsiri de denilen bu eser Osmanlı medreselerinde okutulan eserlerdendir.³²⁷

2- Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil: Terekelerde "Tefsir-i Beyzavî" olarak geçen eser, Nasıruddin Said Abdullah b. Ömer el-Beyzavî (ö.692/1292-93) tarafından; Zemahşerî'nin tefsiri dikkate alınarak telif edilmiştir. Sünniler arasında çok büyük ve saygın bir yer kazanmış olan Tefsir, kısa ve muciz bir çok maddeyi ihtiva etmekle beraber gramer, mantık, kıraat gibi konulara da değinmektedir. * Osmanlı medreselerinde tefsir dersinde okutulan başlıca kitaplardandır.³²⁸

C- Hadis

Kur'an'dan sonra ikinci kaynak olan hadisler, Osmanlı toplumunda özel bir yere sahiptir. İnsanlık için "güzel bir örnek" olan Peygamberimizin sünnetine, başka hiç bir millette bulunmayan titizlikle Osmanlı toplumunda riayet edilmiştir. Ayetlerle birlikte hadislerin de çeşitli hat sanatlarıyla yazılarak en güzel yerlere asılması, hadis kitaplarını alamayanlar için halkın günlük hayatına ışık tutan 40 hadisten oluşan küçük hadis kitapçıklarının ortaya çıkması, Osmanlı halkının hadis karşısındaki tutumunu gösterir.

³²⁷ Katip Çelebi, Keşfü'z-Zünun, II, 1470; Yüce, Nuri, "Zemahşerî", İA, XIII, 509

³²⁸ Katip Çelebi, a.g.e, I, 186; Günaltay, Şemseddin, İslâm Tarihinin Kaynakları, s. 170; Brockelman C. "Beyzavî", İA, II, 593; Yavuz, Y.Şevki, "Beyzavî", DİA, VI, 102

Bir çok tereke kayıtlarında hadislerle ilgili kitapların bulunması, Osmanlı toplumunun bilinen dindarlık özelliğiyle uyum sağlamaktadır. XVI. yüzyıl Bursa halkının yapısını düşünecek olursak, bunda hadislerin de etikisini dikkate almalıyız. Çünkü hadisler daha çok, ibadet için değil, muhtevasını yaşamak için okunurlar.

1- Mesâbihu's-Sünne: Begavî el-Ferra (ö.516/1222) tarafından kaleme alınmıştır. Güvenilir hadis kaynaklarından seçilen hadisler, önce konularına göre sıralanmış, sonra da her bab sahih ve hasen diye ikiye ayrılmıştır. 4719 hadis ihtiva eden eser, İslâm aleminde büyük ilgi görmüş, üzerine çok sayıda şerh ve talik yazılmıştır. Eser Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak ta okutulmuştur.³²⁹

2-Meşâriku'l-Envâr: Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan eser, Hasan b. Muhammed es-Sağani (ö.650/1256) tarafından yazılmıştır. Altı sahih kitap arasından toplanmış olup 2246 hadis ihtiva etmektedir. Esere çok sayıda şerh yapılmıştır.³³⁰

3-Şir'atü'l-İslâm: II. Bayezid döneminde Yakup b. Seydi tarafından şerhedilen bu kitap, İmamzade olarak tanınan Muhammed b. Ebu Bekir (ö.573/1177) tarafından yazılmış olup sünen-i Peygamber'den bahsetmektedir.³³¹

D- Fıkıh

Terekelerde çok sık rastlanan kitaplar arasında fıkıhla ilgili olanlar da vardır. Özellikle pratik hayata hitap eden fıkhi kitapların çokluğu incelediğimiz dönemin yaşamını düzenlemesi bakımından dikkat çekicidir. Avam-havas, fakir-zengin hemen herkesin metrukatından fıkıhla ilgili bir eserin çıkması, onların günlük yaşantılarında bu tür eserlere duydukları ihtiyacı gösterir.

1- Durer-Gurer: Molla Hüsrev (ö.855/1480)'in sık sık müracaat edilen eseridir. Osmanlı medreselerinde de okutulan eserin asıl adı "Dureru'l-

³²⁹ Katip Çelebi, Keşfü'z-Zunun, II, 1968; Güngör Mevlüt, "Begavî", DİA, V, 340

³³⁰ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1686; Bilge, Mustafa, İlk Osmanlı Medreseleri, s. 47; Hızlı, a.g.e, s. 268

³³¹ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1044; Uzunçarşılı, a.g.e, II, 631-32; İsmail Paşa, Hediyyetü'l-Arifin, I, s. 2

Hukkam fi şerhi Gureri'l-Ahkam"dır. İsminden de anlaşıldığı gibi Durer, Ğurer'e kendisi tarafından yapılan şerhtir.³³²

2- Kâdıhan: Terekelerde sadece Kâdıhan olarak geçen eserin adı Fetevay-ı Siraciye veya Fetevay-ı Kâdıhan'dır. Fahrüddin Kâdıhan (ö. 592/1196) tarafından yazılan kitap, halk içerisinde el üstünde tutulan eserlerdendir.³³³

3- Vikâye: Burhan'uş-Şeria (ö.673/1274)'nın fıkıhla ilgili eseridir. Hidaye'nin şerhi olan ve Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan bu esere çok sayıda şerh ve Hâşiye yazılmıştır.³³⁴

4- Hidâye: Burhanettin Ali b. Ebubekr el- Merginanî (593/1197) tarafından telif edilen eser Kudurî'nin "Muhtasar"ı ve Şeybanî'nin "Câmiu's-Sağır"ine istinaden yazılmış olan "Bidâyetü'l-Mühtedi" adlı esere yine kendisi tarafından yazılan bir şerhtir. Üzerine bir çok şerh ve Hâşiye yazılan eser medreselerde okutulmuştur.³³⁵

5- Ferâiz-i Siraciyye: Verasetle ilgili olan bu eser, Siracüddin Muhammed b. Mahmud b. Abdürreşid es-Secavendî (Ö.673/1274) tarafından kaleme alınmıştır. Birçok kişi tarafından şerh edilen eser, terekelerde on beş yerde bulunmakta ve bazı yerlerde sadece "Siraciye" olarak geçmektedir.³³⁶

6- Telvih: Bu eser Şerafettin Ahmed (ö.771/1369) tarafından yazılmış olan, "Tenkihu'l-Ahdas...." isimli esere Sadettin Taftazanî (ö.729/1389) tarafından yazılan şerhtir. Aslından daha çok tutulmuş, medreselerde okutulmuştur.³³⁷

7- Muhtasar-ı Kudurî: Terekelerde 28 yerde sadece Kudurî olarak geçen bu eser, Bağdatlı Ahmed b. Muhammed Kudurî (ö.428/1036-37) tarafından kaleme alınmıştır. Hanefî fikhı üzerine olan Kudurî, halk arasında

³³² Baldırzade, Vefeyatname, 67b; Babinger F. "Hüsrev", İA, V (I), 606; Uzunçarşılı, a.g.e, II, 657

³³³ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1227; Mizanü'l-Hak (Orhan Şaik Gökyay'ın açıklaması 151, Bundan sonraki Mizanü'l-Hak'la ilgili dipnotlar, Orhan Şaik Gökyay'ın esere yaptığı açıklamalardan alınmıştır.; Juymbol. T.H, "Kadıhan Fahreddin", İA, VI, 49; İsmail Paşa, a.g.e, I, 280

³³⁴ Katip Çelebi, Keşfü'z-Zunun, II, 2020; Uzunçarşılı, İ.Hakkı, İlmiye Teşkilatı, s. 29; İsmail Paşa, a.g.e, II, 407

³³⁵ Katip Çelebi, a.g.e, II, 2031; Heftening, "Merginani", İA; VII, 761; Uzunçarşılı, a.g.e, s. 22

³³⁶ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1247; R. Paret, "Secavendi", İA, X, 302; İsmail Paşa, a.g.e, II, 407

³³⁷ Bilge, a.g.e, s. 50

ellerden bırakılmayan bir eser olmuştur.³³⁸ Bunun başlıca sebebi, Kudurî'nin daha çok halkın günlük ihtiyaçlarını karşılayacak basit ilmihal konularını sade bir lisanla anlatmasıdır.

8- Mukaddime-i Kutbeddin: Kutbettin İznikî (ö.821/1418)'nin telif etmiş olduğu fıkıhla ilgili bu eser, her biri ayrı konularda olan beş bab üzerine düzenlenmiş ve her bab birtakım fasıllara ayrılmıştır. Kitap telif te olsa bir takım yabancı kaynaklardan faydalanılarak meydana getirilmiştir. İhtiva ettiği kısa ve anlaşılır cümlelerle halkın beğenisini kazanmış olan eser, Osmanlı edebiyatında Türkçe yazılan ilk ilmihal kitabı olarak kabul edilir.³³⁹

9- Mukaddime-i Ebu'l-Leys: Ebu'l-Leys Semerkandî (ö.373/938)'nin küçük bir eseridir. Namazla ilgili olup halk arasında çok tutulmuştur.³⁴⁰

E- Tasavvuf ve Ahlâk

Tasavvuf ve ahlakla ilgili eserler, Kur'an-ı Kerim'den sonra en sık rastlanan kitaplardır. Medreselerde okunarak öğrenilen ilmi eserler daha çok aydınların elinde bulunurken, tasavvuf ve ahlakla ilgili kitapların hem aydın hem de halkın elinde bulunduğu görülmektedir. Bu tür kitapların kolay anlaşılması, daha çok dikkat çeken konuları içermesi ve halkın iç dünyasına hitap etmesi, toplumu derinden etkilemiştir. Öyle ki, her hangi bir şahsın terekesinde, Kur'an'dan sonra ikinci bir kitap varsa, bunun büyük çoğunlukla tasavvufa ait kitaplardan olduğu müşahede edilmektedir.

Osmanlı toplumunda tekke ve zaviyelerin çokluğu bilinen bir gerçektir. Bunlarda, genellikle tasavvufa ait eserlerin okunması, ulema sınıfıyla birlikte ekseriyetle avam tabakasının bu gibi yerlerle iç içe olması bu tür eserleri yaygınlaştırmıştır. Günümüzde bile Anadolu'nun bir çok yerinde, insanlar bir araya gelerek bu tür eserleri okumaktadırlar.

Asırlar boyunca toplumu etkisi altında tutan ve insanın hayatını yönlendiren tasavvuf ve ahlaka ait kitapların mahiyeti iyi anlaşılmalıdır bu

³³⁸ Katip Çelebi, a.g.e,II, 1632; Bilge, a.g.e, s. 50

³³⁹ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1804; Tahir Mehmed, Osmanlı Müellifleri, I, 144; Öksüz, Y.Ziya, "Kutbeddin b. Muhammed İzniki ve Mukaddime-i Kutbeddin", Tayyip Okıç Armağan, s. 228; Çetin, a.g.e, s. 219

³⁴⁰ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1795; Mecdi, a.g.e, s. 228; İsmail Paşa, a.g.e, II, 490

eserlerin etkisiyle şekillenen toplumun değerlendirilmesi güç olacaktır. Aynı şey XVI. yüzyıl için de geçerlidir.

1- Avârifü'l-Maârif: Yazarı Şahabuddin es-Sühreverdî (ö.632/1234)dir. 63 bölümden meydana gelen bu eser, daha önceki eserlerin tekrarı olmakla beraber, orjinal bilgileri de ihtiva etmektedir. Tasavvuf tarihinde önemli bir yere sahip olan bu kıymetli kitaptaki bilgiler, daha sonraki sufilerden özellikle Câmî başta olmak üzere bir çok kişi tarafından tekrarlanmıştır. Tekke ile ilgili hayatı düzenleyen bilgiler, ilk defa bu eserde yer almıştır.³⁴¹

2- İhyâ-i Ulumiddin: Mev'ize, fıkıh, ahlak ve tasavvufu mezcederk hazırlanmış olan bu eser, Ebu Hamid Muhammed el-Gazalî (ö.505/1111) tarafından telif edilmiş olup, dört kısımdan oluşmaktadır. Ayrıca kısımlardan her biri onar baba ayrılmıştır.³⁴² İslâm aleminde fevkalade rağbet gören eser, bu sahadaki kitapların hepsinden daha fazla ilgi görmüştür.³⁴³ Gazalî'nin en büyük eseri olan İhya, onun dini ve felsefî tecrübelerini anlatmaktadır. Bu kitap, sünniligün en mükemmel bir ifadesi olmakla birlikte, skolastik delillere değil, vahye ve derin din duygusuna dayanmaktadır. Sadece münevverlere, filozoflara ve ilahiyat bilginlerine değil, müslüman kitesinin bütününe hitap eden eserin stîlinin çok güzel ve okunmasının oldukça cazip oluşu halkın ilgisini çekmektedir.³⁴⁴

3- Kimyây-ı Saadet: Gazalî (505/1111)'nin eseri olan kitap, İhya'nın bazı ilavelerle ile Farça'ya yapılmış tercümesidir.³⁴⁵ Terekelerde dört yerde geçmektedir.

4- Gülistan: Sa'dî Şirazî (ö.691/1292) tarafından kaleme alınan ve eskiden ders kitabı olarak ta okutulan eser, bir başlangıç ve sekiz bölümden oluşmaktadır. Her bölümü farklı konulardan bahsetmekle birlikte, daha çok değişik sınıflara mensup insanların hareketlerini düzenlemeye yöneliktir. Eserini hikâyelerle de süsleyen Sadi, bu hikâyelerinin bir kısmını kendi müşahedelerine dayanarak anlatırken, diğer bir kısmını da duyduklarına ve

³⁴¹ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1177; Uludağ, Süleyman, "Avarifü'l-Maarif", DİA, IV, 109, Kara, a.g.e, I, 26

³⁴² Katip Çelebi, a.g.e, I, 23

³⁴³ Kufralı, Kasım, "Gazzali", İA, IV, 758

³⁴⁴ Bammat, Haydar, İslamiyetin Manevi ve Kültürel Değerleri, s. 197-98

³⁴⁵ Katip çelebi, a.g.e, II, 1533; Kufralı, a.g.m, IV, 758

gördüklerine dayanarak anlatmaktadır. Bir çok kişi tarafından üzerine şerh yapılmış ve taklit edilerek bir çok kitap yazılmıştır.³⁴⁶

Fars Atabek'i Ebu Bekir adına ithaf edilmiş olan Gülistan³⁴⁷ Sadi'nin hayat tecrübesini hulasa etmektedir. İran edebiyatının şaheseri olan bu eser Farça'nın okutulduğu her yerde tetkik edilmiştir. İçindeki sade anlatımıyla, halkın asırlarca el üstünde tuttuğu bir eser olmuştur³⁴⁸

5- Külliyyat-ı Sa'dî: Doğu İslâm edebiyatına büyük tesiri olan Sadi'nin eserleri ölümünden sonra Ahmet b. Ebu Bekr (ö.726) tarafından külliyyat halinde toplanmıştır. On altı kitap ve altı risaleden meydana gelen külliyyat "Bisutun" ismiyle tanınır. Külliyyatı oluşturan eserler daha çok edebiyat ve tasavvuf ahlakıyla ilgilidir.³⁴⁹

6- Muhammediyye: İhtiva ettiği siyer bilgileriyle tarih konusu içerisine de girebilecek olan eser, Yazıcıoğlu Mehmed Bican (855/1451) tarafından telif edilmiştir. Okuyanlarına "Muhammediyehan" adı verilen eser Mevlid gibi bestelenerek evlerde, camilerde ve türbelerde büyük bir coşkuyla okunmuştur. XV. asırdan Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar bütün Türk aleminde beş asır boyunca halkın dini duyguları beslemiş, İslâmi kültürün temelini teşkil etmiştir.

Yazıcıoğlu bir gece rüyasında Hz. Muhammed'i (s.a.v) görmüş ve onun emriyle bu eseri yazmıştır. Önce "Mağribu'z-Zaman" adıyla bir eser yazmış, daha sonra halkın anlaması için Türkçe'ye çevirmiştir. Halk arasında asırlarca el üstünde tutulan Muhammediyye adlı bu eser Peygamberimizi anlatan, onun sevgisini gönüllere yerleştiren, İslâm'ın dünya görüşünü geniş halk kitlelerine intikal ettiren bir eserdir.

Eserde Hz. Adem (s.a.v) den Hz. Muhammed'e (s.a.v) kadar gelen peygamberlerden bahsedildikten sonra Hz. Peygamber'in hayatı, halifeler, ashab, kıyamet ve ahiret konusunda da bilgi verilmektedir.

³⁴⁶ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1504; Yazıcı, Tahsin, "Sadi", İ.A, X, 38-39; Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, "Sadi", VII, 399

³⁴⁷ Günaltay, a.g.e, s. 170

³⁴⁸ Bammat, a.g.e, s. 280

³⁴⁹ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1507; Yazıcı, a.g.m, İA, X, 36; T.D.E.T.A, "Sa'di", VII, 399; İsmail Paşa, a.g.e, II, 198

Terekelerde ilk beş sırada yer alan kitaplar arasında bulunan bu eser, 9 bin beyitlik mesnevi şeklinde yazılmıştır. İçinde 24 tercii bend bir de terki-i bend bulunmaktadır. Esere bir çok nazire yazılmıştır.³⁵⁰

7- Tezkiretü'l-Evliyâ: Büyük sufilerin hal tercümeleri ve bazı sözlerinden bahseden kitap Feridüddin Attâr (627/1229) tarafından kaleme alınmıştır. Bir çok dile çevrilmiş olan bu kıymetli kitap, halk nezdinde oldukça fazla itibar görmüş, daha sonraki dönemlerde, bazı sufilerin hal tercümeleri de ilave edilerek genişletilmiştir. Bir çok tercümesi içinde en meşhur olanı, Sinan Paşa'nın yaptığı tercümedir. Terekelerde Sinan Paşa'nın tercümesine de rastlanmıştır.³⁵¹

F-Akaid-Kelâm

İtakat ve inançla ilgili olan Akaid-Kelâm kitapları, daha çok ulema sınıfının metrukatında yer almaktadır. Kur'an , hadis, tasavvuf ve edebiyat gibi konuları içeren eserlerden daha az miktarda bulunan akaid ve Kelâm kitapları, muhteva bakımından ağır olması ve daha çok medreselerde okunarak öğrenilebilmesi dolayısıyla avamın terekelerinde fazla yer almamıştır. Kanatimizce, bu konular ile ilgili bir problemi olan birisi, kitaplardan çok ulemaya müracaat ediyordu.

1- Akâid-i Neseî: Birçok tereke taydında sadece "akaid" olarak geçen eserler, muhtemelen Ömer b. Muhammed en-Neseî'nin (537/1342) yazdığı ve medreselerde ders kitabı olarak okutulan Akaid-i Neseî'dir. Eser dini akidenin medrese usulüne uygun ilk hulasası olduğu için çok rağbet görmüş ve bir çok kişi tarafından şerh edilmiştir.³⁵²

Terekelerde Neseî'nin Akaid'inden daha çok şerhi bulunmaktadır. Bu şerhler büyük bir ihtimalle eserleri ilk devir Osmanlı medreselerinde en çok okunan alimlerden Sadettin Taftazanî'nin (ö.791/1388) şerhidir.³⁵³

³⁵⁰ Katip, Çelebi, a.g.e, II, 1618; Uzun, Mustafa, "Muhammediyye", Osmanlı Ansiklopedisi, II, 100-101

³⁵¹ Katip Çelebi, a.g.e, I, 385; Şahinoğlu, M. Nazif, "Attar", DİA, IV, 97-98; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi a.g.e, II, 592; Kara, Mustafa, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, s. 310; Topkapı El Yazmaları Kataloğu, I, 1139

³⁵² Katip Çelebi, a.g.e, II, 1145; Mizanü'l-Hak, s. 139, A.J, Wensinck, "Neseî", İ.A, IX, 199; Hızlı, a.g.e, s. 268

³⁵³ Bilge, a.g.e, s. 53

2- Mevâkîf: Adudiddin el-İci (756/1355)'nin telif ettiği kelimeler ile ilgili olan "el-Mevâkîf fi İlmi'l-Kelâm" isimli kitaptır. Kısa bir mukaddime ve altı mevkıftan ibaret olan eserin mukaddimesinde Kelâm ilminin üstünlüğünden, diğer bölümlerde ise kelimeler ve felsefe bilgilerinden bahsedilmektedir.³⁵⁴

Üzerine bir çok şerh ve Hâşiye yazılan eser, medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Terekelerde şerhi kendisinden daha çok bulunan bu kitaba Cürcanî'nin yazdığı şerh, diğer şerhlerden daha önemlidir. Bu şerh de medreselerde okutulmuştur.³⁵⁵

3- Tecridü'l-Kelâm: Metrukatta daha çok "Hâşiye-i Tecrid", veya "Şerh-i Tecrid" olarak zikredilen eser, Nasıruddin Tusî (627/1273)'nin yazdığı kitaptır. Osmanlı medreselerinde daha çok Seyyid Şerif Cürcanî'nin yazdığı Hâşiye ve Şemseddin Mahmud b. Abdullah el-İsfahani'nin yazdığı şerh okutulmuştur.³⁵⁶

G- Lugat

1- Lugat-ı Ahterî: Muslihiddin Mustafa (ö.968/1560)'nın eseri olan ve Ahter-i Kebir olarak bilinen bu Arapça- Türkçe sözlük, 1545'te tamamlanmıştır. Eser yaklaşık olarak 40 bin kelime ihtiva etmektedir. Halk arasında çok tutulmasından dolayı "Kebir" diye isimlendirilmiştir.³⁵⁷

2- Sıhah-ı Cevherî: Kendisinden sonra gelen Arap dilcilerinin geniş ölçüde istifade ettikleri "Tacü'l-Lüga ve Sıhah Arabiyye" isimli Arap dili sözlüğü olan bu eser, İsmail b. Hammad Cevherî (ö. 393/1003)'nin lugat kitabıdır. Eserde Arapça kelimeler köklerinin son harflerine göre bablara ilk harflerine göre de fasıllara ayrılmıştır. Arap sözlük tarihinde tertip itibarıyla

³⁵⁴ Katip Çelebi, Keşf, II, 1895; Mizanü'l-Hak, n 131; Ateş, Ahmet, "İci", İ.A, V (II), 923

³⁵⁵ Katip Çelebi, Keşfü'z-Zunun, II, 1891; Gümüş, Sadettin, "Cürcanî", DİA, VIII, 136; Bilge, a.g.e, 55

³⁵⁶ Katip Çelebi, a.g.e, I,346; Mizanü'l-Hak, s. 131; Gümüş, a.g.m, VIII, 136; Uzunçarşılı, a.g.e, II, 587, İlmiye Teşkilatı, s. 68; Baltacı, Cahit, Osmanlı'da Eğitim Sistemi, O.A, II, 17; Bilge, a.g.e, s. 54

³⁵⁷ Katip Çelebi, a.g.e, I, 31; Tahir, Mehmet, a.g.e. I, 224-25; İsmail Paşa, a.g.e, II, 434-35; Kılıç, Hulusi, "Ahterî", DİA, II, 184

yeni bir ıgır açan eser, aynı zamanda sadece sahih kelimeleri ihtiva etmesiyle de ayrı bir özellik taşımaktadır.³⁵⁸

3- Tarifat: Seyyid şerif Cürcanî (.816/1413)'nin telif ettiği bu eser, müellifin, eserleri içerisinde en tanınmış olanıdır. Bir çok defa basılmış olan bu sözlük, meşhur bir terimler szlgdr.³⁵⁹

H- Belağat

1- Miftahu'l-Ulm: Müellifi Siracüddin Yusuf b. Ebubekir Sekkak(.626/1228)'dir. Kitap, sarf, nahiv ve meani olmak üzere  bölümden oluşmuştur. Osmanlı medreselerinde okutulan kısmı nce bölüm olan belağatla ilgili meani bölümüdür. Çok sayıda şerhi hatta şerhlerinin de şerhleri olan esere, Cürcanî ve Taftazanî tarafından yapılan şerhler, medreselerde okutulmuştur.³⁶⁰ Terekelerde eserden çok, şerhleri bulunmaktadır.

2- Mutavvel: Sadettin Taftazanî (.722/1322)'nin belağata dair eseridir. Uzun yıllar medreselerde okutulan eser, Celaleddin Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvinî (.739/1338)'nin "Telhisu'l-Miftah"³⁶¹ adlı eserine Taftazanî tarafından yapılan şerhtir. Taftazanî tarafından iki şerh yapılmıştır. Birincisi ikincisinden daha uzun olduğu için, birincisine Mutavvel, ikincisine Muhtasar denmiştir.³⁶² Terekelerde altı yerde mutavvel, altı yerde de muhtasar olar geçmektedir.

I- Gramer

1- Avmil'l-Mie: Bu isimde bir çok eser olmasına rağmen, medreselerde daha çok iki kişinin kitabı okutulmuştur. Bunlardan birincisi, Avmil'l-Atik isimli kitaptır. Yazarı Birgiv'dir. Diğerisi ise Avmil'l-Cedid adı verilen kitap olup, yazarı Cürcanî'dır. Nahivle ilgili olan her iki esere de çok sayıda şerh yazılmıştır.³⁶³

³⁵⁸ Katip elebi, a.g.e, II, 1071; M. Cheneb Moh.Ben., "Cevheri", İ.A, III, 126; el- Faruki, İsmail, Raci, İşlm kültür Atlası, s. 267; Kılıç, Hulusi, "Cevheri", DA, VII, 459; TDETA, "Cevheri", II, 57; İsmail Paşa, a.g.e, I, 209

³⁵⁹ Katip elebi, a.g.e, I, 422; Gümüş, a.g.m, VIII, 136; el-Faruki, a.g.e, s. 266

³⁶⁰ Mecdi, a.g.e, s. 41; Uzunçarşılı, a.g.e, s. 27, n 4; Bilge, a.g.e, s. 55, Hızlı, a.g.e, s. 269

³⁶¹ Terekelerde Telhisu'l-Miftah olarak ta geçmektedir. A91/30a

³⁶² Katip elebi, a.g.e, I, 473; Storey, C.A., "Taftazani", İ.A, XII (I), 119; Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilatı s. 21-22; Bilge, a.g.e, s. 56-57

³⁶³ Katip elebi, a.g.e, II, 1370; Durmuş, İsmail, "Avamil'l-Mie", DA, IV, 106; Bilge, a.g.e, s. 62

2- el-İrab an Kavaid-i İrab: Müellifi, İbn Hişam Ebu Muhammed Abdullah b. Yusuf (ö.762/1360-61)'tur. Dört bab üzerine yazılmış olan eser, medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş ve üzerine çok sayıda şerh yapılmıştır.³⁶⁴

3- İzzî: Abdulvahhab b. İbrahim ez-Zencanî (ö.655/1257)'nin sarfla ilgili eseridir. Üzerine bir çok şerh yazılan kitap medreselerde okutulmuştur.³⁶⁵

4- el-Kâfiye: İbnu'l-Hacib diye bilinen Cemaleddin Osman b. Ömer (ö.646/1248)'in nahivle ilgili kitabıdır. Medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur.³⁶⁶ Terekelerde on beş yerde bulunan ve medreselerde de okutulan Mutavassıt'ta Kafiye'nin şerhidir.³⁶⁷

5- Maksud: Yazarı hakkında bir şey söylenememekle birlikte, İmam-ı Azam'a atfedilmektedir. Medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur.³⁶⁸

6- Merahu'l-Ervah: Müellifi Ahmed b. Ali b. Mes'ud'dur. Medreselerde okutulan eserin çok sayıda şerhi vardır.³⁶⁹

7- Misbah: Nâsır b. Abdüsseyyid Makrîzi (ö.610/1212)'nin eseridir. Eseri oğlu için yazmıştır. Çok sayıda şerhi vardır.³⁷⁰

8- Şafiye: Ders kitabı olarak okutulan Şafiye, İbnü'l-Hacib diye meşhur olan Ebu Amr Osman b. Ömer (ö.646/1248)'in eseridir.³⁷¹

İ- Edebiyat

Edebiyatla ilgili kitaplar, tasavvuf ilmiyle iç içe olması dolayısıyla Osmanlı toplumunda büyük ilgi görmüştür. Medrese tahsili gören ya da görmeyen herkesin elinde bulunan bu tür eserlere baktığımızda İran edebiyatının etkisi açıkça görülmektedir. Terekelerde kayıtlı olan kitapların

³⁶⁴ Katip Çelebi, a.g.e, I, 124; Uzunçarşılı, a.g.e, s. 30; Bilge, a.g.e, s. 63; Hızlı, a.g.e, s. 270

³⁶⁵ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1138; Bilge, a.g.e, s. 42

³⁶⁶ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1370; Cheneb Moh Ben, "İbnü'l-Hacib", İ.A. V(II), 856; Bilge, a.g.e, s. 62

³⁶⁷ Uzunçarşılı, a.g.e, s. 68

³⁶⁸ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1810; Bilge, a.g.e, s. 61; Hızlı, a.g.e, s. 269

³⁶⁹ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1751; Bilge, a.g.e, s. 61

³⁷⁰ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1020; Cheneb, M.B., a.g.m, İA, V(II), 856; Uzunçarşılı, a.g.e., s. 30; Bilge, a.g.e, s. 60

³⁷¹ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1020; Bilge, a.g.e, s. 60

bir kısmının Farsça veya Farça'dan tercüme olmasıyla birlikte, Türkçe yazılan eserlerin çoğluğu da bir gerçektir.

Şair ve yazarların manzum veya mensur eserleri ile yaşadıkları dönemin düşünce yapısını, inançlarını, örf ve adetlerini duyuş ve davranışlarını, kısaca bir devrin kültürünü yansıttıkları düşünülürse, edebi mahsüllerin ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılır. Bir dönemi yaşayanları ile değerlendirebilmek, ancak edebi eserleri gözden geçirmekle mümkün olabilir.

1- Divanlar:

Terekelerde çok sayıda divan ismi geçmektedir. Ancak, bunlardan, diğerlerine nazaran daha çok bulunan divanlar şunlardır:

a- Divan-ı Câmi: Abdurrahman el-Câmi, (ö.898/1492)'nin eseridir. Câmi'nin üç tane divanı vardır. İçerisinde çoğunlukla hikmetli öğütlerin bulunduğu divanları halk arasında oldukça rağbet görmüştür.³⁷²

b- Divan- Hafız: Hafız Şirazî (ö.791/1389)'nin Farsça eseridir.³⁷³

c- Divan-ı Lamî: Mahmud b. Osman el-Bursevî (ö.939/1532)'nin eseridir.³⁷⁴

d- Divan-ı Necatî: Necatî'nin Şehzade Mahmud adına yazdığı eserdir. Dilinin sade ve külfetsiz oluşundan dolayı halk arasında rağbet görmüştür.³⁷⁵

e- Divan-ı Enverî: Enverî'nin külliyyatı içerisinde yer alan divanı, Sencer zamanında yazılmıştır.³⁷⁶

f- Divan- Ahmet Paşa: Ahmet Paşa (ö.902/1496) tarafından yazılan eser, II. Beyazıd'ın isteği üzerine tertip edilmiştir. Esrede Hz. Muhammed, Emir Sultan, Şeyh Tacüddin, Şeyh Vefa, Fatih, II. Bayezıd ve Cem Sultan'a methiyeler vardır.³⁷⁷

³⁷² Katip Çelebi, a.g.e, I, 781; Okumuş, Ömer, "Cami", DİA, VII, 94

³⁷³ Katip Çelebi, a.g.e, I, 783; Bammat, a.g.e, s. 294

³⁷⁴ Katip Çelebi, a.g.e, I, 808

³⁷⁵ Tansel, Fevziye Abdullah, "Necatî", İ.A, VII, 154; Işık, İhsan, Yazarlar Sözlüğü, s. 319

³⁷⁶ Ateş, Ahmet, "Enveri", İ.A, IV, 278

³⁷⁷ Mecdi, a.g.e, s. 217, Kut Günay "Ahmed Paşa", DİA, II, 111; Köprülü Fuat "Ahmet Paşa", İ.A, I, 187; Işık, a.g.e, s. 12

g- Divan-ı Aşıkpaşa: Garipname ismindeki bu kitabın müellifi, Aşık Ahmet Paşa'dır. 730/1330 tarihinde kaleme alınan eser, 12 bin beyitten oluşmuş, halkı eğitmek amacıyla yazılmış on bölümden meydana gelmiştir. Anadolu'da çok etkili olan "Garipname", Osmanlı vahdetini hazırlayan eserlerin başında sayılır.³⁷⁸

2-Hikâyeler

Terekelerde geçen hikaye kitaplarının konusunu çoğunlukla aşk ve kahramanlık oluşturmaktadır. Aşkla ilgili hikayelerin tasavvufla yakından ilgili olması ve beşeri aşkın ilahi aşka ulaşmada bir vasıta olarak kabul edilmesi, bu tür hikayelerin halk arasında yaygınlaşmasını sağlamıştır.

Bazı İslâm kahramanlarının din uğrunda unutulmaz savaşları, Türk halkı arasında derin huşu ile dinleniyordu. Günümüzde bile bu tür eserler Anadolu'nun bir çok yerinde ilgiyle okunmaktadır. Bu tür hikayeler, her an savaşa hazır olması gereken Osmanlı toplumunun cihad ruhunu ayakta tutmuştur. Türk toplumunun küçük beyliklerden büyük imparatorluğa ulaşması ve bu konumunu uzun müddet devam ettirmesinde bu tür hikayelerin muhakkak katkısı olmuştur.

1- Battal Gazi: Bir halk hikayesi olan Battalname'nin kahramanı, Emevilerin Bizans'a karşı yaptıkları savaşlarda büyük başarı sağlayan ve Battal lakabıyla tanınan Abdullah b. Amr'dır. Battalname Türk destani edebiyatında XI. yüzyılda Hamzaname ile başlayıp, Ebu Müslimname ve Danişmendname ile devam eden, XV. yüzyılda Saltukname ile son bulan bir zincirin ikinci halkasını oluşturur.

Battalname, tarihi bir şahsiyet olan Battal Gazi'nin menkıbevi hayatını, Anadolu'ya yerleşen Müslüman Türklerin gözüyle aksettirir. Anadolu fetihlerinin devam ettiği yıllarda "Battalname" halk üzerinde çok etkili olmuştur. Çünkü eserde anlatılan savaşlar, siyasi bir mücadale olmaktan daha çok, bir din savaşı şeklinde gösterilerek, halkın cihad ve gaza ruhu canlı tutulmuştur.

Kim tarafından kaleme alındığı belli olmayan ancak bir çok tereke kaydında zikredilen Battalgazi hikayeleri, bu gün Anadolu'nun bir çok yerinde

³⁷⁸ Kut, Günay, "Attar", DİA, IV, 2; Banarlı, a.g.e, I, 382; Köprülü, a.g.m, I, 382; Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, s. 339; Babinger, Franz Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, s. 38; Işık, a.g.e, s. 52; Kara, Mustafa, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler, I, 38

etkisini devam ettiren, tamamen Türk geleneğine göre teşekkül etmiş bir halk hikayesidir.³⁷⁹

2- Hüsre-ü Şirin: Hamse sahibi Genceli Nizamî'nin ikinci kitabıdır. Konusunu İran tarihinden alan bu eser, Sasani krallarından Hüsrev Perviz ile rakibi mimar Ferhad'ın Şirin'e karşı duydukları aşktan bahseder. Nizamî'nin bu eseri II. Murad'ın emriyle Şeyhi Sinan tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.³⁸⁰

3- Leyla ve Mecnun: Metrukat içerisinde altı yerde ismi geçen bu eser, bir yerde Hatifi, diğer yerde Nizamî ismiyle zikrediliyor.³⁸¹ Eser Gence'li Nizamî'nin dir. Halk arasında büyük rağbet görmüş olan bu eser, bu gün de etkisini devam ettirmektedir. Bir çok nazire yazılan Leyla ve mecnun, kabile rekabetleri dolayısıyla birbirinden ayrılmış olan Arap Romeo ile Juliet'in hazin ve sade aşk hikayesidir. Izdırapları ve neticede ölümden birleşmeleri, asırlarca doğulu âşık nesillere gözyaşı döktürmüştür.³⁸²

4- Yusuf ve Zeliha. Bir çok kişi tarafından kaleme alınan bu eser, Kur'an'da geçen Hz. Yusuf ve Zeliha'nın hayatından bahsetmektedir.³⁸³ Terekelerde bir yerde Câmî ismiyle zikredildiğinden dolayı Câmî'nin eseri olabilir.

3- Diğer Edebi Eserler

1- Hamse-i Nizamî: Şeyhi Nizamî olarak meşhur olan Cemaleddin Yusuf b. Müeyyed el-Gencevî (ö.579/1183)'nin eserlerinin meşhurlarından oluşan külliyyattır. Terekelerde dört yerde bulunan külliyyat, Mahzenü'l-Esrar, Hüsrev-ü Şirin, Leyla-vü Mecnun, Heft Peyker ve İskendername'den oluşmaktadır.³⁸⁴ Ayrıca bu eserlerin her biri ayrı ayrı tereke kayıtlarında geçmektedir.

2- Hüsn-ü Dil: Lamî Çelebi'nin eseri olan bu kitap tercümedir.³⁸⁵

³⁷⁹ Köprülü, İslâm Medeniyeti Tarihi, s. 206; Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, s. 332; Banarlı, a.g.e, I, 301; Ocak, Yaşar, "Battalname, ", DİA, V, 208; Levend, A.Sırrı, Türk Edebiyat Tarihi, I, 127

³⁸⁰ Nizami, Hüsrev-ü Şirin (trc. Sabre Sevsebil), önsöz, s. IV; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, 529; Bammat, a.g.e, s. 291; İsmail Paşa, a.g.e, I, 225

³⁸¹ B.Ş.S. A191/20a,20b

³⁸² Bammat, a.g.e, s. 291

³⁸³ Katip Çelebi, a.g.e, II, 2055; Levend, a.g.e, I, 227

³⁸⁴ Katip Çelebi, a.g.e, I, 724; Bammat, a.g.e, s. 291; Levend, a.g.e, I, 226

³⁸⁵ Baldırzade, a.g.e., s. 636; Tahir Mehmed, a.g.e, II, 494

3- Kaside-i Bürde: el-Busirî (ö.1213/1296)'nın bir kasidesidir. Bir tarafı felç olan şair, rüyasında Hz. Peygamber'i görerek, onun, Ka'b b. Züheyr'e yaptığı gibi kendisinin omuzları üzerine hırkasını örttüğünü görmüş ve bu rüyadan sonra şifa bulmuştu. Bu duruma kadar "el-Kavakibü'l-Dürriyye fi medh Hayru'l-Berriyye" ismi verilen kasideye, bundan sonra Kaside-i Bürde veya hastalıkları iyi eden anlamında "Kaside-i Bür'e" denilmiştir. Müslümanlar arasında kerametine inanılan kaside bir çok dile çevrilmiş ve çok sayıda şerhi yapılmıştır.³⁸⁶

4- Makamat-ı Harirî: Ebu Muhammed el-Kasım el-Harirî (ö.516/1119)'nın en önemli eseridir. Bediu'z-Zaman el-Hemedani'nin makamâtı tarzında yazılmış, 50 hikayeden müteşekkil bir eserdir. Eser, daha müellifin hayatında iken meşhur olmuş, halk arasında büyük rağbet görmüştür. Makamattaki hikayeler belli konularda olup, yalnızca İslâm Câmiasının değil, Yahudi ve Hıristiyanlar tarafından da rağbet görmüş ve değişik dillere çevrilmiştir.³⁸⁷

5- Mevlid: Terekelerde Kur'an-ı Kerim'den sonra en fazla bulunan eser Mevlid'dir. O dönemde bir çok kişi tarafından yazılan mevlitlerin olduğunu biliyoruz. Ancak bunların en meşhuru Süleyman Çelebi (ö.825/1422)'nin "Vesiletü'n-Necat" isimli mevlid manzumesi olduğundan, terekelerdeki mevlidlerin de muhtemelen bu eser olabileceğini düşünerek bu eser hakkında kısaca bilgi vermeye çalışacağız.

Asıl ismi "Vesiletü'n-Necat" olan 730 beyitlik bu eser, Türk edebiyatına özgü bir tür olan mevlidin ilk ve en muhteşem örneğidir. Açık ve yalın bir Anadolu Türkçesi ile yazılmış bir şaheserdir. Eser; viladet, risalet, miraç, rihlet ve dua gibi bölümlerden oluşur. Bir çok dile çevrilmiş olan mevlid, anonim bir nitelik kazanmış ve asırlarca halk kitleleri tarafından çeşitli törenlerde huşu ve coşku ile okunmuştur. Okunmasına gösterilen bu ilgiden dolayı Türk musikisine de büyük katkılarda bulunmuş, folklorik adet ve geleneklerin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

XV. yüzyıl başlarında Ulucami'de yapılan bir vaazda, vaiz efendinin bütün peygamberleri eşit tutmasından sonra bu duruma dayanamayan Süleyman Çelebi, Hz. Muhammed'in (s.a.v) diğer peygamberlerden üstün

³⁸⁶ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1331; Basset, Rene, "Bürde", İ.A, II, 838

³⁸⁷ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1787; Margoliouth, D.S, "Hariri", İ.A, V (I), 238; el-Faruki, a.g.e, s. 379

olduğunu göstermek maksadıyla vaiz ile münakaşa eder. Bu olaydan sonra "Mevlid"i yazan Süleyman Çelebi, Türk edebiyatında bütün zamanların en çok okunan, dinlenen ve konuşulan eserini meydana getirmiştir.³⁸⁸

J- Tarih

Tarihle ilgili kitaplar diğer ilimlerle ilgili eserlere nazaran daha azdır. Bu tür eserler, çoğunlukla ulemanın metrukatında yer almaktadır. Tarih kitapları, başta siyer olmak üzere Osmanlı ve diğer milletlere ait tarihlerden oluşmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki halk, menakıbnamelerle tarih bilgisi ihtiyacını gidermiş ve ayrıca bilimsellik taşıyan tarih kitapları okuma ihtiyacı duymamıştır.

1- İskendername: Müellifi Ahmedî (ö.815/1412)'dir. 792/1390 tarihinde te'lif edilen bu eser, I. Bayezid'in oğlu Emir Süleyman'a sunulmuştur. Eserin sonuna eklenen Osmanlı tarihi bölümü, bu alanda ilk kitaplardan birisi olma özelliğini taşır. Dil bakımından sade olan ve 8200'den daha fazla beyit halinde Anadolu Türkçesi ile yazılan bu eser, halk arasında çok itibar görmüştür. Eser, büyük İskender'in hayatına, idealine, aşklarına, fetihlerine dair rivayetlerden ve destanlardan derlenmiş büyük bir manzum hikayedir. Tarihle asıl ilgisi son kısımdır.³⁸⁹

2- Tarih-i Taberî: Asıl adı "Kitabu'l-Ahbari'r-Rusûl ve'l-Mülûk" olan bu eserin müellifi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî (ö.311/923)dir. Taberî'nin en önemli eseri olan bu kitap, bir girişten sonra Sasaniler, Hz. Muhammed, Dört halife, Emeviler ve Abbasiler dönemlerinden bahseder. Taberî, elde edilmesi mümkün olan bütün rivayetleri bir araya toplamış, birbirine zıt olan bilgileri, kendine intikal ettiği şekliyle eserine almıştır.³⁹⁰ İslâm öncesi ve İslâmî dönem diye ikiye ayrılabilir olan eserin, ilk bölümünün tarihçiler açısından eleştiriye tahammülü yoktur.³⁹¹

³⁸⁸ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1910; Belig, İsmail, Güldeste, s. 145-146; Baldırzade, a.g.e, s. 426; Gazzizade, Hulasatu'l-Vefeyat, s. 96; Banarlı, a.g.e, I, 481; Uzunçarşılı, a.g.e, I, 528; Pekolcay, Necla, "Süleyman Çelebi", İ.A, XI, 177; Pala, İskender, "Mevlid-i Şerif", O.A, I, 156

³⁸⁹ Katip Çelebi, a.g.e, I, 86; Tahir, Mehmed, a.g.e, II, 73; Banarlı, a.g.e, I, 391; Uzunçarşılı, a.g.e, I, 526; Bammat, a.g.e, s. 306, Kut Günay, "Ahmedi", DİA, II, 165-66; Işık, a.g.e, s. 9

³⁹⁰ Katip Çelebi, a.g.e, I, 297; Işıltan, Fikret, "Taberî", İ.A., XI, 594

³⁹¹ Günaltay, a.g.e, s. 43; Bammat, a.g.e, s. 140

K-Tıp

1- el-Kanun: Ebu Ali Hüseyin b. Abdullah b. Sina (ö.980/1037)nın "el-Kanun fi't-Tıb" adlı eseridir. sahasında yazılmış en büyük eser olan el-Kanun, yüzlerce yıl tıpta en önemli referans kaynağı olarak kalmış ve 700 yıl boyunca dünya çapında standart bir ders kitabı olarak okutulmuştur. 19. yüzyıla kadar zirvedeki yerini koruyan bu şaheser, yaklaşık olarak bir milyon kelimeyle bir tıp ansiklopedisi olmakla beraber, orjinal müşahedeleri ihtiva etmesiyle de önemlidir. el-Kanun, bir çok hastalıkların tedavi yöntemini belirtmenin yanında ilaçlar bahsi gibi "Müfredat-ı Tıp" konularını da içerir.³⁹²

2- Mucez: İbnu'n-Nefis diye maruf olan Alaaddin Ebu'l-âlâ Ali b. Ebu'l-Hazm el-Kursî (ö.687/1288)nin eseridir. Bir çok kişi tarafından şerh edilen Mucez İbn Sina'nın Kanun'unun hulasasıdır. Ahi Ahmed Çelebi tarafından tercüme edilmiştir.³⁹³

3- Müfredat-ı İbn Baytar: Eserin müellifi Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed Ziyaeddin İbnu'l-Baytar el-Malakî (ö.646/1248)dir. İbnu'l-Baytar'ın iki önemli eserinden biri olan bu eserin asıl ismi, "Kitabu'l-Câmi fi Müfredeti'l-edviye ve'l-Müfrede"dir. Eserde ilaçlardan alfabetik sıra ile bahsedilmiştir. İlaçların dışında, gıda çeşitlerinden bahsedilen kitapta, 400 kadar deva zikrolunmaktadır. Bunların iki yüzü nebati olmak üzere üç yüz kadarı yeni ilaçlardır. İbnu'l-Baytar'ın zikrettiği ilaçlardan, kendisinden sonra gelen bütün tıp bilginleri istifade etmişlerdir.³⁹⁴

4- Teshil: Anadolu'da yetişmiş meşhur Türk hekimi olan Hacı Paşa (ö.820/1417)nın tıpla ilgili eseridir. Arapça yazılan bu eser, Kummil-Celali isimli eserin farklı tercümesidir. Kitap, halk arasında oldukça rağbet görmüştür.³⁹⁵

³⁹² Katip Çelebi, a.g.e, II, 1311; Ülken, H.Ziya, "İbn Sina", İ.A, V (II), 820; Bammat, a.g.e, s. 130; el-Faruki, a.g.e, s. 358

³⁹³ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1899; Adıvar, a.g.e.,s. 113,117; Uzunçarşılı, a.g.e, II, 600; Max, Meyerhof, "İbnu'n-Nefs", İ.A,V (II),872

³⁹⁴ T.H, "İbnu'l-Baytar", İ.A, V(II), 845; el-Faruki, a.g.e, s. 359

³⁹⁵ Katip Çelebi, a.g.e, I, 408; Mecdi, a.g.e, s. 74; Tahir, Mehmed, a.g.e, III, 211; Adıvar, a.g.e, s. 24; T.H., "Hacı Paşa", İ.A., V (I), 28

L- Felsefe

Terekelerde felsefe kitaplarının azlığı dikkat çekicidir. Metrukatlarda geçen tek felsefi eser Hocasade'nin "Tehafüt"üdür. Kanaatimizce felsefenin medreselerde ders olarak okutulmaması, konularının ağırlığı sebebiyle felsefeye ilgi duyulmaması bu tür eserlerin az oluşunun sebeplerindedir. XVI. yüz yıl Osmanlı aydınlarının felsefeye karşı ilgisiz kalmaları ayrıca üzerinde durulması gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

1- Tehafüt: Fatih'in isteği üzerine Hocasade olarak tanınan Mustafa Muslihiddin Bursevî(ö. 893/1488) tarafından kaleme alınan bu eser, hukema ile Gazalî arasında bir hüküm vermek maksadıyla yazılmıştır. Gazalî'den geniş ölçüde istifade edilen eserde, 22 mesele üzerinde duruluyor. Kitapta, yeri geldikçe Gazalî'nin hatalarına da işaret edilmiştir. Ruh meselesinde ve cesetlerin haşri konusunda müstakil denilebilecek bir düşünce ve istidlal çizgisi takip etmiştir.³⁹⁶

M- Mantık

1- Şemsiyye: Necmeddin Ömer b. Ali Kazvinî (ö.693/1293) tarafından kaleme alınmıştır. Katibi olarak tanınan Kazvinî, Nasuriddin Tusî'nin talebesidir. Esere bir çok kişi tarafından şerh yazılmıştır. Medreselerde ders kitabı olarak okunan Şemsiyye'nin en önemli şerhi, aynı zamanda yine medreselerde okutulan ve Sadettin Taftazanî tarafından yazılan şerhtir.³⁹⁷

2- Metâliu'l-Envâr: Müellifi kadı Siracüddin Mahmud b. Ebu Bekir Urmevî (ö.682/1283)dir. Medreselerde ders kitabı olarak okutulan eserin, çok sayıda şerh ve Hâşiyesi vardır. Ayrıca şerhleri de medreselerde okutulmuştur.³⁹⁸

3- Husâm-ı Kâti: Medreselerde mantıktan ders kitabı olarak okutulan İsağoji'nin Husam-ı Kati tarafından yapılan ve kendi adıyla isimlendirilen, aynı zamanda kendisi de medreselerde okutulan şerhtir.³⁹⁹

³⁹⁶ Baldırzade, a.g.e, s. 37b; Uzunçarşılı, a.g.e, II, 655; Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi, XIV, 203; İsmail Paşa, II, 433

³⁹⁷ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1063; Mizanü'l-Hak, s. 159; Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilatı, s. 27ns; Hızlı, a.g.e, s. 269

³⁹⁸ Katip Çelebi, Keşf, II, 1715; Mecdi, a.g.e, s. 172-173; Gümüş, a.g.m, VIII, 136; Uzunçarşılı, a.g.e, s. 26n2

³⁹⁹ Cheneb, Moh-Ben "İsağoji", İ.A, V (II), 1066; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, 586; İsmail Paşa, a.g.e, I, 286

II-KİTAPLARI ÇOK OKUNAN ALİMLER

XVI. yüzyıl Bursa'sına eserleriyle adeta damgasını vuran alimleri incelerken, terekelerde bulunan kitaplar ile kitap müellifleri arasındaki irtibatın bazı farklılıklarını belirtmek gerekmektedir. Bu farklılıklar:

1- Eserlerinden sadece bir tanesi terekelerde geçmesine rağmen, bir çok yerde bulunması dolayısıyla kendisini hissettiren alimler. Örneğin Kudurî'nin "Muhtasar" isimli eseri terekelerde Kudurî ismiyle geçiyor. Ancak bir kitap ta olsa, otuza yakın yerde geçmesinden dolayı, eserin müellifi olan Kudurî'nin XVI.Bursa'sına olan etkisi açıkça görülmektedir.

2- Birden çok eseriyle birlikte, bir çok tereke kaydında eserlerinin çoğu geçen alimler. Câmi, Lamîî, Attâr, Cürcanî ve Taftazanî gibi alimler, birden çok eseriyle ve her bir eserinin bir çok yerde geçmesiyle 16. yüzyıl Bursa'sında etkili olmuşlardır.

3- Gerçekte eserleri çok olmasına rağmen , terekelerde az görülen eser sahibi alimler. Abdüddin İcî, İbni Sina bu gruba örnek olarak verilebilir.

Bu farklılıkları belirttikten sonra XVI. asır Bursa'sına damgasını vuran alimlerden bazıları hakkında kısaca bilgi vermeye çalışacağız.

A- Ali Kuşçu

XV. yüzyıl başlarında Semerkant'ta dünyaya gelen Ali Kuşçu(ö.879/1474), Mirza Uluğ Bey'in doğancıbaşı olan Muhammed'in

oğludur. Matematik ve astronomiyle ilgili bilgileri Uluğ Bey, Kadızade-i Rumi ve Gıyaseddin Cemşid'den aldı. Uluğ Bey'in takdirini kazanan Ali Kuşçu, yine onun tarafından ilmini ilerletmesi için Çin'e gönderildi. Uluğ Bey'in ölümünden sonra Timurluların sarayından ayrılıp, hacca gidiyorum bahanesiyle Tebriz'e gitti. Burada Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'dan büyük ilgi görerek, elçilik göreviyle Fatih'e gönderildi. Fatih'in ısrarıyla elçilik görevinden sonra İstanbul'a yerleşen Ali Kuşçu, yol boyunca büyük törenlerle karşılandı. Daha sonra Fatih tarafından Ayasofya müderrisi olarak tayin edildi. Matematik ve astronomi alanında Osmanlı medreselerinin vazgeçilmez eserlerini vücuda getiren Ali Kuşçu, 15 Aralık 1474te İstanbul'da vefat etti. Kabri, Eyüp Sultan Türbesi bahçesinde dir.⁴⁰⁰

B- Cevherî

Aslen Türk olan Cevherî (ö.401/1010)'nin asıl adı Ebu Nasr İsmail b. Hammad'dır. Kendisi meşhur bir lugatçıdır. Yakut devrinde Farab şehrinde dünyaya gelen Cevherî, ilk öğrenimini burada tamamladıktan sonra Bağdat'a gitmiş, orada Arapçasını güçlendirmiştir. Bir çok yeri dolaşmasının ardından Horasan'da kalarak kendisini tamamen lisan-sarf gibi ilimlere vermiştir. En meşhur eseri Tacu'l-Luga ve Sihau'l-Arabiyye'dir⁴⁰¹

C- Hocazade

Yusuf b. Muslihiddin Mustafa Efendi'nin babası Bursa tüccarlarındandı. Kardeşleri lüks içersinde yaşarken, Hocazade gece gündüz ilim tahsil ederek bilgi dağarcığını doldurmaya çalışıyordu. Babasının işlerini görmediği için, onun tarafından dışlanan Hocazade, kitap almaya parası olmadığından piyasadaki en ucuz kağıtlardan alarak derslerini bizzat kendi eliyle yazıp çalışıyordu. Hızır Çelebi'den ders alarak onun müdi oldu. Daha sonra günlük on akçe ile Bursa Esadiye Medresesi'ne müderris oldu. Altı yıl çalıştıktan sonra İstanbul'a giden Hocazade, orada kazasker oldu. İstanbul'dan tekrar Bursa'ya müderris olarak geri döndükten sonra, Tehafüt'ü yazmakla görevlendirildi. Bundan sonra sırasıyla Edirne ve İstanbul kadısı olan

⁴⁰⁰ Hoca Sadettin, a.g.e, II; 489; Mecdi, a.g.e, s. 180; Adıvar, a.g.e, s. 47; Uzunçarşılı, a.g.e, II, 653; Aydın Cengiz, "Ali Kuşçu", DİA, I, 409

⁴⁰¹ Katip Çelebi, a.g.e, I, 1071; Moh Ben Cheneb, "Cevherî", İ.A, II, 126; İsmail Paşa, a.g.e, I, 209

Hocazade, buradan İznik'e, daha sonra da Bursa'ya geldi. 893/1484 yılında Bursa müftüsü iken vefat etti.⁴⁰²

D- Molla Hüsrev

Asıl adı Mehmed b. Feramuz b. Ali (ö.885/1480)dir. Frenk aslından olduğu söylenmekle birlikte, büyük bir ihtimalle Türkmendir. Edirne'de Şah Malik medresesinde bir müddet mederrislik yaptıktan sonra, 1444'te Edirne kadısı ve daha sonra Rumeli kazaskeri oldu. Hızır Bey'in vefatından sonra İstanbul başkadısı olan müellif, bu görevden sonra Ayasofya medresesine müderris oldu. Ayasofya müderrisliğinden Bursa'ya gelerek, burada bir medrese açan Molla Hüsrev 1480 yılında İstanbul'da vefat etti. Cenazesi Bursa'ya getirilerek kendi medresesinin haziresine defnolundu.⁴⁰³

Molla Hüsrev, bir çok şöhretli ilim adamının hocalığını yapmıştır. Kendisi değerli bir fıkıh alimi olup, aynı zamanda şairliği ile de tanınır. Asırlarca Osmanlı medreselerinin vazgeçilmez fıkıh kitabı olan "Durerü'l-Hukkâm fi şerhi Gureri'l-Ahkâm" adlı eserin müellifidir.

E- Cürcanî

es-Seyyid eş-Şerif Ali b. Muhammed Cürcanî (ö.1340/1413), Cürcan'da doğmuştur. Herat ve Mısır'da ders görmüştür. Şiraz'da müderrislik yaparken, Timur'un, Şiraz'ı ele geçirmesiyle Semerkant'a gönderilmiştir. Taftazanî ile arasında geçen bir münazarayı kazandıktan sonra , Timur'un nazarında kıymeti yükselmiştir. Mısır dönüşünde Bursa'ya uğramış oradan da Şiraz'a gitmiştir. Timur'un ölümünden sonra Şiraz'a dönmüş ve orada 1413'te vefat etmiştir. Eserleri Osmanlı medreselerinde okutulmuştur.⁴⁰⁴

F- Taftazanî

Asıl adı Sadettin Mes'ud b. Ömer (ö.722-792/1322-1390) olan Taftazanî, Horasan'da Nesâ yakınında bulunan ve büyük bir kasaba olan Taftazan'da doğdu. Özellikle Osmanlı medreselerinde okutulan balağat,

⁴⁰² Hoca Sadettin, a.g.e, II, 486; Tahir, Mehmed, a.g.e, I, 293; Baldırzade, a.g.e, s. 36a; Uzunçarşılı, a.g.e, II, 653

⁴⁰³ Mecdi, a.g.e, s. 135; Baldırzade, a.g.e, s. 676; Tahir Mehmed, a.g.e, I, 292; Belig İsmail, a.g.e, s. 258; Hoca Sadettin, a.g.e, II, 462; F. Babinger, "Hüsrev", İ.A, V(I), 606; Uzunçarşılı, a.g.e, II, 656

⁴⁰⁴ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1179; Mecdi, a.g.e, s. 41-42, Kufrah, Kasım, "Cürcanî", İ.A, III, 246; Gümüş, a.g.m, DİA, VIII, 134

mantık, metafizik, Kelâm, fıkıh ve diğer ilimlerle ilgili bir çok eserin müellifidir.⁴⁰⁵

Kendi devrinde Cürcanî ile bazı tartışmaları olmuştur. Timur'la yakın ilişkiler kurmuş, 1390 tarihinde vefat ederek Serahs'ta defnedilmiştir.⁴⁰⁶

Çok sayıda mümtaz talebeye sahip olan Taftazanî, eserleriyle İbn Haldun'u etkilemiştir. Kendisi hem Şafii hem de Hanefi fikhına dair eserler vermiştir.⁴⁰⁷

G- Ebu'l-Leys Semerkandî

Doğum tarih kesin olarak bilinmeyen Nasr b. Muhammed b. Amhed b. Muhammed (ö.373/938) Semerkant'da doğduktan sonra, küçük yaşta ilim tahsiline başlamış ve zamanın büyük alimlerinden din ve fen ilimlerini tahsil etmiştir. Hanefi fikhında kendisini çok iyi yetiştirirken, tefsir, hadis, kelâm, tasavvuf ve ahlak ilimlerinde de geniş bilgi sahibi olmuştur.⁴⁰⁸

Eserleri, sade anlaşılır bir dille yazılmıştır. Halk arasında büyük rağbet gören eserleri, günümüzde bile büyük bir ilgi ile okunmaktadır.

H- Attâr

Asıl adı Ebu Hamid Feriduddin Muhammed b. Ebu Bekir İbrahimi Nişaburî'dir. Muhtemelen (537-540/1142/1145) yılları arasında Nişabur'da dünyaya geldi. Eczacılık ve tıpla uğraştığı için kendisine Attâr lakabı verilmiştir. Tasavvufla ilgili erişilmez bir şöhrete sahip olan Attâr, Irak, Şam, Mısır, Mekke-Medine ve Türkistan gibi yerleri dolaşmış, buralarda bir çok alimle görüştüğünden sonra, tekrar Nişabur'a dönerek inzivaya çekilmiş, bir müddet sonra Moğollar tarafından şehit edilmiştir. Mevlana, Hafız Şirazî, Şebisteri, Molla Câmî gibi mutasavvuflara önderlik etmiştir. Klasik nazım şekillerinin pek çoğunu kullanmış olan Attâr, daha çok mesnevi ve gazelde başarı sağlamıştır.⁴⁰⁹

Sözü akıcı ve süssüz, dili oldukça sade, şiirlerinin güç ve anlaşılmaz tarafı oldukça azdır. kelimeleri genellikle halkın bildiği anlamıyla kullanmıştır.

⁴⁰⁵ Storey, a.g.m, İ.A, XII, 118

⁴⁰⁶ Storey, a.g.m, İ.A, XII, 118

⁴⁰⁷ Mecdi, a.g.e, s. 42-43; Storey, a.g.m, İ.A, XII, 118

⁴⁰⁸ İsmail, Paşa, a.g.e, II, 90

⁴⁰⁹ Şahinoğla, M.Nazif, a.g.m., DİA, IV, 95-96

Bundan dolayı, kendisinden sonraki dönemlerde, özellikle Osmanlı toplumunda eserleri çok büyük rağbet görmüştür.⁴¹⁰

I- Nizamî

Asıl adı İlyas, mahlası Nizamî (ö.600/1203)dir. Gence'de doğmuş, çocuk yaşındayken anne-babasını kaybetmişti. Çok iyi bir tahsil görmüş olan Nizamî, zamanının ilimlerini çok iyi öğrenmiş, kendisini tamamen hikmet ve ilahiyata vermiştir. Şeyh Nizamî de denilen müellif, tıp ve heyet ilimlerinde de derin bir bilgiye sahiptir. Ömrü boyunca her hangi bir padişahın meddahlığına tenezzül etmemiş, zamanının iffet timsali olmuştur.⁴¹¹

Romantik ihtişamlı ve derin bir şair olan Nizamî⁴¹² İran edebiyatının dünya çapında şöhret yapmış seçkin bir simasıdır. Mesnevi tarzının mucitlerinden sayılan şair, kendisinden sonra bir çok kişi tarafından taklit edilmiştir. Sa'di, Hafız, Câmî ve Mevlânâ gibi şairler, onun tesiri altında kalmıştır. Hayatında bir çok hücumla maruz kalan Nizamî, Türk şiirine de tesir etmiştir.⁴¹³

İ- Sa'di Şirazî

Sa'di adıyla meşhur olmuş olan doğunun bu en büyük şairinin asıl ismi Nasıruddin b. Muslihiddin Abdullah (609-691/1212-1292)tir. Hayatında birbirinden kati çizgilerle ayrılmış üç devir vardır.⁴¹⁴ Otuz yaşına kadar kısmi tahsil, ikinci otuz yılı seyahatle geçmiştir. Bundan sonra ölümüne kadar bir şair ve hakim olarak, şöhretinin zirvesine tırmanmıştır. Eserlerini bu üçüncü dönemde vücuda getirmiştir.⁴¹⁵

İlk tahsilini Şiraz'da topladıktan sonra Moğol istilası üzerine 1225'te Bağdat'a giderek Nizamîye Medresesinde tahsiline devam etti. Daha sonraki seyahatleri sırasında Sühreverdi gibi bir çok büyük alimlerle görüşen Sa'di, 1256'da Şiraz'a dönerek Salgurlu hükümdarı Zengi'nin dostluğu kazanmış ve onun sarayında iken Bostan ve Gülistan isimli eserlerini yazmıştır.⁴¹⁶

⁴¹⁰ Şahinoğlu, a.g.m, DİA, IV, 95-96

⁴¹¹ Nizami, a.g.e, (çev. Sabri Sevsebil), önsöz.; İsmail Paşa, I, 225

⁴¹² Bammat, a.g.e, s. 277

⁴¹³ Nizami, a.g.e, önsöz.; Bammat, a.g.e, s. 290

⁴¹⁴ Bammat, a.g.e, s. 279

⁴¹⁵ Bammat, a.g.e, s. 279

⁴¹⁶ Yazıcı, a.g.m., İ.A, X, 36; Türk Dili Edebiyatı Ans. "Sa'di Şirazi", VII, 399

Sa'dî'nin sahip olduğu Külliyyat, ölümünden sonra meydana getirilmiş ve "Bisutun" ismiyle tanınmıştır. Osmanlı toplumunda 6 kitap ve 16 risaleden oluşan külliyyatın tamamını bulunduranların⁴¹⁷ yanında, külliyyattan bir veya bir kaç esere sahip olanlar da vardır.⁴¹⁸ Sa'dî Türk edebiyatının gelişmesinde önemli rol oynamış bir şahsiyettir. Eserleri bir çok kere Türkçe'ye çevrilmiş, asırlarca ders kitabı olarak okutulmuştur.⁴¹⁹

J- Hafız Şirazî

İran'ın en meşhur şairi olan Hafız Şirazî (791/1391)'nin asıl adı Şemseddin Muhammed Şirazî'dir. Medrese tahsilini çok iyi bir şekilde tamamlayan hafız, Timur ve diğer devlet adamlarıyla değişik şekillerde münasebet kurmuştur.⁴²⁰

Hafız'ın gazelleri, duygularının canlılığı, fikirlerinin letafeti bakımından diğer şairlerinkinden üstündür. Divanı, Farsça anlayan memleketlerde çok çabuk yayılmış, kendisinden sonraki şiir üzerine de derin tesirler icra etmiştir. Türk edebiyatında Şeyhi ve Ahmet Paşa'dan itibaren, XVI. asır şairlerine kadar açık bir şekilde tesiri olmuştur. Eserleri, Osmanlı devletinde yaşayan halkın, elinden düşürmediği kitaplar arasındadır.⁴²¹

K- Ahmedî

Asıl adı İbrahim, lakabı Tacettin olan Ahmedî'nin(735-815/1334-1412) babasının adı Hızır'dır. Hayatı hakkındaki bilgiler yetersiz olan bu şahıs, muhtemelen (735/1334) yılında Germiyan ilinde doğdu. Temel bilgileri kendi bölgesinde aldıktan sonra Kahire'ye giderek yüksek öğrenimini tamamladı. Mısır'dan geri yurduna döndüğünde, önce Kütahya, daha sonra Bursa'ya yerleşti. Bursa'da Şehzade Süleyman'ın himayesini gören Ahmedî, uzun yıllar divan katipliği yaptı. Pek çok eseri olan Ahmedî, Emir Süleyman adına en önemli eseri olan İskendername'yi yazdı. Yazar, kendine özgü söyleyiş tarzı

⁴¹⁷ B.Ş.S. A71/52b; A165/166b, 181a

⁴¹⁸ B.Ş.S. A71/53a; A146/14a

⁴¹⁹ Sa'di, Bostan, önsöz.; Köprülü, Fuat, İslâm Medeniyeti Tarihi, s. 183

⁴²⁰ İsmal Paşa, a.g.e, II, 490

⁴²¹ H.Ritter, "Hafız", İ.A, V(I), 67; Bammat, a.g.e, s. 293

ve edebi zevkinin üstünlüğü ile tanınır. 815/1412'de Amasya'da vefat etmiştir.⁴²²

L- Süleyman Çelebi

XIV. asrın ikinci yarısında Bursa'da doğmuştur. Asırlarca Kur'an-ı Kerim'den sonra Türk halkının en çok okuduğu Mevlid manzumesini 1409'da tamamlamıştır. İyi bir tahsil gören Süleyman Çelebi, Emir Sultan'ın has mürididir. Yıldırım Bayezid döneminde Ulucamii'de imamlık da yapmış olan müellifin mevlidi, XV. asırda dini edebiyat çılgırının en önemli eseri olmuştur.⁴²³

M- Yazıcıoğlu

Yazıcı Selahaddin'in oğlu olan Yazıcıoğlu Mehmed (ö.855/1451) Geliboluludur. Tahsil amacıyla İran ve Maverâünnehir'e gitmiştir. En büyük üstadı Hacı Bayram veli olmak üzere bir çok alimden istifade etmiştir. Asırlarca halk arasında büyük bir ibadet iştiağıyla okunan "Muhammediyye" isimli eserin müellifidir. Konya zaferini ilân için Hüdavendigâr Gazi tarafından sefaret göreviyle Mısır'a gönderilmiş olan Yazıcıoğlu Mehmed, 855/1451'de vefat etmiş ve Gelibolu'da defnedilmiştir.⁴²⁴

N- Câmi

Molla Câmi ünvanıyla tanınan Abdurrahman el-Câmi, 817/1414'te Horasan'ın Cam şehrinde doğdu. Babasının Nizamiye Menreselerinde müderris olması dolayısıyla ilk tahsilini babasından aldıktan sonra, öğrenimine Nizamiye medresesinde devam etti. Seyyid Şerif Cürcanî'nin talebesi Ali es-Semerkandî ve Sadettin Taftazanî'nin talebesi Şihabuddin Muhammed el-Câcermi gibi meşhur alimlerden ders aldı. Daha sonra Semerkand'a giderek Kadızade-i Rumi (ö.878/1473)den riyaziyet dersi alan Câmi, ilmi kabiliyetinin üstünlüğünden dolayı herkesin hayranlığını kazandı.⁴²⁵

⁴²² Tahir, Mehmed, a.g.e, II, 73; Hoca Sadettin, a.g.e, II, 422; Mecdi, a.g.e, s. 70; Bammat, a.g.e, s. 306; Banarlı a.g.e, I, 873; Köprülü, "Ahmedi", İ.A, 1, 216; Babinger, Osmanlı Tarih yazarları ve Eserleri, 12; Uzunçarşılı, a.g.e, I, 526; Işık, a.g.e, s. 9

⁴²³ Baldırzade, a.g.e, s. 42b; Gazzizade, a.g.e, s. 9b; Belig, a.g.e, s. 145; Tahir, Mehmed, a.g.e, II, 221; Banarlı, a.g.e, I, 779; Uzunçarşılı, a.g.e, I, 528; Pekolcay, a.g.m, İ.A, XI, 177

⁴²⁴ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1618; Mecdi, a.g.e, s. 127; Tahir, Mehmed, a.g.e, I, 194; Hoca Sadettin, a.g.e, II, 460; Uzun, a.g.m, O.A, II, 100; Çelebioğlu, Amil-Eraslan, Kemal, "Yazıcıoğlu", İ.A, XIII, 363

⁴²⁵ Mecdi, a.g.e, s. 275; Togan, Z. Velidi, "Cami", İ.A, III,15; Okumuş, a.g.m, VII, 94

O- Lamii Çelebi

1472 yılında Bursa'da doğan Lamii'nin asıl adı Mahmud, babasının adı ise Osman'dır. Muradiye Medresesi'nde okuyan Lamii, Nakşibendi tarikatına ve Şeyh Emir Ahmed Buhari'ye intisap etmiş, 1532'de vefat etmiştir. Mensur eserleriyle asrının en velud muharrirlerinden biri olmuştur. Lamii hayatı boyunca daima yazmış manzum, nesir ve ikisinin karışımından oluşan otuza yakın eserin müellifi veya mütercimi olmuştur. Daha çok Camii'nin eserlerini tercüme etmiştir. Camii'nin eserlerini tercüme etmekle kalmamış, onun hayat felsefesi ve düşüncesini de benimsemiştir. Müellif geçimini kalemiyle sağlayan bir şairdir. Gerek tasavvufi bilgisi, kültürü ve yaşayışıyla, gerekse edebi değer ve verimiyle devrinde çok büyük saygı görmüştür.⁴²⁶

Hayatları hakkında kısaca bilgi vermeye çalıştığımız yukarıdaki şahsiyetler, daha önce olduğu gibi XVI. yüzyıla da damgalarını vurmuşlardır. Bunlardan bazıları aynı ilim dalı ile uğraşmış olsa da çoğunluğu farklı ilim dallarında kendilerini kabul ettirmiş, gerek fikirleriyle gerekse ilmi buluşlarıyla dikkatleri üzerlerine çekmişlerdir.

Matematik, astronomi ve heyet konusunda yazdığı eserlerle bu alanda odak noktası olan Ali Kuşçu, Fatih tarafından kendisine gösterilen itibarı boşa çıkartmamış, özellikle ilmiye sınıfının itibar ettiği büyük bir üstad konumuna ulaşmıştır. Yazdığı eserler, daha çok ulemanın terekesinde yer almaktadır. Kendisi, avamdan çok havassın ilgi odağı olmuştur.

Akaid, Kelâm ve belağatla ilgili herhangi bir mesele gündeme geldiğinde, günümüzde bile ilk akla gelen isimler, Cürcanî ve Taftazanî'dir. Birbirlerinin muasırı olan bu iki alim, başta bahsi geçen konular olmak üzere, bir çok alanda adeta yarışircasına eserler vücuda getirmişlerdir. Gerek eserleriyle, gerekse yetiştirdikleri talebelerle içinde buldukları dönemi ve daha sonraki asırları derinden etkilemişlerdir. Onaların kitapları özellikle ilmiye sınıfının müracaat ettiği vazgeçilmez kaynak niteliğindeki eserleri oluşturmaktadır.

Tasavvuf, edebiyat ve ahlak konularında özellikle dikkatleri üzerinde toplayan alimler, Süleyman Çelebi, Yazıcıoğlu, Attâr, Câmîi, Lamîû, Sa'dî, Hafız ve Nizamî'dir. Bunlardan Süleyman Çelebi ve Yazıcıoğlu Mehmed,

⁴²⁶ Mecdi, a.g.e. s. 431; Baldırzade, a.g.e. s. 630-636; Gazzizade, a.g.e. s. 150; Tahir, Mehmed, a.g.e., II, 492; Belig, İsmail, a.g.e.s. 176; Banarlı, a.g.e., I, 601; T.D.E.A. "Lamii Çelebi" VI, 67; Işık, a.g.e. s. 270

daha çok Hz. Muhammed'e duydukları sevgiyi dile getirmişler, böylece bu konuda çok hassas olan Osmanlı toplumunun gönüllerine taht kurmuşlardır. Bu iki ismi, özellikle Yazıcıoğlu ve eserlerini tanımadan Osmanlı kültür hayatının nasıl oluştuğunu anlamak mümkün değildir.

Câmi, Attâr, Sa'di, Hafız ve Nizamî, yazdıkları Farsça eserlerle Osmanlı toplumunu derinden etkilemiş, dillerinin akıcı ve sade, üzerinde durdukları konuların ilgi çekici olması dolayısıyla halkın ahlaki yapısını müspet yönde şekillendirmişlerdir. Lamiî Çelebi, XVI. yüzyılda gerek telif ettiği eserlerle, gerekse Câmi'den yaptığı tercümelemlerle bu alandaki gelişmelere katkıda bulunmuştur. Bu şahıslar daha çok halk tabakasını etkilemişler, eserleri, halkın adeta yastık altı kitabı haline gelmişlerdir.

Felsefe konusunda kitapları en çok okunan kişi Hocazade'dir. Felsefedeki uzlaştırmacı rolüyle tanınan Hocazade, Bursalı olması ve uzun müddet burada ikamet etmesi dolayısıyla eseri yaygınlaşmıştır.

Fıkıhla ilgili olarak Merginani, Secavendi, Kudurî, Molla Hüsrev, Sadrü's-Şeria ve Burhan eş-Şeria'nın yazdıkları eserler, tespit edilen kitapların çoğunluğunu oluşturmaktadır. Bunlardan bazılarının eserleri ulemanın metrukatında geçmesine rağmen, özellikle Kudurî'nin "Muhtasar"ı, içerdiği basit ilmihal bilgileriyle halkın elinden düşürmediği bir kitap olmuştur.

Yukarıda isimleri zikredilen alimlerle birlikte halk üzerinde değişik oranlarda etkisini gösteren pek çok kişi vardır. Her biri hakkında ayrı ayrı bilgi vermek uzunca bir yer tutacağından bu kadarla iktifa ediyoruz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KİTAP SAHİPLERİ

I- KİTAP SAHİPLERİNİN MESLEK VE SOSYAL STATÜLERİ

Kassamlar, terekeleri kaydederlerken metrukat sahibinin ismi, oturduğu mahalle, aile efradının ismi ve vefat tarihi gibi bilgileri yazmalarına rağmen, mesleği ve sosyal statüsü hakkında fazla bilgi vermemektedirler. Bununla birlikte bazı kayıtlarda müderris¹, mevlana², hoca³, debbağ⁴, atik⁵ gibi ifadeler yer almaktadır. Bu tür ifadeler ve metrukatın özellikleri dikkate alınarak tereke sahiplerinin mesleği ve sosyal statüleri tespit edilmeye çalışıldı. Bu bilgileri dikkate alarak bir sınıflama yaptığımızda, aşağıdaki durum ortaya çıkmaktadır.

Erkek: 171

Hür =

Kadın: 41

Köle : 28

Azatlı =

Cariye: 8

Toplam: 248

¹ B.Ş.S. A71/79a.....

² B.Ş.S. A191/20a.....

³ B.Ş.S. A165/181a.....

⁴ B.Ş.S. A137/87a.....

⁵ B.Ş.S. A22/50a.....

Kitap sahibi toplam 248 kişiden 17'si ilmiyyeden, 103'ü esnaf, geri kalan 128'i ise, muhtelif sınıflardan oluşmaktadır. Esnaf sınıfı içerisinde farklı gruplardan şahıslar bulunmaktadır. Örneğin 41 kadından 11'i, 36 azatlı köle ve cariyeden 12'sinin esnaf sınıfından olduğu anlaşılmaktadır.

Farklı gruplar halinde gösterilen bu kişilerin grup özelliklerine göre ne tür kitapları okuduklarını belirtmek için kısaca üzerlerinde durulacaktır.

A- İlmiye Sınıfı

Tereke kayıtlarında bazı şahısların isimlerinin önünde müderris, mevlana, şeyh, imam gibi ifadeler kullanılmaktadır. Bunlardan bazılarının XVI. asırda müderris olduğu, hangi medresede görev yaptıklarının yazılı olmasından⁶ anlaşılıyor. Görev yerleri belirtilmeyen müderrisler, muhtemelen emekliye ayrılmış kişilerdir. Ayrıca metrukatında kendisine herhangi bir ünvan verilmediği halde, sahip olduğu kitaplarının gerek çokluğu, gerekse özellikleri dikkate alınarak ulema sınıfından olduğunu söyleyebileceğimiz şahıslar da vardır.

Bu bilgiler ışığında incelediğimizde, ilmiyye sınıfından olduklarını kabul ettiğimiz metrukat sahipleri, toplam rakamın % 6.85'ini oluşturmaktadır. Bunların varisleri de genellikle ilmiyyeye mensupturlar. Dolayısıyla "resm-i kısmet" vermemek için, ulemeden olan pek çok kişinin varislerinin miras taksimi için mahkemeye müracaat etmemiş olabileceği düşünülebilir. Bu durumda, gerçekte % 6.85'lik oranın daha yüksek olması gerekir.

İlmiyye sınıfı mensupları ne tür kitaplara sahipti?

XVI. yüzyıl Bursa'sına ait tespit ettiğimiz kitapların büyük çoğunluğunu ilmiyyeye mensup kişilerin sahip oldukları eserler oluşturmaktadır. Bunların metrukatında yer alan kitapların özelliklerini daha iyi anlayabilmek için, bu yüzyılda yaşamış olan iki alimin kitaplarını liste halinde vermek faydalı olacaktır.

⁶ B.Ş.S. A91/30a; A137/122b

1- İmaret-i İsabey mahallesinde sakin ikin H. 955 tarihinde vefat eden ve İsabey Medresesi'nde müderrislik yapan Mevlana Muslihiddin Efendi'nin sahip olduğu eserler⁷ şunlardır:

Hidâye, Husam-ı Kati, Şir'atü'l-İslâm, Meşâriku'l-Envâr, Şerh-i Tecrid, Letâyif, Şerh-i Tecrid, Muhammediyye, Risale-i.....; Ferâiz Mollası, Şerh-i Tecrid, Mecmua, Telhis, Dürer ve Gurer, Mesâbih, Yakup Paşa, Şerh-i Ferâiz, Risale-i Evkât, Şir'atü'l-İslâm, Teşrif, Metn-i Şemsiyye, Mutavvel (Hasan Çelebi), Şerh-i Miftah, Tefsir-i Kadı (2cilt), Şerh-i Meşârik, Tavdih, Mutavvel, Gülistan, Şerh-i Tecrid, Kamus (2cilt), Haşiye-i Şerh, Nahiv, Mu'rib-i Avâmil, Sihah-ı Acem, Haşiye-i Acem, Tasdikât, Maksud, Bazı Evrâd, Taşköprüzude, İslah-ı İzah, Hayatü'l-Hayvan, Mufassal, Muhtasar, Muhtasar-ı Sihah, İslah-u İzah, Şerh-i Kudurî, Şerh-i Mantık, Yusuf-u Zeliha, İlm-i Tıbdan, Kaside-i Bürde, İlm-i Mantıktan, Telvih, Miftah Mollası, Makamât, Seydi Alizade Şerhi, Gülistan, Telhis (maniden), İsagoci, Tuhfetü'l-Mulûk, Muhtar, Şerh-i Feraiz, Haşiye-i Küçük, Hidâye (2cilt), Akâid, Seydi....., Muni'l-Lubab, Ezkâr, Şerh-i....., Nahiv, Razi, Şerh-i Merah Risalesi, Pendname-i Şeyh-i Attâr, Evradlar, Divan-ı Hafız, İsagoci, Metn-i Şemsiyye, Risale Hendeseye müteallik, Vezaif-i Mekke ve Medine ve Kuds-i Şerif, Muallekat'ı Seb'a, Şerh-i Feraiz, İlm-i Tıbdan bir Risale

2- Sultan Murad Mahallesinde ikamet eder iken H. 939 yılında vefat eden ve Müfti Medresesi'nde müderrislik yapan Mevlânâ Mustafa çelebi b. Mehmed'in metrukatında şu kitaplar yer almaktadır:⁸

Tefsir-i Kadı (2cilt), Mesâbih, Hidâye (2 cilt), Sihah-ı Cevheri, Sarf, Şerh-i Ferâiz li's-Seyyid, Şerh-i Miftah li's-Seyyid, Şerh-i Mecma li Musannif, Şerh-i Miftah li's-Sadettin, Şerh-i Mecma, Sadru's-Şeria, Şerh-i Vikaye, Yakup Paşa, Tevfik-i Vikaye, Kudurî, Dürer Gurer, Diğer Kudurî, Haşiye-i Mutavvel-i Hasan Çelebi, Şerh-i Mevâkıf, Şerh-i Menar, Muhtasar-ı Telhis, Şerh-i Lübâb, Yusuf-u Zeliha li İbn Kemal Paşa, Şerh-i Metâli, Tasavvurât-ı Sadettin ve Tasdikât, Külliyyat-ı Selman, Şerh-i Ebyât-ı İzah, Şerh-i Makâsıd, Haşiye-i Sadru's-Şeria, Gülistan, Divan-ı Celal, Hüsrev Şirin, Şerh-i İhtiyar, Sadru's-Şeria, Haşiye-i Metâli, Mucez, Şerh-i Miftah, Münşeât-ı Hoca, Haşiye-i çelebi li Mutavassıt, Haşiye-i Küçük li Sadettin, Haşiye-i Mutavvel,

⁷ B.Ş.S. A137/122b

⁸ B.Ş.S. A91/30a

Hatipzade, Şafiye fi Şerh-i Kafiye, Seyyid Abdullah, Haşiye-i Şerh-i Mevâkıf li Hasan, Metn-i Miftah, Haşiye-i Telvih li Hasan Çelebi, Muinu'l-Hukkâm, Kitabu'l-Envâr li Mezheb-i'ş-Şafii, Ali Kuşi, Mutavvel, Mutavassıt, Haşiye-i Tecrid, Şerh-i Miftah li'l-Allame, Bidâye, Şerh-i Mevâkıf, Kâfiye, En'am maa Evrad, Zic, Şerh-i Mesâbih, Tabirname, Türessil, Metn-i Mecma', Metn-i Makâsıd, Şerh-i Tecrid, Telhis-i Miftah, Haşiye-i Şerh-i Miftah li'l-Müezzini, Telhis, Telvih, Şerh-i Akaid, Mufassal, Haşiye-i Envâr ala Mezhebi'ş-Şafii, Seyyid Abdullah İsfehanî, Hevesname-i Cafer, Divan-ı Ahmed Paşa, İskendername, Divan-ı Necafî, Sıhah-ı Acem, Tezkiretü'l-Evliya li Sinan Paşa, Divan-ı Hafız, Şerh-i Dibace-i Mesâbih, Şerh-i Metali, Şerh-i Merah li Hasan Paşa, Şerh-i Fıkh-ı Ekber li Dinkoz, Haşiye-i li Haşiye-i Ali Kuşçu maa Resail, Gunye, Haşiye-i Metali, Tabsıra fi İlm-i Hey'et, Ziyadât-ı Kâdıhan, Gazaliyyât-ı Suarâ, Şerh-i Mevâkıf, Şerh-i Metn-i İbnu'l-Hacib, Hüsrev Şirin, Husâm-ı Kâti, Haşiye-i Şerh-i Mevâkıf li Hocazade, Hey'etten Bir Risale, Kitab-ı Manzum, Pare-i Sihah-ı Cevheri, Kenz, Evrak-ı Haşiye-i Keşşaf li's-Seyyid, Farisi Mevâız, Pare-i Şerh-i Camiu'l-Kebir, Metn-i Mevâkıf li Adudiddin, Divan-ı Kemal, Risale-i Ali Kuşçu fi İlm-i Hey'et, Haşiye-i Metali, Şerh-i Kutbettin maa Haşiye-i Küçük, Misbah maa Şerh-i Dibâce, Kitap Mine'l-Hey'et, Şerh-i İzzî li'z-Zencanî, Haşiye-i Metâli, Kitabu'l-Ahlâk, Risale Mine't-Tasavvuf, Haşiye-i Şerh-i Metâli li Mevlana Ahmed, Talii Mevlid, Mesâbih maa Mu'rib-i Kafiye, Resail, Divan-ı Cami, Mesâbih-i Sinan Paşa, Maksud.

Yukarıda ayrı ayrı kaydedilen iki müderrisin eserlerinde açıkça görüldüğü gibi, o dönemde yaşayan bir alim, dini ilimler başta olmak üzere edebiyat, tarih, felsefe, astronomi, matemetik, tıp gibi akli ve fenni bir çok değişik ilim dalında eser okumaktaydı. Kitapları içeriği bakımından avamın ve havassın okuduğu eserler diye ikiye ayıracak olursak, her iki türün de ulema tarafından okunduğu görülmektedir.

Günümüzde olduğu gibi branşlaşmanın olmadığı Osmanlı toplumundaki ulema sınıfının, medresede okutulan çeşitli ilim dallarında kendilerini yetiştirdikleri gibi, halk eğitimiyle alakalı olan tasavvuf ve ahlâk konularıyla da ilgilendikleri anlaşılmaktadır. Bu nedenle bir çok değişik alanda yazılmış olan eserlere sahep idiler. İlmiye mensuplarının sahip oldukları eserler, çoğunlukla kendi dönemlerine kadar telif edilen ve her devirde ilgiyle okunan kaynak eserlerdir. Yukarıdaki iki müderrisin kitapları

karşılaştırılırsa, hemen aynı eserlere sahip oldukları görülür. Bu benzerlik diğerleri için de söz konusudur.

Tereke kayıtları içerisinde ulema sınıfına mensup olarak görünmesine rağmen, kitapları az olan metrukat sahipleri de vardır. H. 955'te Emirsultan Mahallesi'de vefat eden Mevlânâ Abdi Efendi bunlardandır.⁹

B- Esnaf Sınıfı

1- Terekedeki Esnaf

XVI. yüzyıl Bursa halkından büyük bir kısmının dokuma sanayii başta olmak üzere, ticaretle uğraştığı bilinen bir gerçektir. Aynı yüzyılda Bursa'da bin ipik tezgahının bulunması¹⁰ bunun açık bir delilidir. Bu durumu tereke kayıtlarında açıkça müşahede etmekteyiz.

Terekeler yazılırken, metrukat sahiplerinin hangi işlerle uğraştıkları zaman zaman kaydedilmesine rağmen, çoğunlukla belirtilmemiştir. Ancak Metrukatının özelliklerine bakarak, büyük bir ihtimalle ticaretle uğraştığını söyleyebileceğimiz bir çok şahısa rastlanmıştır. Eşyası arasında özellikle çok miktarda kumaş bulunan, çok sayıda köle ve cariyeye sahip olan kişilerin esnaf olması kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca bir çok kişiye borç para verdiği görülen kişiler de esnaf sınıfından olabilir.

Çok sayıdaki tereke kaydında "Hoca" ifadesine rastlanmıştır. "Hoca" kelimesi dini ve ictimai zümrelere mensup olanlara verilen isim olmasına rağmen, özellikle Osmanlı'nın ilk dönemlerinde büyük tüccar, patron ve müteşebbislere denilmekteydi.¹¹ İsimlerinin başında geçen Hoca kelimesinden ve sahip olduğu eşyanın özelliğinden hareketle XVI. yüzyılda kitap sahipleri olarak tespit ettiğimiz 248 kişiden 103'nün¹² esnaf olduğunu söyleyebiliriz ki, bu da genel toplamın % 41.53'ünü oluşturmaktadır.

Esnaftan bazılarının dükkanında bulunan eşya da terekelere yansımıştır. Bunlardan birisi olan bir kitapçı dükkanında¹³ kitap, kağıt, cetvel, saat, maşa,

⁹ B.Ş.S. A56/65b

¹⁰ İnalçık, Belleten, XXIV, 61

¹¹ İnalçık, XV. Asır Türkiye İktisadi ve İctimai Kaynakları, İ.F.M, XV, 59

¹² bk. Tablo I

¹³ B.Ş.S. A77/21b

kalemtraş, kıblename, tartı aleti gibi maddelerin yanında diğer ev eşyası da bulunmaktadır.

2- Esnafın Elinde Bulunan Kitaplar

Esnaf sınıfının sahip olduğu kitaplar, Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere çoğunlukla Mumammediyye, Mevlid, Kuduri, En'am, Evrad gibi halkın elinden düşürmediği ve daha çok insanların ahlâkının güzelleşmesine katkıda bulunan, iç dünyasına hitap eden eserlerden oluşmaktadır. Bununla birlikte, çeşitli ilim dallarına ait olan eserlere sahip olanlara da rastlanmaktadır. Bunlara bu kitaplar, ilmiyyeye mensup babaları veya başka yakınları tarafından intikal etmiş olabilir. Ya da ilmiyye sınıfı mensubu olan bazı kişiler sonradan meslek değiştirerek ticaretle meşgul olmuş olabilirler. Özel ilgileri dolayısıyla kitap toplayan, okuyan ve kendilerini yetiştiren kişiler de bulunabilir.

Esnaf sınıfının bu kitaplarla olan ilişkileri onların ticaret ahlâkı konusunda bize müspet fikirler vermektedir. O devirde "ahi" teşkilatının bir ölçüde hâlâ varlığını devam ettirdiği ve ahilerin ahlâki eğitime önem verdikleri unutulmamalıdır.

C- Kadınlar

İncelediğimiz sicillerde çok sayıda kitap sahibi kadınlara da rastlanmıştır. Kadınların büyük çoğunluğunun sadece Kur'an-ı Kerim'e sahip oldukları görülmektedir. Bununla beraber Muhammediyye¹⁴, Tezkiretü'l-Evliya¹⁵, Hamayıl¹⁶, Mevlid¹⁷, Mesnevi¹⁸ ve sadece "Kitap" ismiyle kaydedilen eserlere sahip olan bir çok hanım da vardır.

Kitap sahibi 41 kadın, metrukatında kitap bulunanların %17'sini oluşturmaktadır. Metrukatın daha çok erkekler adına kaydedilmesi, kadınların oranını düşürmüştür. Bu da dikkate alındığında kadınların oranları ve okudukları kitapların özellikleri değişebilir.

¹⁴ B.Ş.S. A158/24b; A165/259a; A176/16b; A202/70a

¹⁵ B.Ş.S. A134/39b

¹⁶ B.Ş.S. A31/11a; A202/70a

¹⁷ B.Ş.S. A31/101b

¹⁸ B.Ş.S. A134/39b

Kadınların ellerinde bulunan eserler, kendilerine miras olarak kalmış olabilir. Ancak, yine de XVI. asır Bursa'sındaki kadınların en azından Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere günlük hayatlarında lazım olan, dini ve ahlâki konuları içeren kitaplar okuduklarını söylememiz mümkündür.

D- Azatlı Köle ve Cariyeler

XVI. yüzyıl Bursa'sında yaşayan halk, özellikle esnaf, işlerinde köle ve cariyeleri çalıştırmaktaydılar.¹⁹ Bu durum esnafın metrukatında bulunan çok sayıda köle ve cariyenin var oluşundan anlaşılmaktadır. Azatlı köle ve cariyeler, bir müddet çalıştıktan sonra mükatebe yoluyla efendileri tarafından azad ediliyorlar ve bunlar daha sonra iş sahibi olabiliyorlardı. Terekelerde çok sayıda "atik=azatlı köle" veya "atika= azatlı cariyeye" yer alması da bunu gösteriyor. Babalarından "Abdullah" diye söz edilen pek çok kişinin de "atik" Veya "atika" olduğunu düşündürecek sebepler vardır.

XV. ve XVI. yüzyılda binlerce köle azad edilmiştir. Azad edilen kölelerin %90' ı müslüman olurken, %10'u eski dinlerini tercih etmişlerdir.²⁰ Kitabı olan 248 metrukat sahibinden 28 köle, 9 cariyeye olmak üzere toplam 36 kişi bu sınıfa mensup şahıslardandır. Bu da genel toplamın %14.5'ini oluşturmaktadır.

Azatlı köle ve cariyelerin büyük çoğunluğunun sahip olduğu tek kitap Kur'an-ı Kerim'dir. Bununla birlikte Muhammediye, Hamayıl gibi daha çok avamın okuduğu kitaplar da bu sınıfın metrukatında sıkça geçmektedir. Azatlı köle ve cariyeye olmayan bir çok kitap sahibinden oldukça fazla esere sahip olan Abdullah evladı vardır. Eğer bunlar mühtedi köleler ise, kendilerini değişik ilim dallarında hemen hemen müderrislere denk bir şekilde yetiştirmeye çalıştıklarını ve en az onlar kadar kitap sahibi olduklarını müşahede etmekteyiz.²¹

Az sayıda kitaba sahip olan köle ve cariyelerin ellerindeki bu eserler, ihtida etmelerinden sonra dinlerini öğrenmek için kendi gayretleriyle alınmış alabileceği gibi başkaları tarafından hizmet düşüncesiyle hediye edilmiş te olabilir.

¹⁹ İnalçık, "Bursa", DİA, VI, 448

²⁰ Geniş bilgi için bk. Çetin, a.g.e, s. 24

²¹ B.Ş.S. A165/67b; A165/251a

II- KİTAP SAHİPLERİNİ EKONOMİK DURUMU

XV. asır Bursa'sına ait tereke kayıtları üzerinde inceleme yapan Halil İnalçık, o dönemdeki metrukat sahiplerini zenginlik ve fakirlik açısından sınıflandırırken üç gruba ayırmaktadır.

- a- Fakirler: Metrukatının yekünü 0-1000 akçe arasında olanlar.
- b- Orta Tabaka: Serveti 1000-10.000 akçe arasında olanlar.
- c- Zenginler: Metrukatının toplamı 10.000 ve daha yukarısı olanlar.²²

Metrukat sahiplerinin ekonomik yapısıyla ilgili olarak yukarıda verilen ölçüleri XVI. yüzyıl için de kabul ettiğimizde, bu dönemde kitap sahibi toplam 248 kişinin mali durumunu gösteren tablo şöyle oluşmaktadır:

SINIF	KİŞİ SAYISI	ORANI %
Fakir (0-1000 akçe arası)	11	4.43
Orta (1000-10.000 ")	79	31.85
Zengin (10.000 ve yukarısı)	121	48.79
Belirsiz	37	14.91
Toplam	248	100

Tablo VII: XVI. Yüzyılda Kitabı Olan Metrukat Sahiplerinin Ekonomik Durumu

Bazı kişilerin terekeleri kaydedilirken metrukatının yekünü²³ veya eşyasının fiyatları²⁴ verilmemiştir. % 14.91'lik kısmı oluşturan bu kesimin eşyasına baktığımızda, bunların rahatlıkla orta veya zengin sınıf içerisine girebileceğini söyleyebiliriz. Bu bilgiler ve tablo VII dikkatle ele alındığında, XVI. yüzyıl Bursa halkının yarısının, ekonomik yönden oldukça iyi durumda olduğu, diğer yarısının ise orta tabaka içerisinde bulunduğu açıkça görülmektedir. %4.43'lük bir kısmı fakir tabakayı oluşturmaktadır ki, bu da oldukça az bir gruba tekabül etmektedir.

²² İnalçık, XV. Asır Türkiye İktisadi ve İctimai Kaynaklar, İ.F.M., XV, s. 56

²³ B.Ş.S. A71/10a

²⁴ B.Ş.S. A22/19a

Zengin sınıfın, fakir ve orta tabakanın toplamından daha çok oluşu dikkat çekicidir. Ticaretle uğraşan Bursa halkının büyük çoğunluğunun mali yönden zengin olduğu anlaşılmaktadır. Ancak incelediğimiz tereke kayıtlarının, sadece kitap ihtiva eden metrukatlardan oluştuğunu düşünürsek, bu rakam ve oranların değişebileceğini söylememiz mümkündür. Gerçekten de kitabı olmayan bir çok metrukat sahibine rastlanmıştır ki, ekonomik yönden oldukça fakir durumdadırlar. Bununla birlikte kitabı olmayan, ancak çok zengin durumda olan metrukat sahiplerinin varlığı da bir gerçektir. Şu halde, yukarıdaki rakamlar kitap sahipleriyle ilgilidir. Kitap fiyatlarının çeşitli sebeplerden dolayı sığır fiyatlarına denk ya da daha fazla olduğu XVI. yüzyıl Bursa'sında kitap sahibi olan şahısların ekonomik yönden iyi durumda oldukları görülmektedir.

Bu genel bilgilerden sonra, farklı gruplara mensup olanların ekonomik durumunu görmek istediğimizde aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır.

	ULEMA		KADIN		AZATLI KÖLE-CARİYE	
	Kişi sayısı	Oran%	Kişi sayısı	Oran%	Kişi sayısı	Oran %
TOPLAM	17	—	41	—	36	—
Metrukatının Yekünü Tespit Edilen	13	76.47	33	80.4	29	80.55
Zengin	9	69.23	16	48.5	17	58.62
Orta	4	30.67	17	51.5	8	27.58
Fakir	—	—	—	—	4	13.79
Servetlerini Toplamı	764668	—	706128	—	273106	—
Kişi Başına Düşen Ort. Servet	58.820	—	21.398	—	91.821	—

Tablo VIII: Değişik Gruplara Mensup Kitap sahiplerinin Ekonomik Durumu.

Tablo VIII'te de görüldüğü gibi, ulema sınıfında hiç fakir yoktur. %69.23'lük bir kısmı zengindir. Ulemadan bir kısmının XVI. asırda değişik medreselerde müderris oldukları terekelerden anlaşılmaktadır. Osmanlı toplumundaki ulema sınıfı, kendilerine gösterilen itibar ve hürmetin yanında ekonomik yönden de büyük ölçüde iyi durumdaydılar. Müderrislere verilen maaşların yüksek oluşu, kendilerinden vergi alınmaması gibi özel imkanlar

dolayısıyla ulema sınıfı, refah seviyesi açısından toplumun üst tabakalarında bulunmaktaydı.²⁵ Yüksek derecede maaş alan bir müderrisin ayda 45 koyun 5 sığır, en düşük derecede maaş alan bir müderrisin ise bir aylık kazancıyla 15 koyun, 2 sığır alabildiğini²⁶ düşündüğümüzde ve bu durumu günümüz şartlarıyla değerlendirdiğimizde XVI. yüzyıl ilmiye sınıfı mensuplarının ekonomik durumlarının ne derece yüksek olduğunu daha kolay anlamış oluruz.

İlmiye sınıfında servetleri çok yüksek olanların yanında orta halli sayılabilecek kişiler de vardı. Mesela, Müfti medresesi'nde müderris olduğu belirtilen Mevlânâ Mustafa Çelebi b. Mehmed²⁷ 301.604 akçelik bir servete sahip iken pek çok kitabı bulunan Şeyh Mustafa'nın²⁸ toplam serveti 6187 akçedir. Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Tespit edilen kitaplardan büyük çoğunluğunun, ulemanın terekesinde olması bile, onların ekonomik durumunun iyi oluşunu göstermeye yeterlidir. Çünkü, çok sayıda pahalı kitabı alabilen kişilerin ekonomik yönden iyi olmaları gerekir.

Tablo VIII'ten de anlaşıldığı gibi, metrukatında kitap bulunan kadınların ekonomik yönden yarısının zengin, diğer yarısının orta sınıf içerisinde bulunmalarına rağmen, hiç birisinin fakirler içerisinde yer almamaları, onların ekonomik durumlarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Hatta, kitap sahibi 41 kadından 11 tanesinin ticaretle uğraştığı tereke kayıtlarından anlaşılmaktadır. Kadınlardan çok zengin olanların yanında metrukatının toplamı 1000 akçeden biraz fazla olanlar da vardır. Örneğin, Fehrayı Hatun bint Süleyman²⁹ isimli bir kadının 192.428 akçelik serveti varken, Fatma bint Süleyman³⁰ isimli kadın 2645 akçelik bir servete sahiptir. Bütün bunlara rağmen genel olarak kitap sahibi kadınların servetlerinin toplamı çoğunlukla 20.000 ile 30.000 akçe arasında değişmektedir.

Kitap sahibi azatlı köle ve cariyelerin servetlerine baktığımızda, oldukça yüksek olduğunu müşahede etmekteyiz. tablo VIII'e bakıldığında

²⁵ Hızlı, a.g.e, s. 213 vd.

²⁶ Hızlı, a.g.e, s. 218

²⁷ B.Ş.S. A91/30a; Hızlı a.g.e, s. 125

²⁸ B.Ş.S. A31/1b

²⁹ B.Ş.S. A56/20a

³⁰ B.Ş.S. A165/210b

azatlı köle ve cariyelerin %58.62'sinin zengin, %27.58'inin orta tabakada görünmesi, ve kişi başına düşen ortalama servetin ulemadan bile fazla olması, XVI. yüzyıldaki azatlı köle ve cariyelerin, bütün imkanlardan istifade ederek ekonomik yönden toplumun üst seviyelerine çıktıkları anlaşılmaktadır. Buna rağmen, ilmiye sınıfı ve kadınlar arasında hiç rastlanmayan fakirler grubu, azatlı köle ve cariyeler sınıfında %13.79'luk bir kesimi oluşturmaktadır.³¹ Azatlı köle ve cariyelerin, yaklaşık olarak %30'luk bir kısmının ticaretle uğraştığı anlaşılmaktadır.

Köle ve cariyelerden çok yüksek servete sahip olanların yanında, metrukatının toplamı çok düşük olanlar da vardır. Örneğin, Hacı Timurtaş b. Abdullah'ın³² 643.133 akçelik servetine karşılık, Hayrettin b. Abdullah³³ adlı kölenin sadece 509 akçelik serveti vardır. Azatlı cariyelerden ise Kamer bint Abdullah'ın³⁴ 70.037 akçelik serveti varkenbint Abdullah'ın³⁵ metrukatının toplamı 345 akçedir. Bütün bunlara rağmen genel olarak XVI. yüzyıldaki kitap sahibi azatlı köle ve cariyelerin ekonomik durumlarının iyi olduğu tereke kayıtlarında açıkça görülen bir gerçektir.

Tablo III'te yer verilmeyen esnafın % 100'ünün zenginlik sınırını aştığını belirtmemiz gerekir.

³¹ bk. Tablo VIII

³² B.Ş.S. A31/17b

³³ B.Ş.S. A172/9a

³⁴ B.Ş.S. A106/104a

³⁵ B.Ş.S. A37/14a

SONUÇ

XVI. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde henüz matbaanın kullanılmadığı bir dönemdir. Bu durum, ister istemez kitap fiyatlarının artmasına yol açmıştır. Hatta bir kitabın bir sığır fiyatına denk düştüğü zamanlar bile olmuştur. Buna rağmen XVI. yüzyılda, Bursa'da hemen her sınıf insanın kitap okuduğunu tespit etmiş bulunuyoruz. Sadece iğmiyye mensuplarının değil esnaf, kadın, azatlı köle ve cariyelerin terekeleri arasında bile kitap bulunması, bu dönemde, Bursa halkının her kesiminde, kitabın önemli bir yer tuttuğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

İncelediğimiz devirde bazı istisnalar dışında kitap fiyatlarında önemli bir değişikliğin olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte XVI. yüzyılın başları ile sonları arasında kitap sahibi olma bakımından ciddi farklılıkların olduğu müşahede edilmektedir. Bu farklılığın bazı sosyal ve ekonomik sebepleri olduğu muhakkaktır.

Kitap sahiplerinin büyük çoğunluğu ekonomik yönden orta veya zengin tabakaya mensup görünmektedir. Yüzyılın başlarında ekonomik yönden oldukça iyi olan halk, sonlarına doğru zayıf düşmüş, bu durum, kitap alımını olumsuz yönde etkilemiştir.

İncelediğimiz dönemde özellikle bazı yazarların kitaplarının daha çok okunması dikkat çekicidir. Bu kitaplardan bir kısmının medrese ile alakası

olmasından dolayı, diğer önemli bir kısmının ise, halkın ihtiyaçlarını daha sade ve pratik yollardan gidermesi ve onların iç dünyalarına hitap etmesi sebebiyle çok okunduğu söylenebilir. Kitapları çok okunan müellifler, fikirleriyle toplumu yönlendiren, onların inanç, düşünce ve davranışlarının şekillenmesine önemli katkıda bulunan şahsiyetler olarak dikkatimizi çekmektedir.

Herhangi bir vesileyle, XVI. yüzyıl Bursa toplumuyla ilgili bir değerlendirme yapılacağı zaman, beşyüze yakın farklı eserlerden binlerce kitabın okunduğu ve bu kitapları muhtevalarıyla insanların davranışları arasında ister istemez bir ilişkinin ortaya çıkabileceği unutulmamalıdır. Her eserin onu okuyanlar üzerinde az ya da çok, olumlu veya olumsuz bir etkisinin olacağı düşünülürse, bir dönemin değerlendirilmesinde kitap-insan ilişkisinin göz ardı edilemeyeceği kendiliğinden ortaya çıkar. Bu araştırma bize, Osmanlı insanının kitapla olan ilişkisini ortaya koymadan, onun kültür hayatını anlamının mümkün olamayacağını göstermiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- ADIVAR**, Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim* (haz. Aykut Kazancı- Sevim Tekeli, İstanbul 1992
- AKDAĞ**, Mustafa, *Türkiyenin İktisadi ve İctimai Tarihi*, I-II, İstanbul 1977
- AKGÜNDÜZ**, Ahmet, *Şer'iyye Sicilleri*, I-II, İstanbul 1988
- ATAY**, Hüseyin, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul 1983
- ATEŞ**, Ahmed, "Emveri", İ.A. IV, 278-281, İstanbul 1948
- , "İci", İ.A. V (II), 921-925, İstanbul 1950
- AYDIN**, Cengiz, "Ali Kuşçu", D.İ.A., II, 408-410, İstanbul 1988
- BABİNGER**, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (çev. Coşkun Üçok), İstanbul 1982
- , "Hüsrev", İ.A. V (I), 605-606, İstanbul 1964
- BALDIRZADE**, *Vefeyatname*, Bursa Orhan Kitaplığı, Kitap no. 1018
- BALTACI**, Cahit, *XV-XVI. Asırda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976
- , *Osmanlılarda Eğitim Sistemi*, O.A., II, 7-147, İstanbul 1993
- BAMMAT**, Haydar, *İslâmiyetin Manevi ve Kültürel Değerleri*, (çev. Bahadır Dülger), Ankara 1963
- BANARLI**, N. Sami, *Resimli Türk Edebiyatı*, İstanbul 1972
- BASSET**, Rene, "Bürde", İ.A. II, 837/38, İstanbul 1961
- BAYKAL**, Kazım, *Bursa ve Anıtları*, Bursa 1950
- BELİĞ**, İsmail, *Güldeste-i Riyazi İrfan*, Bursa 1302
- BİLGE**, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984

- BİLMEN**, Ö. Nasuhi, *Hukuk-u İslâmiyye ve Istılahat-ı Fikhiyye Kamusu*, İstanbul 1976
- BROCKELMAN**, C. "Beyzavi", İ.A. II, 593-94, İstanbul 1961
- BURSEVİ**, Hüsamettin, *Mühimmatü'l-Mü'minin fi Umuri'd-Dünya ve'd-Din*, T.S.M.K. Kitap no. 189
- CHENEB**, Moh Ben, "Cevheri", İ.A. III, 120, İstanbul 1945
- , "İbnü'l-Hacib", İ.A. V (II), 856-857, İstanbul 1950
- , "İsagoci", İ.A. V(II), 1067, İstanbul 1950
- CÜRCANİ**, *Tarifat*, İstanbul 1300
- ÇELEBİOĞLU**, Amil- Kemal ERASLAN, "Yazıcıoğlu", İ.A. XIII, 363-368, İstanbul 1986
- ÇETİN**, Osman, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sonuçları*, Ankara 1986
- DAĞLIOĞLU**, Hikmet Tarhan, *1558-1589 XVI. Asırda Bursa*, Bursa 1940
- DANIŞMEND**, İ.Hami, *Hayrullah Efendi'nin Gördüğü Üç Bursa*, Bursa 1948
- DARKOT**, Besim, "Bursa", İ.A. II, 806-810, İstanbul 1961
- DEVELLİOĞLU**, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara 1980
- DURMUŞ**, İsmail, "Avamilü'l-Mie", D.İ.A., IV, 106-107, İstanbul 1991
- ERUNSAL**, İsmail, *Türk Kütüphaneleri Tarihi*, II, Ankara 1988
- , "Lamii Çelebi'nin Terekesi", *Journal of Turkish Studies*, (Fahir İz Armağanı, Harvard University, 1990
- EVLIYA ÇELEBİ**, *Seyahatname*, I-II, İkdam Matbaası, 1314
- FARUKİ**, İsmail Raci-Luis Lamia, *İslâm Kültür Atlası*, (çev. M.O. Kibaroglu-Z. Kibaroglu), İstanbul 1991
- GAZZİZADE**, Abdullatif, *Hulasatü'l-Vefayat*, Bursa Yazma ve Eski Esereler Ktp. Genel no: 2162
- GÜMÜŞ**, Sadettin, "Cürcani", D.İ.A. VIII, 143-136, İstanbul 1993
- GÜNALTAY**, Şemsettin, *İslâm Tarihinin Kaynakları*, (haz. Yücel Kanar), İstanbul 1991

- GÜNDÜZ**, Tufan, *Şer'iyye Sicilleri ve Tarihi Kıymeti*, Türk Yurdu Dergisi, Temmuz 1992
- GÜNGÖR**, Mevlüt, "Begavi", D.İ.A. V, 340-341, İstanbul 1992
- HALAÇOĞLU**, Yusuf, *Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru*, İ.Ü.E.F., Tarih Dergisi, Mart 1976
- HEFTENİNG**, "Merginani", VII, 761-762, İstanbul 1957
- HIZLI**, Mefail, *XIV-XVI. Asırda Bursa Medreseleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Bursa 1991
- HOCA SADETTİN EFENDİ**, *Tacü't-Tevarih*, I-II, İstanbul 1862
- IŞIK**, İhsan, *Yazarlar Sözlüğü*, İstanbul 1990
- IŞILTAN**, Fikret, "Taberi", İ.A., XI, 594-598, İstanbul 1966
- İNALCIK**, Halil, *XV. Asır Türkiye İktisadi ve İctimai Kaynakları*, İ.F.M. c.XV, sy. 1-4, s. 50-75
- , *XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihihine Dair Vesikalar*, Belleten, c. XXIV, sy. 93-96, s. 41
- , *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu ve İnkışafı Dönemi Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerine Bir Tetkik*, Belleten, c. XV, s. 629-690
- , "Bursa", D.İ.A. VI, 445-451, İstanbul 1992
- İSMAİL PAŞA**, *Hediyetü'l-Arifin*, İstanbul 1951
- JUYMBOL**, T.H., "Kadıhan-ı Fahrettin", İ.A. 49, İstanbul 1955
- KARA**, Mustafa, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, I-II, Bursa 1990-1993
- , *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1990
- KATİP ÇELEBİ**, *Keşfü'z-Zunun*, I-II, İstanbul 1970
- , *Mizanü'l-Hak fi İhtiyari'l-Ahak* (haz. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 1972
- KILIÇ**, Hulusi, "Ahteri", D.İ.A. II, 184-185, İstanbul 1989
- , "Cevheri", D.İ.A. VII, 459, İstanbul 1993
- KÖPRÜLÜ**, M. Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara ts.
- , *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Ankara 1984

- , "Ahmedi", İ.A. I, 216-221, İstanbul 1950
- , "Ahmed Paşa", İ.A., I, 187-192, İstanbul 1950
- KÖSEOĞLU**, Neşet, *Tarihte Bursa Mahalleleri*, Bursa 1946
- KUFRALI**, Kasım, "Cürcani", İ.A. III, 246, İstanbul 1945
- , "Gazali", İ.A. IV, 748-760, İstanbul 1948
- KUT**, Günay, "Ahmedi", D.İ.A., II, 165-167, İstanbul 1989
- , "Ahmet Paşa", D.İ.A. II, 111-112, İstanbul 1989
- , "Attar", D.İ.A. IV, 95-98, İstanbul 1991
- MARGOLIOUTH**, "Hariri", İ.A., V8D, 237-238, İstanbul 1964
- MEYERHOF**, Max, "İbnü'n-Nefs", İ.A. V(II), 872-873, İstanbul 1950
- MECDİ**, *Hadaiku's-Şakaik fi Tekmileti's-Şekaik*, İstanbul 1989
- MOLLA HÜSREV**, *Dürer-Gurer*, İstanbul 1883
- MUALLİM NACİ**, *Naci Lugatı*, İstanbul 1987
- NİZAMİ**, *Hüsrev-Şirin*, (çev. Sabri Sevsebil), İstanbul 1988
- OCAK**, Yaşar, "Battalname", D.İ.A. V, 206-208, İstanbul 1992
- OKUMUŞ**, Ömer, "Cami", D.İ.A. VII, 94-99, İstanbul 1993
- ÖCAL**, Mustafa, *XIV, Osmanlı Kültüründe Tasavvuf ve İslâmiyet Bütünlüğü*, (Basılmamış Öğretim Üyeliği Tezi), Bursa 1981
- ÖKSÜZ**, Y. Ziya, "Kutbuddin Muhammed İzniki ve Mukaddime-i Kutbuddin", Tayyib Okıç Armağanı, Ankara 1978
- ÖZDEĞER**, Hüseyin, *1463-1640 yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul 1988
- ÖZTUNA**, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, I-XII, İstanbul 1983
- PAKALIN**, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1971
- PALA**, İskender, "Mevlid-i Şerif", O.A., I, 156, İstanbul 1993
- PARET**, R. "Secavendi", İ.A. X, 302, İstanbul 1964
- RİTTER**, H. "Hafız", İ.A. V(I); 65-71, İstanbul 1964
- SA'Dİ**, *Bostan*, (çev. Hikmet İlaydın), İstanbul 1989

- SAMİ**, Şemseddin, *Kamus-i Türki*, I-II, İstanbul 1989
- SEDAD**, *Bursa Yıllığı*, İstanbul 1934
- SERTOĞLU**, Mithat, *Osmanlı Tarih Lugatı*, İstanbul 1986
- STOREY**, C.A., "Tef tazani", İ.A. XII(I), 118-121, İstanbul 1979
- ŞAHİNOĞLU**, M. Nazif, "Attar", D.İ.A. IV, 95-98, İstanbul 1991
- TAHİR**, Mehmed, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, İstanbul 1333
- T.H.**, "Hacı Paşa", İ.A. V(I); 28-30, İstanbul 1964
- , "İbnu'l-Baytar", İ.A. V(II), 845-846, İstanbul 1950
- TANSEL**, Fevziye Abdullah, "Necati", İ.A. IX; 153-154, İstanbul 1960
- TOGAN**, Z. Velidi, "Cami", İ.A. III, 15-18, İstanbul 1945
- TURGUT**, Memduh, *İznik ve Bursa Tarihi*, Bursa 1937
- ULUDAĞ**, Süleyman, "Avarifü'l-Mearif", D.İ.A. IV; 109-110, İstanbul 1991
- UZUN**, Mustafa, "Muhammediye", O.A., II, 100-101, İstanbul 1993
- UZUNÇARŞILI**, İ.Hakki, *Osmanlı Tarihi*, I-II, Ankara 1972
- , *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1988
- ÜLKEN**, H. Ziya, "İbn Sina", İ.A. V(II), 807-824, İstanbul 1950
- ÜSKÜDARİ**, Faruk, *Eski Bursa'dan Notlar*, Bursa 1972
- WENSİNK**, A.J. "Neseфі", İ.A. IX, 199, İstanbul 1960
- YALMAN**, Bedri, *Bursa*, İstanbul 1984
- YAVUZ**, Y. Şevki, "Beyzavi", D.İ.A. VI, 100-103, İstanbul 1992
- YAZICI**, Tahsin, "Sadı", İ.A. X, 36-41, İstanbul 1964
- YEDİYILDIZ**, Asım, *Şer'iyye Sicillerine Göre Bursa'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı*
Vakıflar Dergisi, XXIII, 178-228 (sayıdan aynı basım), Ankara 1994
- YINANÇ**, M. Halil, "Bursa", İ.A. 810-814, M.E.B. İstanbul 1961
- YURT ANSİKLOPEDİSİ**, "Bursa", III, 1611-1801, İstanbul 1982
- YÜCE**, Nuri, "Zemahşeri", İ.A., XIII, 509-514, İstanbul 1986

YÜKSEL, O. Şaik, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İlk Başkenti Bursa*, Tarih Mec. I, s.1, Şubat 1965

